

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAVOIY INNOVATSIYALAR UNIVERSITETI

**“ALISHER NAVOIY IJODIY MEROSINING BASHARIYAT MA’NAVIY-
MA’RIFIY TARAQQIYOTIDAGI O‘RNI” MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN**

Navoiy, 2025-yil 14-fevral

**РЕСПУБЛИКАНСКАЯ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
НА ТЕМУ «РОЛЬ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ АЛИШЕРА НАВОИ В
ДУХОВНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОМ ПРОГРЕССЕ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА»**

Навои, 14 февраля 2025 года

**“THE ROLE OF ALISHER NAVOI'S CREATIVE HERITAGE IN THE
SPIRITUAL AND EDUCATIONAL DEVELOPMENT OF HUMANITY” a**

Republican scientific-practical conference

Navoi, February 14, 2025 year

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANINING TASHKILIY QO‘MITASI

Jurabek Yorqulovich Mavlonov – Navoiy innovatsiyalar universiteti rektori

Rais:

Kamol
Namozovich
Kadirov

Filologiya va tillarni o‘qitish kafedrası mudiri, filologiya fanlari
nomzodi, professor

A‘zolar:

Alijon
Bahodirovich
Ergashev

Yoshlar masalalari va ma‘naviy-ma‘rifiy ishlar bo‘yicha birinchi
prorektor

Shuhrat
Jumaqulovich
Xudoyorov

O‘quv ishlari va ilmiy-innovatsiyalar bo‘yicha prorektor, fizika-
matematika fanlari nomzodi, dotsent

Nasiba Jumayevna
Yarashova

Filologiya va tillarni o‘qitish kafedrası professori, filologiya
fanlari doktori (DSc)

Nargiza
Sa‘dullayevna
G‘ulomova

Filologiya va tillarni o‘qitish kafedrası dotsenti, filologiya fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Faxriddin
Toshpo‘lotovich
Rajabov

Filologiya va tillarni o‘qitish kafedrası dotsenti, filologiya fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Nigora
Nuriddinovna
Sharipova

Filologiya va tillarni o‘qitish kafedrası dotsenti, filologiya fanlari
bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Ra‘no
Maxmudovna
Payzullayeva

Filologiya va tillarni o‘qitish kafedrası o‘qituvchisi, filologiya
fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Temur
Abdimurotovich
Hasanov

Xo‘jalik ishlari va hisob boshqarmasi boshlig‘i

Akmal
Azamatovich
Kurbanov

Raqamli axborot texnologiyalari (IT) markazi rahbari

Urakhov Umid

Matbuot va PR-xizmati bo‘limi boshlig‘i

TAHRIR HAY'ATI

M.N.Sanoyeva	Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
N.B.Kobulova	Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

TAQRIZCHILAR

N.Murodova	Navoiy davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori
Z.Mamadaliyeva	Jizzax davlat pedagogika instituti universiteti dotsenti, f.f.n.
G.Zaripova	Navoiy innovatsiyalar universiteti dotsenti
M.Xalilova	Navoiy innovatsiyalar universiteti katta o'qituvchisi

SO‘Z BOSHI

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan jadal islohotlar jarayonida milliy-ma'naviy merosimizni dunyoga tanitish, buyuk ajdodlarimiz, xususan, Alisher Navoiy ijodiy tafakkuridan xalqimizni bahramand etish ishlariga katta e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2020-yil 19-oktyabrdagi "Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiy tavalludining 580 yilligini keng nishonlash to'g'risida"gi PQ-4865-sonli qarorida shunday ulug'vor ifoda keltirilgan: "Alisher Navoiy asarlarida teran ifoda topgan milliy va umuminsoniy g'oyalarning jahon tamaddunida tutgan o'rnini hamda o'sib kelayotgan yosh avlodning intellektual salohiyatini oshirish, ular qalbida yuksak axloqiy fazilatlarni tarbiyalashdagi beqiyos ahamiyati"ni inobatga olgan holda "yangi Uyg'onish davri – Uchinchi Renessans poydevorini yaratayotgan bugungi kunda Alisher Navoiyning bezavol adabiy merosi misolida o'zbek adabiyoti va madaniyatini chuqur o'rganish va ommalashtirish har qachongidan ham muhim ahamiyat kasb etmoqda". Darvoqe, Alisher Navoiy boy ijodiy merosini targ'ib va tashviq qilish bugungi kunda dolzarb vazifa ekanligi, ulug' zot asarlaridagi ma'naviy-ma'rifiy hamda irfoniylar masalalarning badiiy qimmatlari, ilgari surilgan umumbashariy g'oyalarning tadqiqi jamiyatda ma'nan yetuk shaxsni kamol toptirishda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbek tilining shakllanishi, rivojlanishi va sayqal topishida, tom ma'noda, o'zbek adabiy tilining asoschisi sifatida Navoiyning salmoqli o'ri bor. Endilikda buyuk zot qoldirgan boy merosni, ulug'vor g'oyalarni o'rganish barobarida ularni hayotga tatbiq etish hayotimizning asosiy a'moliga aylandi.

Respublika ilmiy-amaliy anjumaniga taqdim etilgan qimmatli materiallarda ulug' shoir dahosi, beqiyos tafakkur olami jahon va o'zbek navoiyshunoslari nigohida ilmiy-falsafiy sifatlanib, Navoiy ijodiyotining tasavvufiy va ma'rifiy qatlamlari, Navoiy ijodi va tilshunoslik masalalari, zamonaviy ta'limda Navoiy ijodiyotining o'rganilishiga keng ahamiyat berilgan.

Bashariyatning aql-idroki tarixni yaratuvchanlik, kashfiyotlar bilan boyitadi, tamaddunning yangi bosqichlarida yo'l ochib beradi. Bu borada buyuk mutafakkir Mir Alisher Navoiyning xizmatlari beqiyos ekanligi, o'lmas falsafiy g'oyalari bilan kelgusi avlodlar, xalqlar, millatlar kamoloti uchun yana ko'p va xo'p xizmat qilishi anjuman materiallarida o'z ifodasini topganligini ko'rish mumkin.

Tashkiliy qo'mita

BUYUK INSONPARVAR VA YUKSAK IDEAL SOHIBI

Assalomu alaykum hurmatli anjuman ishtirokchilari, muhtaram mehmonlar!

Muhtaram Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning 2024-yil 30-oktabr–1-noyabr kunlari Navoiy viloyatiga tashrifi doirasida 2025-yilni viloyatimizda “Alisher Navoiy yili” deb e’lon qilinishi hamda Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrda 490-son xatiga ko’ra Navoiy innovatsiyalar universitetimizda tashkillashtirilayotgan “Alisher Navoiy ijodiy merosining bashariyat ma’naviy-ma’rifiy taraqqiyotidagi o’rni” mavzusida Respublika ilmiy-amaliy anjumaniga xush kelibsiz deymiz!

Asrlar osha yangi ma’no qirralarining kashf etilishi bilan Sharq mumtoz adabiyoti, jumladan, ulug’ so’z san’atkori Alisher Navoiy ijodi mangulikka daxldorlik kasb etmoqda. Uning ko’lami kengligi va davrlar o’tishi bilan yangicha talqinlarga asos bo’la olishi bu ijodiy merosga qayta-qayta murojaat qilishni taqozo qilmoqda. 2025-yilning viloyatimizda “Alisher Navoiy yili” deb e’lon qilinishi butun viloyatimiz ahli tomonidan yuksak mamnuniyat va xursandchilik bilan kutib olindi. Shunga binoan, Alisher Navoiy ijodiy merosini bugungi kun talablari asosida o’rganish, asarlarini qayta nashr etish, xorijiy davlatlarda saqlanayotgan shoir qalamiga mansub va u yashagan davrga oid qo’lyozmalarining nusxalarini mamlakatimizga olib kelish kabi ustuvor vazifalar belgilab berildi.

Darhaqiqat, Alisher Navoiy asarlari – milliy ma’naviyatimiz, qolaversa, bashariyat tamaddunning eng mo’tabar durdonalari yanglig’ g’oyat aziz va qadrli. Navoiy butun hayoti va faoliyatini insonning baxt-saodati uchun kurashga, xalqning osoyishtaligiga, turli urushlarning oldini olishga, obodonchilik ishlariga, ilm-fan, san’at va adabiyot taraqqiyotiga bag’ishladi, o’zbek adabiy tili va mumtoz adabiyotini yangi taraqqiyot pog’onasiga olib chiqdi.

Shoirning o’lmas asarlari betakror mazmun-mohiyat va yuksak badiiyatga ega bo’lib, umumbashariyat xazinasidan munosib o’rin olgan. Ularda tarbiyaning shaxs kamoloti, el ravnaqi, yurt istiqbolida tutgan o’rni yuksak baholangan. Hazrat Alisher Navoiyning ham ma’no, ham suratda barkamol, ulug’ ma’rifiy va tarbiyaviy ahamiyatga ega bo’lish bilan birga badiiy jihatdan yuksak darajadagi asarlari barcha zamonlar uchun dolzarb sanalgan.

Alisher Navoiy o’zining o’lmas asarlarida yoshlarni ma’naviy – axloqiy tarbiyalash yo’l-yo’riqlarini ko’rsatib bergan. Navoiyning asarlari o’z davrining yirik ma’naviy sarchashmalaridan biridir. Uning asarlaridagi dono so’zlar, o’gitlar, maqolalar, rivoyatlarning asosiy mazmuni mehnatsevarlik, odoblilik, go’zallikni sevish, zehnlik, ilm olish, hayotga va kishilarga, Vatanga muhabbat kabi buyuk fazilatlarni ulug’lashdir. Shoir nazdida yaxshi fazilatlarni mujassamlashgan inson – chinakam insondir.

Millatimiz ma’naviy yuksalishi, yosh avlod qalbida komillik urug’larini o’sib unishida Navoiyga ehtiyoj nechog’lik muhimligini davr ko’rsatmoqda. Navoiy shunday buyuk zot ekan, uning tafakkur durdonalari bo’lmish boqiy asarlari zamonlar osha yashab kelayotgan ekan, bu ulug’ merosdan xalqimizni, ayniqsa, yoshlarimizni qanchalik ko’p bahramand etsak, ma’naviyatini yuksalikka

ko'tarishdan, insoniy fazilatlarini kamol toptirishda shunchalik qudratli ma'rifiy qurolga ega bo'lamiz. Ilm-fan, ma'rifat, ijod va ta'lim-tarbiyada, hayotni anglash va yaratuvchanlikda Navoiy merosi bizning suyangan tog'imiz, inongan bog'imizdir. Unga qancha ko'proq suyanib, ruhan undan qancha chuqur zavq ola bilsak, dunyoni bilish, insonni tanish imkoniyati o'shancha kengayadi.

Navoiy insonning ichki dunyosi, tuyg'ulari, tafakkuri, odob-axloq kamolotini olamdagi ma'naviy borliqning quyosh yulduzi oyi, mevali daraxtlari, chiroyli gullariga taqqoslaydi. Inson xulqining go'zalligini faoliyatining ko'rinishlariga, tabiat saxovatlariga, hodisalariga va boshqalariga taqqoslab, inson tabiatidagi o'zgarishlarni agar u salbiy bo'lsa, tabiatning kulfat keltiruvchi kuchlariga, ijobiy bo'lsa, tabiat go'zalliklariga qiyoslaydi.

Muhtaram yurtboshimiz ta'biri bilan aytganda, "Bu mumtoz siymo jahon adabiyoti mezonlariga, zamon va tarix sinovlariga to'la javob beradigan durdona asarlar yaratib, nafaqat o'zbek, balki barcha turkiy adabiyotlar rivojiga beqiyos hissa qo'shgani ham yuksak hayrat va tahsinga munosibdir".

Bugun hazrat Navoiy orzu qilgan, asarlarida ilgari surilgan ezgu g'oyalar mamlakatimizda amalga oshmoqda. Bugun biz Yangi O'zbekistonning bunyodkorligi yo'lida Hazrat Navoiy ijodiy merosiga ma'naviy jihatdan ehtiyoj sezamiz. Hazrat Alisher Navoiyning sharqona tarbiyaga oid qarashlari nainki ulug' mutafakkir yashab ijod qilgan davr yoxud bugungi kunda, balki uzoq istiqbolda ham hayotbaxsh manba bo'lib xizmat qilishi shubhasizdir.

E'tiboringiz uchun tashakkur!

***Mavlonov Jurabek Yorqulovich,
siyosiy fanlar doktori, professor
Navoiy innovatsiyalar universiteti rektori***

NAVOIY ASARLARIDA TA'LIM-TARBIYA MASALALARI

Elmira SHAMSIYEVA

Navoiy innovatsiyalar universiteti

o'zbek tili yo'nalishi 2-bosqich talabasi

G'ulomova Nargiza Sa'dullayevna

filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Alisher Navoiy ijodining asosiy negizini tashkil etuvchi masalalar inson axloqining barcha ko'rinishlarida mezon darajasini belgilab olishga ko'maklashadi. Maqolada Alisher Navoiy asarlarining insoniyat tarixida tutgan o'rni, asarlarni o'qib-o'rganishning ilmiy va ma'naviy ahamiyati haqida fikr yuritilgan. Yoshlarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda, chin insoniy tuyg'ular egasi sifatida voyaga yetkazishda mutafakkirning durdona asarlarining alohida o'rni borligi bayon etilgan.

Kalit so'zlar: lirika, komil inson, mumtoz, ma'rifat, doston.

Alisher Navoiy ijodi tubi ko'rinmas ummonga o'xshaydi. G'avvoslar suv ostidan dur-u sadaflarni ming mashaqqat bilan olib chiqqani kabi, olimlarimiz Alisher Navoiy asarlari qatidagi oltinga teng ma'nolarni izlash yo'lida mehnat qilmoqdalar. Shoir ijodining tadqiqi bo'yicha ko'plab ilmiy ishlar yozilgan, shoir shaxsiyati aks etgan badiiy asarlar ham yaratilgan. O'rta umumta'lim maktablarining deyarli barcha sinflarida Alisher Navoiy hayoti va ijodiga doir mavzular bor. Ular yosh avlodni Vatanga, ota-onaga, adabiyotga muhabbat ruhida tarbiyalashga xizmat qiladi. Alisher Navoiyning asarlari janri orasida eng ommabop va soddasi, bizning nazarimizda, hikmatli so'zlari hisoblanadi. Ular barchaning yodida qoladi va o'z hayotida bir marta bo'lsa ham amalda qo'llaydi. Alisher Navoiy ijodini qanchalik chuqur va puxta bilsak, ma'rifat, ezgulik, komillik sirlarini kengroq anglab boraveramiz[1].

Yoshlarimiz mutafakkir hayoti va ijodini qanchalik chuqur va puxta bilsa, ma'rifat, ezgulik, komillik sirlarini o'shancha kengroq egallaydi. Navoiyning sehrli so'zlarini qalbiga o'rnatgan odam, odamiylik sharafiga va kuch-quvvatini idrok etadi. Navoiy saboqlariga amal qilgan kishi xalqning dard-u tashvishlarini yengillatishga bel bog'laydi, ilm-ma'rifatni-nodonlik va jaholatga qarshi qurol o'rnida ishlatadi. Navoiyni anglash, uning siymosiga intilishning g'oyat muhimligini bilish-adolat, diyonatning kuchiga ishonish demak. Ko'ngliga shunday ishonch g'olib bo'lgan odamlar soni jamiyatimizda qancha ko'paysa, insonlarning bilib-bilmay qilgan xato va muammolari kamayib boradi. Navoiyning ibratli faoliyati bugun istiqlol farzandlari uchun har tomonlama ibrat maktabi vazifasini o'taydi. Shunday ekan, har bir avlod vakili ilmning yuksak cho'qqisini egallashga harakat qilmog'i lozim. Navoiyning ma'naviy merosi milliy ma'naviyatimizning yuksalishida, jamiyatimizda ezgu insoniy fazilatlarni kamol topishida teran ahamiyatga ega. Mutafakkir faoliyatiga xos ilm-u ma'rifatga intilib yashash ishqiy asarlarning

mazmun-mohiyatini tashkil etadi[2]. Navoiy merosi – chin insoniy fazilatlarni o‘rgatuvchi maktab. Navoiyning ulug‘vorligi shundaki, insonning eng ezgu fazilatlaridan biri–uning qanoat sohibi bo‘lishligini bot-bot ta’kidlab, odamzod ana shu go‘zal xulqi bilan Inson degan oliy maqomga egaligini o‘rgatadi. Negaki, sabr-qanoat turmushda duch keladigan har qanday mushkul vaziyatlarga dosh bera olishga, shuningdek, yuz bergan qayg‘u-alamlarni bardosh bilan yengib o‘tishga o‘rgatadi. Qanoat yo‘lini tutgan har qanday odamning murodi hosil bo‘lib, baxt-saodat eshiklari ochiladi. Qanoatsiz kishilar bo‘lsa, botqoqlik komiga botishlari hech gap emas. Navoiy qanoatni shunday ta’riflaydi: “Qanoat-istig‘no sarmoyasidur va sharaf va izzat piroyasidur. Muflisi qone’-g‘aniy va shohu gadodin mustag‘niy[3]. Ta’ma’ mazallatg‘a dalil va tome’ xor-u zalil”. Qanoat shoirning ta’kidlashicha, inson qadrini yuksaklikka ko‘taruvchi bebaho fazilat. Qanoat kishilarni hamisha oydinlik sari olib boruvchi bir mash’ala bo‘lib, u har qanday to‘siqlarni bartaraf etishga qodir ekan. Shuning uchun bo‘lsa kerak, otabobolarimiz doimo biz kabi yoshlarga qanoatdan so‘zlab, ushbu go‘zal fazilat egasi bo‘lishimizga da’vat etib kelganlar. Bu borada bobomiz Alisher Navoiyning o‘rni beqiyos. Chunki u kishi ham shoir, ham donishmand inson sifatida qanoat tushunchasini keng targ‘ib qilib, xalq orasida katta hurmat-e’tiborga sazovor bo‘ldi.

Navoiy bobomizning ushbu fazilatini shoirlik nuqtayi nazaridan tahlil qiladigan bo‘lsak, u kishining birgina “Xamsa” asari barcha savollarimizga to‘liq javob bera oladi. Negaki, “Xamsa”ning birinchi dostoni sanalgan “Hayrat ul-abror” (Yaxshi kishilarning hayratlanishi) ijtimoiy-falsafiy masalalarni yoritishi bilan bir qatorda tarbiyaviy jihatdan ham katta ahamiyat kasb etadi. Unda bir qancha mavzular qalamga olingan bo‘lib, shoir ularni alohida-alohida maqolat sifatida tasniflab, hikoyatlar misolida aniq sharhlab bergan. Jumladan, birinchi maqolat iymon, ikkinchi maqolat islom, uchinchi maqolat sultonlar haqida, oltinchi maqolat odobga bag‘ishlangani holda yettinchi maqolatni shoir bevosita qanoatga bag‘ishlaydi va uni quyidagi baytlar bilan boshlaydi:

Kimki ishi bo‘ldi qanoat fani,
Bilki, ani qildi qanoat g‘ani.
Ganju tajammulni g‘ino bilmagil,
Balki g‘ino ganji qanoatni bil.

(*Mazmuni:* Agarda kim qanoatni o‘z hayotining maslagiga aylantirib olgan bo‘lsa, bilginki, u dunyodagi eng boy odam sanaladi. Oltin, kumush va dur-u javohirlarni hech qachon boylik sanama, sababi haqiqiy boyliging sening qanoatingdir.)

Qanoat go‘shasin tutqilki, chun anqo bu da’b etti,
Anga qushlar ichinda qurb Qofida nishimandur.

“G‘aroyib us-sig‘ar” devonidan olingan ushbu bayt orqali shoir: Ey inson, qanoatli bo‘l, uni o‘zingga maskan qilib ol. Qanoat anqo qushi misoli juda noyob, – deydi. Navoiy yaxshi muomala va samimiy munosabat mazmunidagi shirin so‘z qalblarga sevinch bag‘ishlaydi deb, so‘z qudratini benihoya ulug‘lagan va o‘z

davridayoq hayotlik chog'idayoq sinab ko'rgan ulug' siymodir. Bu xususida alloma shunday yozadi:

So'zdurki, nishon berur o'likka jondin,
So'zdurki, berur jonga xabar jonondin.
Insonni so'z ayladi judo hayvondin,
Bilkim, guhari sharifroq yo'q ondin.

Demak, insonning tirikligidan nishona ham so'z, oshiqalar qalbidagi ishq-muhabbatni tarannum etuvchi ham so'z, hayvonot olamidan insonni ajratib turuvchi ham so'z-ekanini uqtirarkan, undan-da go'zal va latifroq narsa yoqligiga ishontiradi. Navoiy so'z guharini, uning qadr-qimmatini va go'zalligini, inson ruhida jon kabi muhimligini ta'kidlaydi.

Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari falsafiy fikrlarga maskan sanaladi. Asardagi inson va jamiyat, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik, komil inson baxt-saodati, adolatli jamiyat, ta'lim-tarbiya, ta'lim-tarbiyada ota-onaning mas'uliyati, sabr, diyonat, birodarlik kabi qator masalalar qamrab olgan. Asarda shaxs, barkamol inson yetakchi o'rinda turadi va yana bir karra ilm ahli ulug'lanadi.

Ilmdan chetda qolgan xalq o'rtasida qaysar, johildir,
O'rganishga qattiq tirishgan jahonning zo'r olimidir.

"Mahbub ul-qulub"da shu kabi serma'no va ibratli fikrlarni juda ko'p uchratamiz. Ilm olib, undan hayoti davomida unumli foydalana olmagan, ezgu amallar qilishga shoshmagan insonlarni, go'yo urug' ekib, undan hosil olmagan dehqonga o'xshatadi[4]. Alisher yuqoridagi bayti bilan barcha fanlarni o'rganishni targ'ib etadi. Uning fikricha, bilimlarni tinmay o'rganish zarur, bunda har qanday qiyinchilikni yengib o'tish muhimligini, qunt bilan ishlash, tirishqoqlik bilan harakat qilish, izchillik bilan kurashish, uni oxirigacha yetkazish, chidam va sabot bilan o'rganishni ta'kidlaydi. Xulosa shuki, biz yoshlar Navoiyni anglash, uning mazmundor hikmatomuz baytlaridan to'g'ri xulosa chiqarish uchun Navoiyga qayta-qayta murojaat qilishimiz darkor.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Navodir un-nihoya. Yigirma tomlik. 2-tom. – Toshkent: Fan, 1989, – B. 619.
2. Манзар Абдулхайр. Навоий асарларининг изохли луғати. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2018. – 560 б.
3. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. – Toshkent: G'.G'ulom, 2006, – B. 389.
4. Yusupova D. Adabiyot. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 638 b
5. Фозилив Э. Алишер Навоий асарлари луғати. 1-жилд. Тошкент, 2013. – 1007 б.

“HAYRAT UL-ABROR” DOSTONIDA SALOTINGA MUNOSABAT

Sevinch NUMONOVA

*Navoiy innovatsiyalar universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili
yo'nalishi 2-kurs talabasi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada Hazrat Alisher Navoiy “Xamsa” asarining ilk dostoni “Hayrat ul-abror”dagi hukmdor obrazi haqidagi shoir qarashlari tahlilga tortilgan bo‘lib, ularni teran anglash ijodkor yashagan davr manzarasini teran anglash imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: obraz, tanqid, tahlil, rostlik, to‘g‘rilik, badiiyat.

Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror” dostonida asar kompozitsiyasi va sujet qurilishidan kelib chiqqan holda bir qator obrazlar galereyasi mavjud. Dostonning Uchinchi maqolatida Hazrat Navoiy zamona hukmdorlari xususida o‘z qarashlarini bayon etadi. Alisher Navoiy fikricha, eng avvalo xalqning yo‘lboshchisi – podshoh to‘g‘rilikka odatlangan bo‘lmog‘i kerak. Shundagina unday “shubon” raiyatni to‘g‘ri yo‘llarga boshlamog‘i mumkin. Uchinchi maqolatda sultonlar haqida so‘z yuritar ekan, mamlakat boshlig‘i uchun eng zarur fazilat sifatida – to‘g‘rilikni ko‘rsatadi. Baland osmon bejizga uning adolat uzugiga “Rosti-yu-rusti”(rostlikdan xaloslik) deya naqsh bitmagan. Zero, to‘g‘rilikka odatlangan shohdan hamisha xalq minnatdor, yurt farovon:

Hotami adlingg‘a sipehri baland,

“Rosti-yu rusti” bilan naqshband[1,89].

“Ikki olam sarvari taxtni ravo ko‘rgan bandasiga Hotam niginli uzuk taqishni ham ravo ko‘radi. Shu bilan barobar uning muhriga “rostiyu-rusti”ni naqsh etadi. Ya’ni Allohning hifzu panohida bo‘lishni istagan podsho davlatni adlu amniyat bilan idora qilmog‘i lozim. Shuningdek, muhrida o‘yib yozilgan “rostiyu-rusti”–kuch adolatdadir, rostlik-halollik, rostlik-iymonlilik, insofga tayanishdir kabi dasturiy bitiklar odil podsho kunlik faoliyatining negizini tashkil etmog‘i lozim”[2,316]. Shoir mazkur fikrlarini “Rostlik haqida”gi o‘ninchi maqolatda ham davom ettiradi va “Rostlikdan xaloslik”(rostiu rusti) yozuvi bilan naqshlangan Sulaymon uzugini tilga oladi:

Turfa bukim, xattin aning ro‘zgor

“Rostiu rusti” etib oshkor.

Qilmasa bu muhr xati yorliq,

Shohg‘a yo‘q g‘ayri giriftorliq.(146)

Shoir e’tiroficha, shohning qo‘lini to‘g‘rilik muhri tutgani sababli, xalq to‘g‘rilik ila unga bo‘ysunadi, itoat etadi:

Tuzluk o‘lub oxir anga dastgir,

Tuzluk ila xalq anga farmonpazir.(146)

Navoiy talqinicha, agar mamlakat boshqaruvchisi odil bo‘lib, Yaratganning oldida niyati to‘g‘ri bo‘lsa, unday shoh ayrim odamlari va sipohining minnatini ko‘tarishga majbur emas:

Tengriga shahning tuz esa niyati,

Nega chekar xaylu sipah minnati?!(193)

Bu go'yoki, agar kimdir bu dunyoda to'g'rilikni o'ziga odat qilib olgan bo'lsa, dunyo (charx)ning teskari aylanishi, "kajrav"ligi bilan ishi yo'qligi singari. Zero, o'q agar to'g'ri ucha olsa, yerning egri bo'lishi unga zarar yetkaza olmaydi:

Har kishikim, tuzluk erur peshasi,
Kajrav esa charx ne andeshasi. (144)

Navoiy qaysi mavzuda to'xtalmasin, mavzu mohiyatiga chuqurroq kirib borish uchun badiiy tasvir vositalaridan unumli foydalanadi. Tashbehi mutlaqning (dek, kibi – vositai tashbeh) go'zal namunasi ifodalangan quyidagi baytda Navoiy maishatga berilgan, xalqqa zulm qilgan shohning qaddini qiyomat kunida binafshaga o'xshatib, egik (e'tibor qiling, to'g'ri, tik emas) holatda deb tasvirlagan bo'lsa, zulm ko'rgan mazlum insonning tili "xanjari po'lod"ga, "savsani ozod"ga o'xshatilib, to'g'rilik timsollari bilan ishonchli dalillaydi. Shoh egrilik etagidan tutgani uchun qiyomatda egilib turgan holda, jaf o'rgan bandaning tili uning talablari asosli, yolg'ondan xoli bo'lgani uchun savsan daraxti kabi tik, ravon deya tasvirlanadi:

Til chekib ul xanjari po'loddek,
Ochilibon savsani ozoddek.
Sanga binafsha kibi qaddi nigun,
Bosh ko'tara olmay uyotdin zabun. (91)

Navoiy talqinicha, davlatni idora qilayotgan hukmdor jamiyatdagi yolg'onchilarni ko'zdan qochirmasdan ehtiyot bo'lgani ma'qul. Shoir dostonida Sulton Badiuzzamonga murojaat qila turib, davlat va jamoat ishlarida hamisha o'ta ehtiyotkor bo'lishni uqtiradi. Yolg'on gapirishni odat qilgan kishining rost gapiga ham hech qachon ishonmaslikni, yolg'onchi har qancha harakat qilsa ham rostlikka odatlana olmasligini va aksincha, rostgo'y, to'g'ri odam aslo yolg'on so'zga ehtiyoj sezmasligini alohida ta'kidlaydi:

Har kishiningkim, so'zi yolg'on esa,
Aylama bovar nechakim chin desa.

Adabiyotshunos I.Haqqulovning e'tiroficha, "To'g'rilik chinakkam ma'naviy kuch. To'g'rilikning bir chizgisida ham shijoat aks etadi. Shaxs degan ulug' tushunchaning asosida rostlik va to'g'rilik turishi, bularsiz inson farzandi hayotning egri ko'chalarida sang'ib, o'zini-o'zi xor etishini unutmaslik kerak"[3,140]. Shoir bundan tashqari jamiyatdagi boshqa tabaqa vakillari haqida ham to'xtaladi. Navoiy fikricha, bog'bon agar daraxt-u ekin-tikini parvarishida to'g'rilikka rioya qilmas ekan, bog' changalzorga aylanishi tabiiy:

To raja chekmas yeriga bog'bon,
Bog' hamon zebda jangal hamon. (148)

Bu bilan shoir, birinchidan, so'nggi ikki kasb vakilini o'z ishiga mas'uliyatli, e'tiborli bo'lishga chorlasa, ikkinchidan, e'tiborsizlikning natijasida bo'y ko'rsatgan notekis chaman hamda shudgorni bog'bon yoki dehqon xarakterining egri chizgisi sifatida ko'radi. Demak, shoir tasavvuridagi to'g'ri inson – bu nafaqat to'g'rilik belgilarini xarakterida aks ettirilgan inson, balki bu tushuncha keng ma'noda o'z sohasini yaxshi tushungan, o'z kasbining mohir bilimdoniga nisbatan ham ishlatiladi. Navoiyning mazkur fikrlaridan kelib chiqib,

uni hech bir sohani e'tibordan chetda qoldirmagan, hamma sohani mukammal tushungan zakovatli inson sifatida tasavvur qilish mumkin.

Har kishikim, istasa tuzlukka g'avr,
Angladik onikim, erur ikki tavr:
Biri buki, tuz bo'lsa kishining so'zi,
Yo'q so'zikim, ham so'ziyu ham o'zi. (146)

Hazrat Navoiy "Hayrat ul-abror"ida o'z davridagi dolzarb muammolari, nodir qarashlarini dostonidagi obrazlar vositasida ham dadil ifoda etadi. Hazrat Navoiy g'oyalarini o'qish, o'rganish ma'naviy tafakkurimiz yuksalishi uchun ham muhim mezon sanaladi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Alisher Navoiy, Hayrat ul-abror, Toshkent,2006,
- 2.Vohidov R., Eshonqulov H. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. Toshkent, 2006.
- 3.Haqqulov I. Zanjirband sher qoshida. Toshkent,1989.

ALISHER NAVOIYNING "HAYRAT UL-ABROR" DOSTONIDA AHAMIYATI VA MA'NAVIY, AXLOQIY MASALALARNING YORITILISHI

Shaxzoda Nodirbek qizi MIRZAYEVA

***Filologiya va tillarni o'qitish:
o'zbek tili yo'nalishi 2-kurs talabasi
Navoiy innovatsiyalar universiteti
Ilmiy rahbar: dots.N.B.Kobulova***

Annotatsiya. Maqolada o'zbek va qardosh xalqlarning adabiy merosiga aylangan Alisher Navoiyning 5 dostonidan iborat "Xamsa"si va birinchi dostoni hisoblangan "Hayrat ul-abror" haqida va uning bugungi kundagi o'rni, ma'naviy, axloqiy masalalarning yoritilishi haqida bayon etilgan.

Barchamizga ma'lum va mashhur bo'lgan buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiyning bizgacha yetib kelgan asarlarini o'qib o'rganish bugungi kunga kelib dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Texnika va texnologiyalar rivojlangan zamonda deyarli barchaning qo'lida mobil aloqa vositalarini ko'rishimiz mumkin. Bu esa, albatta, yoshlar qatorida yoshi katta insonlarning ongiga ham ta'sir o'tkazmoqda. Shularni hisobga olgan holda, biz ma'naviy qashshoq xalqga aylanib bormoqdamiz. Bu dolzarb masalaning yechimi bor, albatta. Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" dostoni aynan mana shu masalalarga bag'ishlangan. Xususan, dostonning 1-maqolati ham aynan barchani birdek imonga chaqiradi. "Sabr, shukr va hayodan iborat bo'lgan odamlargina "Inson" degan sharaflı nomga munosibdir, imondan uzoq bo'lgan kishilarni esa bu nom bilan atab bo'lmaydi". [1,17] Aynan mana shu gaplar bilan boshlangan ushbu doston insonni imonga chaqirmoqda. Bugungi kunda esa bu qiyin masala. Dostonning har bir maqolatlarida kichik hikoyalar ham keltirilgan bo'lib, aynan ana shu mavzuga doir hisoblanadi. 2-maqolati – "Islom bobida", 3-maqolati esa "Salotin bobida",

shundan keyingi maqolatlari: “Riyoyi xirqapo’shlar haqida “ , “Karam, oliyjanoblik, saxovat haqida”, “Odob haqida”, “Qanoat bobida”, “Vafo haqida” , “Ishq o’ti ta’rifida” , “Rostlik ta’rifida”, “Ilm va olimlar haqida “ , “Qalam va qalam ahli haqida”, “Juvonmardlik haqida “ , “ Falak hay’ati shikoyatida” , “Jahl mayi haqida” , “Maqtanchoq kishilar haqida”, “Bahor yigitligi haqida”, “Falak g’amxonasi haqida”, “Xuroson bayonida”, “Sulton Badiuzzamonga nasihat”. Ushbu maqolatlarning nomlariga e’tibor qaratadigan bo’lsak, ularning barchasi qari-yu yoshlarni barchasini insofga, saxovatli bo’lishga, haqiqiy ishq kim uchun bo’lishi, maqtanchoqlikning oxiri yomon bo’lishi, vafo haqiqiy insongagina xosligi va shu kabi oliy qadriyatlarga xoslanganligini ko’rishimiz mumkin. “Ustingga saxovat kiyimi nasib etgan, qo’lingda pulning qiymati qolmagan inson! Panjang mag’rib-u mashriqda kumush sochish uchun ochildi” [1,33]. Insonga Alloh tomonidan berilgan rizqda barchaning hattoki yerdagi chumolining ham haqqi bor. Shunday ekan, nega insonlar bir-biriga nisbatan saxiy bo’lmasliklari kerak, axir boylik Alloh tomonidan berilgan bir sinovku?! “Alloh taolo bu olam xalqlarini najot-qutulish ahli va halok ahli-halok bo’luvchilar qilib yaratdi, birlarini butlarga ibodat qiluvchilar, boshqalarini islom jamoati qilib yaratdi. Kofirlar malomat-obro’sizlikka yo’l topdi, islom guruhi esa salomatlik, omonlik, tinchlik, sog’lomlik sari yo’l topdi” [1,21-22] Albatta, dunyoda dinlar ko’p, ammo ulardan eng go’zali bu Islom dinidir. Unga e’tiqod qiluvchilar soni ham talaygina, bu quvonarli hodisa. Aynan mana shu bobda islom dinining bacha go’zalliklari kichik matn orqali ko’rsatib berilgan. Yana bir maqolatiga e’tibor qaratsak, “Elga mol-u dunyo, shon-sharaf obro’ bo’lmay, hayo bilan odobgina sharaf hisoblanadi. Chunki, yog’inning boshlanishi hayo bo’lganidek, yog’inning har qatrasi tuprog’ni kimyoga aylantiradi” [1,36] Qanday teran fikrlar. Bunday o’xshatishlar aynan, Navoiy ijodigagina xos deb aytsak, hech ham mubolag’a bo’lmaydi. Navoiy yolg’onni yomon ko’rganligini “Rostlik ta’rifida” – degan maqolatidan anglab yetamiz. Alisher Navoiyning barcha asarlari, xususan, “Hayrat ul- abror” dostoni insoniy fazilatlarning nazariy asoslari asosida yozilgan ijod namunalari hisoblanadi. Ushbu dostonni o’qish va uqish inson hayotini tubdan o’zgartirishga qodir bo’lgan manfaatli ilmlarni o’zlashtirish uchun xizmat qilishi shubhasiz. Har bir maqolot yetuk inson bo’lib yetishishga yuksak omil sifatida xizmat qiladigan purma’no fikrlarni jamlagani bilan ahamiyatlidir.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Xamsa – Toshkent: Ijod-press, 2023.
2. Alisher Navoiy. Mahbubul-qulub. Toshkent: O’zbekiston milliy ensiklopediyasi, 1998
3. Ibrohimov X. Alisher Navoiyning pedagogik va axloqiy ta’limoti. Toshkent: Ta’lim, 2014.

**NAVOIY G‘AZALLARINING TARIXIY VA TA‘LIMIY
AHAMIYATINI YORITISHDA TALMEH SHE‘RIY SAN‘ATIDAN
FOYDALANISH**

Mehrinoso SHAMSIDDINOVA, Farangiz YUSUPOVA

Navoiy innovatsiyalar universiteti

o‘zbek tili yo‘nalishi 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: G‘ulomova Nargiza

filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Annotatsiya. Navoiy g‘azallarida tarixiy, adabiy, mifik shaxslar, geografik va etnik joy nomlari ishtirok etgan baytlar juda ko‘p uchraydi. Bu misralar badiiy nuqtayi nazardan talmeh she‘riy san‘atini yuzaga keltirsa, ta‘limiy jihatdan qaraganda o‘quvchilar izohtalab so‘zlarning semantik mazmunini aniqlash jarayonida tarixiy, badiiy shaxslar va geografik, etnik joy nomlari haqidagi bilimga ega bo‘lishadi. Maqolada Navoiy g‘azallaridagi talmeh san‘ati qatnashgan baytlar tahlil qilinib, ularning badiiyati yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Qur‘oni Karim, g‘azal, talmeh, devon, izohtalab so‘zlar, semantik ma‘no.

Mumtoz adabiyotimizda, xususan, Navoiy she‘riyatida so‘z san‘atining tajnis, iyyom, tazod, tanosib, mubolag‘a singari bir qancha turlari borki, ularni o‘rganish asnosida badiiy tilimiz, xususan, mumtoz o‘zbek tilining qanchalik go‘zalligi benazir va zeboligini tushunib boraveramiz. Ayniqsa, mashhur ijodkor asarlari gultoji hisoblanmish “Xazoyin ul-maoniy”dagi g‘azallar badiiyati mumtoz adabiyotning yuksak namunasi sanaladi[1]. Biz ushbu devonni varaqlar ekanmiz, mohir ijodkor qalamidan to‘kilgan satrlardagi mubolag‘a hissasidan zavqlanamiz, iyyom va tajnis jilosidan o‘yga tolamiz, tajohil-u orif san‘ati orqali o‘zimizni savolga tutamiz.

Navoiy g‘azallaridagi badiiyat nafaqat bugun, balki o‘z davrida ham ko‘pgina so‘z ustalari nazariga tushgan. Ana shunday ijodkorlardan biri Navoiy rahbarligi va homiyligi ostida yashab, ijod etgan adabiyotshunoslardan Atoulloh Mahmud Husayniydir. Alisher Navoiy “Majolis un-nafois” asarida bu ijodkor haqida shunday ma‘lumotlarni yozadi: “...“Qofiya” va “Mutavassit” o‘qur erdi. Donishmand bo‘lg‘uncha bir nav’ mustahsan maoshqa muvaffaq bo‘ldiki, andin ortiq mumkin ermas. Bo vujudi donishmandliq, she‘r va muammo va sanoe‘da dag‘i mahorat paydo qildi va muammog‘a ko‘p mashg‘ul bo‘lur erdi. Holo sabaq kasratidin anga avqoti vafo qilmas, ammo sanoe‘da kitobe tasnif qilibdurlar. “Badoe’ Atoiy”g‘a mavsumdur”. Atoulloh Husayniyning “Badoye’ us-sanoe’” asari Navoiyning nazorati va qo‘l ostida yaratilgan asar hisoblanib, unda Umar Ro‘iyoniy va bir qancha o‘zigacha ilmi badi’ sohasida ijod qilgan olimlarning ishlarini o‘rganadi va kamchiliklarini tahlil qiladi[2]. Shuningdek, “Badoye’ us-sanoe’” kitobini Navoiyga tuhfa qiladi. Navoiy uchun hech qachon she‘riy san‘atlar shunchaki bir san‘atkorlikni namoyish qiluvchi vositalar bo‘lgan emas.

Talmeh san'ati shoir g'azallarida juda ko'p qo'llanganligini alohida ta'kidlash lozim. Talmeh (arabcha, "chaqmoq chaqish", "nazar tashlamoq") san'atida shoir she'rdagi o'tmishdagi biror tarixiy shaxs yoxud voqeaga ishora qiladi va uning yordamida fikr yo tasvir ta'sirchanligiga erishiladi. Talmeh she'riy san'ati she'riyatda bir ishora orqali chuqur ma'noni ifodalash, aks ettirish imkonini beruvchi badiiy san'at hisoblanadi[3]. U istiora, tashbeh kabi san'atlardan farqli o'laroq ijodkorga tarixiy yo afsonaviy voqealarga, masallar, mashhur asarlar va qahramonlar obraziga ishora qilish va shu yo'l bilan o'z fikrini mo'jaz holda kuchaytirish uchun imkoniyat tug'diradi. Navoiy g'azallar orqali insonlarni komillik, odamiylik tuyg'ulari bilan oshufta qilish, ham ruhan, ham ma'nan yetuklikka intilishlarini istagani holda Islom dinining muqaddas kitobi Qur'oni Karimda nomlari zikr etilgan [4]. Payg'ambarlarning nomlaridan ta'lmeh san'atining asosi sifatida foydalangan. Xususan, Nuh (a) va Sulaymon (a) haqida turli xalqlarda juda ko'plab afsona va rivoyatlar mavjud. Nafaqat turkiy, balki fors, arab shoirlari o'z she'rlarida Nuh (a) va Sulaymon (a) haqidagi hikoya va ularning hayotiga bog'liq voqealardan foydalanganlar. "G'aroyib us-sig'ar" devonida ham "Rafiqing toyir andoqkim **Sulaymon** ollida hudhud", "**Sulaymondek** bu vodiy ichra barbod o'ldi chandinlar" "Gar Navoiyg'a **Sulaymon** mulkicha bordur ne tong", "Gar **Sulaymon** majmaida bo'lmag'ay juz Ahraman" kabi Sulaymon (a) nomi bilan bo'liq misralarni tushunish uchun kitobxon, avvalo, diniy manbalardan va uning nomi bilan bog'liq bo'lgan rivoyatlardan xabardor bo'lishi kerak. Qur'oni Karimning yigirma yettinchi "Naml" surasida Sulaymon Payg'ambar haqida bir qadar batafsil to'xtalib, Sulaymon (a) Olloh taoloning payg'ambari bo'lish bilan birga yana jamiki ins-u jin, parranda-yu darranda olamiga podshoh ham qilingani to'g'risida hikoya qilinadi. Mumtoz adabiyotda Sulaymon obrazi – qudrat, dabdaba va hashamat timsoli hisoblansa, chumoli (mo'r) – hokisorlik, ojizlik va donolikning timsoli sifatida ifoda etilgan bo'lib, ko'plab g'azallarda bu obrazlarga bir baytda murojaat etadi. Devondagi 157-g'azalda fikrimizga dalil bo'ladi:

Ne yellanmaqdur, ey shah, mo'r xaylidek cherigdinkim,

Sulaymondek bu vodiy ichra barbod o'ldi chandinlar.

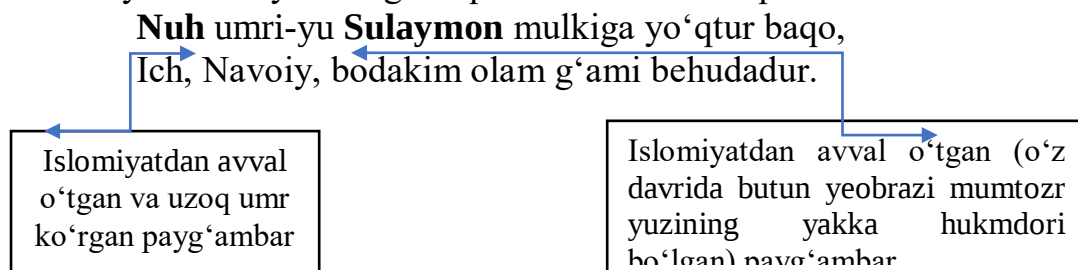
Baytdagi yellanmaq – *havolanmoq*, mo'r xayli – *chumoli to'dasi*, cherig – *qo'shin*, barbod – *yo'qqa chiqmoq*, chegara, chandin – *sanoqsiz* izohtalab so'zlardir. Bilamizki, Sulaymon ins-u jinslar, hayvonlar tilini bilgan, ular Sulaymon alayhissalomga bo'ysungan. Bu Alloh Taolo tomonidan ato etilgan buyuk qudrat, lekin shunchalik qudratga ega bo'lmasin, Sulaymon kabi baqo vodiysiga ketganlar talaygina, shunday ekan, chumoli to'dasidek qo'shinga ega bo'lgan shohning havolanishiga be hojat?!

Gar **Sulaymon** majmaida bo'lmag'ay juz **Ahraman**,
Kimga ul majma' aro, yo rab, nido qilg'ay surush.

Islomiyatdan avval o'tgan (o'z davrida butun yer yuzining yakka hukmdori bo'lgan) payg'ambar

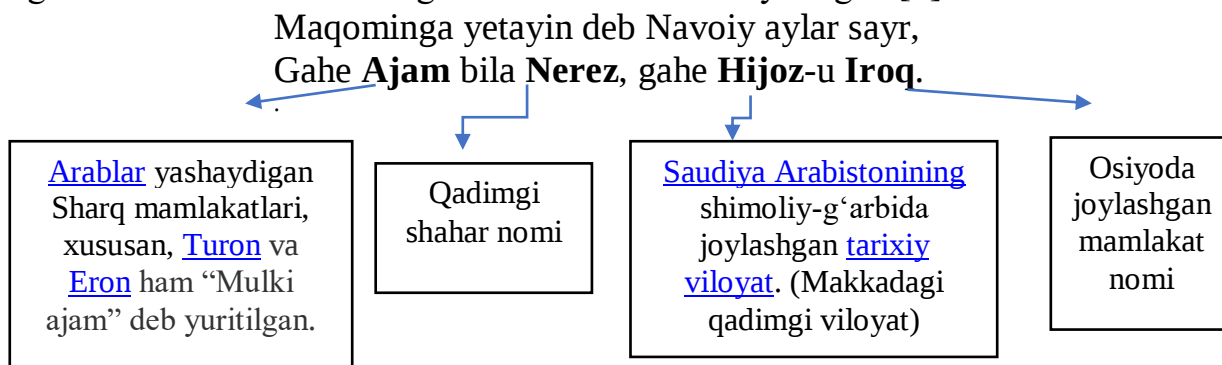
Zardushtiylik dinida yovuzlik va zulmat ilohi

Shoir ushbu baytda agar podshohning atrofini devlar egallab olishgan bo'lsa, farishtalarning nidosini kim ham eshitadi degan fikrni ifodalamoqda va shu maqsadda **Sulaymon** va **Axiriman** obrazlaridan foydalanmoqda. Axiriman obrazi mumtoz adabiyotda Shaytonning muqobili sifatida ham qo'llanadi.

Bu baytda ikki payg'ambarning nomlari keltirilishi diqqatga sazovordir. Baytlarda juda ko'p marotaba payg'ambarlarimizning nomlari ularning ibratli hayotlari va so'zlari zikr etilishi Navoiyning din ilmini mukammal bilganligi, Qur'oni Karimdagi sura va oyatlarga tez-tez murojaat etganidan anglash mumkin. Hazrat Navoiy butun hayoti va ijodini Qur'on oyatlari, hadislar asosiga qurgan komil musulmonning ibratli namunasidir. Nuh (a) – islomiyatdan avval o'rgan payg'ambar. “Nuh” surasi muqaddas kitobning 71-oyatda keltirilgan bo'lib, Qur'oni Karimda 33 marta nomi zikr etilgan “Nuh alayhis-salom o'z qavmlari orasida to'qqiz yuz ellik yil turib, ularni Ollohning diniga da'vat qilgan payg'ambar hisoblanadi”. Nuh zamonasida buyuk to'fon hodisasi sodir bo'lgan. Nuh (a) kema yasab, har bir hayvondan bir juftan, barcha o'simliklardan namuna hamda Haqqa imon keltirganlarga najot bergan. Alisher Navoiy nafaqat lirik janrda, balki nasriy asarlarida ham Nuh payg'ambar haqida muhim ma'lumotlar yozadi[5]. Jumladan, “Muhokamat ul-lug'otayn” asarida: Nuh payg'ambar salavotullohu alayhning uch o'g'lig'akim, Yofas va Som va Homdur yetushur. Va bu mujmal tafsili budurki, Nuh alayhissalom to'fon tashviridin najot va aning mahlakasidin hayot topti, olam ma'murasida bashar jinsidin osor va inson nav'idin namudor qolmaydur erdi. Yofasniki, tavorix ahli Abut-turk bitirlar, Xito mulkiga yibordi va Somniki, Abul-furs bitirlar Eron va Turon mamolikining vasatida voli qildi va Homniki, Abul-hind debdurlar, Hindiston bilodig'a uzatti. Shuningdek, ushbu asarda keltirilishicha bugungi bashariyat asli Nuh (a)ning uch o'g'li avlodidanligi sabab, “Odami soniy” – Ikkinchi odam Ato deb ham atashadi.

Quyidagi baytda shoir bir baytda to'rt mamlakat nomini keltirish orqali go'zal talmeh san'atinining betakror namunasini yaratgan [6]:

Navoiy asarlarida talmeh san'atining o'rni beqiyos, nafaqat mutafakkir ijodining gulto'ji bo'lgan "Xamsa"da, balki "Xazoyin ul-maoniy" dagi deyarli barcha g'azallarda ham ushbu san'atdan keng foydalangan. Bunday she'riy san'atlar g'azallarga o'zgacha jilo va joziba baxsh etib turadi[7]. Abduqodir Hayitmetov ta'biri bilan aytganda, mabodo Navoiy boshqa asar yozmasdan faqat "Xazoyin-ul maoniy"ni hatto uning tarkibidagi bitta devon – "G'aroyib us-sig'ar" yoki "Navodir ush-shabob", yoxud "Favoyid ul-kibar"ni yaratganda adabiyotimiz tarixida eng ulug' shoirlarimizdan bo'lib qolar edi. Ulug' mutafakkir asarlari nafaqat zamondoshlarimizga, balki bizdan keyin keladigan avlodlarimizga ham hayotdan, yashash ilmidan, umuminsoniy qadriyatlardan saboq beradi. Navoiy asarlari bugungi kunda yoshlarni milliy istiqlol g'oyalariga sadoqat ruhida tarbiyalashga, ularda vatanparvarlik, insonparvarlik, xalqparvarlik, burchga sadoqat, mehr-muhabbat tuyg'ularini kamol toptirishga, yosh avlod qalbida Vatanga bo'lgan muhabbat hissini oshirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. 1-4-jild. Muhokamat ul-lug'atayn, 1989.
2. Ishoqov Yo. So'z san'ati so'zligi. – Toshkent: O'zbekiston. 2013. – B. 203.
3. Manzar Abdulxayr. Navoiy asarlarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2018. – 103 b.
4. Qur'oni Karim. O'zbekcha izohli tarjima (Alouddin Mansur tarjimasi). – Toshkent: Cho'lpon, 1991. – B. 271.
5. Sirojiddinov Sh. Alisher Navoiy. Manbalarning qiyosiy-tipologik, tekstologik tahlili. – Toshkent: Akademnashr, 2011. – B. 253.
6. Abjalova M., Gulomova N. Alisher navoi and the third renaissance period. / Procedia of Theoretical and Applied Sciences. Vol. 4 (2023). 28.02.2023. – pp.111-115. [Alisher navoi and the third renaissance period | Procedia of Theoretical and Applied Sciences](#)
7. G'ulomova N. Alisher Navoiy mualliflik korpusi va uning imkoniyatlari. // Kompyuter lingvistikasi: muammolar, yechim va istiqbollari. Xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya to'plami. Elektron nashr / ebook. – Toshkent: ToshDO'TAU, 22.04.2022. – B. 89-93.

ALISHER NAVOIY - A PROMINENT FIGURE IN UZBEK LITERATURE

Dilnavoz Akbarovna ISOQOVA
Navoiy Innovations University, Faculty of
Philology and Language Teaching, English
Language Department, First-Year Student

Abstract. This article presents a comprehensive analysis of the life, works, and scientific legacy of the great thinker and poet, Alisher Navoiy. It discusses his significant contributions to the development of Uzbek literature, his role as a statesman, and his profound spiritual and intellectual legacy. Additionally, the

article emphasizes the continued relevance of Navoiy's works in the contemporary world, highlighting their universal significance in the realm of literature and culture.

Keywords: Alisher Navoiy, Uzbek literature, "Xamsa", "Muhokamat ul-Lug'atayn", statesman, Sufism, poetry.

Introduction: Literature is the reflection of a nation's spiritual wealth and culture. One of the most prominent figures in Uzbek literature, Alisher Navoiy, was not only a poet but also a statesman, philosopher, and linguist. His poetic works, philosophical reflections, and immense contributions to national culture set him apart. This article will discuss the importance of Navoiy's life, creativity, and legacy.

Main Part: Alisher Navoiy's Life and Creativity. Alisher Navoiy was born on February 9, 1441, in the city of Herat. From an early age, he was interested in science and literature. He became a close advisor to Husayn Bayqara and played a key role in the Timurid court. Navoiy's father, Ghiyasiddin Bahori, was associated with the Temurid family. During his youth, he memorized Fariddin Attar's "Mantik ut-Tayr" came under the influence of Sharafiddin Ali Yazdi, and gained praise from Mawlono Lutfiy and Kamol Turbatiy.

After Husayn Bayqara ascended the throne of Herat, Navoiy's life and career took a new turn, and he was appointed to various governmental positions, including vizier in 1472 and governor of Astrobod in 1487. Over the period from 1480 to 1500, he funded the construction of numerous educational and public structures, including madrasas, caravanserais, mosques, and baths.

Navoiy was awarded the title "Muqarrabi Hazrati Sultaniy" (The Sultan's most trusted companion) by Husayn Bayqara. As a poet and a philanthropist statesman, Navoiy left an indelible mark in history.

Works and Literary Legacy. Navoiy's works are some of the finest examples of Eastern literature. His key works include Xamsa (a collection of five epic poems), which includes "Hayrat-ul Abror", "Farhod va Shirin", "Layli va Majnun", "Sab'ai Sayyor" and "Saddi Iskandariy". His Muhokamat ul-Lug'atayn is a seminal work in proving the superiority of the Turkish language over Persian. Majolis un-Nafois is a literary criticism work in which Navoiy discusses the works of poets and writers of his time. His poetry collections, G'aroyib us-Sigar, Navodir ush-Shabob, Badoyi' ul-Vasat, and Favodiy ul-Kibar also remain influential.

Alisher Navoiy as a Statesman. During the reign of Husayn Bayqara, Alisher Navoiy held high-ranking positions and was instrumental in the construction of schools, madrasas, mosques, libraries, and roads in Herat. He valued justice and enlightenment in governance.

The Contemporary Relevance of Navoiy's Legacy. Today, Alisher Navoiy's works remain an inseparable part of Uzbek culture. His writings have been translated into numerous foreign languages and recognized as masterpieces of world literature. His creativity continues to resonate with readers and scholars alike.

Conclusion. Alisher Navoiy, a great thinker, poet, and statesman, remains relevant today as his works call for justice, goodness, and patriotism. His position in Uzbek literary history is unparalleled, and his intellectual legacy will continue to serve as an invaluable treasure for future generations.

REFERENCES:

1. Navoiy A. Xamsa (Tashkent: Uzbekistan Publishing House, 1991)
2. Karimov, U. Alisher Navoiy: His Life and Creativity (Tashkent: Fan, 2005)
3. Ziyoz.uz Alisher Navoiy's Works and Translations
4. Tafakkur.net Website

ALISHER NAVOIY ADABIY MEROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O'RNI

Oqila Fazliddinovna SAYRAXMATOVA

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası

Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi kunduzgi

1-kurs 4-guruh talabasi

Ilmiy rahbar:Sa'dullayeva Umida Fayzullayevna

Annotatsiya: Ushbu maqolada nafaqat turkiy balki forsiy tillarda ijod qilgan, yoshlik paytidayoq o'sha davrning dongdor shoiri Alisher Navoiyning hayoti va faoliyati haqida so'z boradi. Shuningdek, so'z mulkinging sultoni Alisher Navoiyning adabiy merosining jahon tamaddunida tutgan o'rni hamda ahamiyati to'g'risida fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, "so'z mulkinging sultoni", mutafakkir, avliyo, gardi fano, "Xamsa", "nazm" (sher).

Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g'ururi, shon-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir. Ta'bir joiz bo'lsa, olamda turkiy va forsiy tilda so'zlovchi biron-bir inson yo'qki, u Navoiyni bilmasa, Navoiyni sevmasa, Navoiyga sadoqat va e'tiqod bilan qaramasa. Agar bu ulug' zotni avliyo desak, u avliyolarning avliyosi, mutafakkir desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultonidir. Islom Karimov Alisher Navoiy nafaqat o'zbek adabiyotida, balki jahon adabiyotidagi eng yorqin siymolardan biridir deb ta'kidlagani bejizga emas. Bu buyuk bobokalonimiz qoldirgan ulkan merosda olam va odamga bog'liq bo'lgan hodisalar favqulodda teran nigoh bilan tahlil etilgan. Ularda inson mohiyati, uning ijtimoiy vazifasi, burch va mas'uliyatlari, imkoniyat va o'zliklari yuksak badiiy ohanglarda tasvirlangan. Birinchi yurtboshimiz Islom Karimov ta'kidlaganlaridek, "O'zbek xalqi ma'naviy dunyosining shakllanishiga g'oyat kuchli va samarali ta'sir ko'rsatgan ulug' zotlardan biri - bu Alisher Navoiy bobomizdir. Biz uning mo'tabar nomi, ijodiy merosining boqiyliqi, badiiy dahosi zamon va makon chegaralarini bilmasligi haqida doimo faxrlanib so'z yuritamiz.

Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy madaniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs, milliy adabiyotimizning tengsiz namoyondasi, millatimizning g'ururi, sha'n-u sharafini dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir". Mutafakkir Alisher Navoiy bir maktubni yozib qoldirgan. Ushbu maktub Alisherning safar oldidagi kechinmalari va oz otasidek yaqin ko'rgan Sayyid Hasan Ardasherining sifatlarini ta'rif etish bilan boshlanadi. Vatan va do'stlarni tashlab ketish og'ir. Xayrlashmay ketish undan ham og'ir. U ulug' do'stiga ketishi sabablarini tushuntirmoqchi. Xat shu munosabat bilan yozilgan." Inson so'z bilan ulug'dir, "Falak jismining joni"-so'z, ayniqsa "nazm" (sher)", - deydi shoir va o'zida she'r yozishga juda katta kuch-qudrat sezayotganini aytadi. U shunday qudratki, agar Firdavsiy o'z "Shohnoma"sini 30 yilda yozgan bo'lsa, u o'shanday asarni 30 oyda yoza oladi. Nizomiy Ganjaviyning 30 yil sarflab maydonga keltirgan "Xamsa"si uning oldida 2-3 yillik ishdir. Faqat unga imkon kerak. Yurt esa notinch, odamlarda vafo yo'q. Insoniylik qolmagan zulm avjida. Hattoki, tasalli beruvchi kishi ham yo'q. Ketaman, desang etagingdan tutadigan umr yo'ldoshing, ketsang, ayriliqdan eziladigan do'sting bo'lmasa yashash naqadar qiyin.

Navoiy 60-yillarning ikkinchi yarmida Samarqandda yashadi. Uning bu shaharga kelishi sababini turlicha talqin qiladilar. Xondamir, o'qish uchun keldi, deydi. To'g'ri u Samarqandda din huquqshunosi va faylasuf Fazulloh Abullays qo'lida o'qidi. Zahiriddin Bobur uni Abusaid surgun qildi, deydi. Bunda ham asos bor. Abusaidning Alisherga munosabati yomon edi. Shoir Samarqandda dastlab moddiy qiyinchilik ichida yashaydi. Keyinroq unga shahar hokimi Ahmad Hojibek rag'bat va homiylik ko'rsatadi. Nihoyat, Samarqand o'z go'zalligi bilan ham Navoiyni maftun etadi. Shoir uni "firdavsmonand"(jannatmisol) deb ataydi va unga hech qachon "gardi fano" o'ltirmasligini zavollikka yuz tutmasligini istaydi. Navoiy shu yillari shoir sifatida juda katta shuhrat topa bordi. 1465-1466-yillarda uning muxlislari she'rlarini to'plab, "Devon" tuzadilar. Bu kitob bugun "Ilk devon" nomi bilan mashhurdir. 1468-yil oxirida Eronni egallash uchun bo'lgan jangda Abusaid halok boladi. Husayn Bayqaro 1469-yilning boshida Hirotni qo'lga oladi va Samarqandga xat yo'llab, Navoiyni o'z yoniga chaqiradi. Husayn Bayqaro uni davlat ishlariga jalb etadi. Muhrdor qilib tayinlaydi. Alisher Navoiy 1469-1472-yillarda muhrdor, 1472-1476- yillarda vazir bo'lib ishlaydi. 1487-1488-yillarda Astrobodga hokimlik qildi. Husayn Bayqaro uni o'ziga g'oyat yaqin tutar, har bir narsada u bilan maslahatlashar va buni nihoyatda qadrlar edi. Shuningdek, Alisher Navoiyning hayoti va ijodiy faoliyati o'z zamonasidayoq ilmiy va ijodiy doiralarning diqqatini tortdi. Jumladan, Mirxondning "Ravzat us-safo", Xondamirning "Makorim ul-axloq", Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro", Boburning "Boburnoma", Zayniddin Vosifiyning "Badoe' ul-vaqoe'", Abdurahmon Jomiyning "Yusuf va Zulayho", "Xiradnomai Iskandariy" va "Bahoriston" kabi asarlari hamda boshqa mualliflar asarlarida Navoiyning faoliyati va ijodiga doir muhim ma'lumot, ta'rif va baholar berilgan. Navoiy barcha turkiy xalqlar orasida bo'lganidek, usmonli turk adabiyotida ham bir necha asrlardan buyon katta shuhrat qozonib kelayotgan shoirdir. Imperatorlikning Budindan

Basragacha bo'lgan butun Onado'li va Rum eli tuproqlarida, Ozarbayjon, Eron, Iroq, Qrim, Volga qirg'oqlari va turkmanlar orasida hamda Oq dengiz qirg'oqlaridan Koshg'argacha barcha markazlarda uning asarlari o'rganildi. Faqatgina usmonli jug'rofiyasida emas, balki Eronda Safaviylar saroylarida, Hindistondagi Boburiylar saroylarida ham uning asarlari o'qildi, she'rlariga naziralar yozildi. Turk adabiyoti tarixi mutaxassislari Navoiy ijodining usmonli turk shoirlari, dostonnavislari ijodiga ta'siri XV asrning oxirgi choragidan boshlangan, degan xulosaga keladilar. Navoiyning asarlarining XV asrdan boshlab turk adabiyoti taraqqiyoti uchun asosiy namuna bo'lganligi haqida gapirganda, turkiyshunos V.S.Garbuzovning quyidagi fikrini keltirish maqsadga muvofiq sanaladi: "Ulug' o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiy asarlaridagi insonni ulug'lash, gumanizm va vatanparvarlik g'oyalari, do'stlik va birodarlik taronalari shu davrdagi turk qalam sohiblarining e'tiborini o'ziga tortdi". Markaziy Osiyo shoirlarining usmonli turk she'riyatiga ta'siri XV asrning I yarmida boshlangan edi. Markaziy Osiyolik shoirlarning usmonli davlatiga yetib borgan dastlabki she'rlari fors-tojik shoiri Abdurahmon Jomiyning masnaviylari hisoblanadi.

Ma'lumki, Sulton Mahmud II Jomiy she'rlari bilan avvaldan tanish edi. Shuningdek, Ahmad Posho ham Nizomiy, Jomiy kabi ulkan so'z san'atkorlari ijodi bilan tanish bo'lgan. Lekin Navoiyning g'azallari uning ijodiga juda katta ta'sir ko'rsatadi. Alisher Navoiy asarlarining g'oyaviy-badiiy ta'siri nafaqat Markaziy Osiyo, balki Yevropada yashovchi turkiyzabon xalqlar ijodida ham o'z ifodasini topgan. Turkshunos olimlarning fikricha, XV asrning oxirgi choragidan boshlangan bu jarayon turk adabiyotining lirik va liro-epik taraqqiyoti uchun namuna vazifasini bajargan hodisadir. Alisher Navoiyning she'rlari yozilgan yillardan boshlab ham Markaziy Osiyoda, ham usmonli turk davlatida ko'p shuhrat qozonadi. Uning she'rlari shoir hayotlik chog'idayoq usmonli shoirlarining e'tiborini tortib, ularga nazira yozish an'ana tusiga kira boshlaydi.

Turkiy adabiyotning eng buyuk shoiri bo'lgan Alisher Navoiyning Onado'lida shakllangan turk adabiyotiga ta'siri eski va yangi manbalarda tez-tez tilga olinadi. Ma'lumki, Navoiyning usmonli turk adabiyotiga ta'siri XX asrda yangidan o'rganila boshlandi va dastlab Nomiq Kamol, Gibb, Brovne, so'ngra esa, Fuod Ko'prulu, Ali Nihad Tarlan, prof. Mustafa Eson, prof. Jamol Kurnaz, prof. Tahir Uzgo'r, Eleazar Birnbaum va Sigrid Kleynmishel kabi tadqiqotchilar tomonidan qayta qalamga olindi. Mumtoz turk adabiyotshunosligida Alisher Navoiyning Onado'li shoirlariga ko'rsatgan ta'sirini quyidagi manbalar tahlilidan yaqqol sezish mumkin: 1) Shuaro tazkiralari; 2) nazira majmualari; 3) XV-XVI asr shoirlarining she'rlari.

XVI asr tazkiralari Alisher Navoiyning o'ziga xos uslubi bilan ko'plab usmonli turk shoirlarini ta'sirlantirganligi bot-bot takrorlanadi. Jumladan, Hofizi Ajam va Muhiyning "Navoiy tarziga yaqin xushoyanda guftori" bo'lganligi, Shohiyi Sharqiyning "Navoiy tarzi"ni eslatishi, Jamiliyning "Aksar ash'orining Navoiy tarzida" ekanligi, Shuhudiy, Saboiy, Zoyiy va Zuhdiyning "Navoiyda mohir" bo'lganligi, G'iyosiy va Ulumiyning "Tarzi Navoiyda jahd" ko'rsatganligi qayd etiladi.

Turk olimi Yusuf Chetindag‘ XVI asr tazkiranavislarining bildirgan fikrlari va devon tahlillaridan chiqargan xulosalariga ko‘ra, XV-XVI asrda Onado‘lida Alisher Navoiy she‘rlarini bevosita yoki bilvosita tanzir etgan shoirlar soni 70 ga yaqin, degan to‘xtamga keladi. XV-XVI asrlarda Onado‘lida Alisher Navoiyning she‘rlariga bevosita nazira yozgan, ularning qofiya, radif, mazmun, g‘oya va mavzusidan ta’sirlangan holda g‘azal bitgan shoirlar miqdori 35 ga yaqin bo‘lgan. Demak, qolgan 35 ga yaqin shoir esa, vosita she‘r, ya’ni bilvosita nazira yozgan nozimlar sanaladi.

Shuni alohida ta’kidlash lozimki, Navoiyning ajoyib lirikasi turk shoirlariga, ularning ijodiga juda katta ta’sir ko‘rsatdi. Buyuk mutafakkir lirikasidagi chuqur falsafiy fikrlar, inson hissiyotiga zo‘r ta’sir qila oladigan yorqin poetik obrazlar va tasviriy vositalar hammaning e’tiborini o‘ziga tortadi. XV asrning oxiri – XVI asr boshlarida keng rivojlangan eng yaxshi turk g‘azallari va qasidaları Navoiy lirikasiga taqlid qilib yaratilgan edi. Shubhasiz, Navoiy haqida yozilgan asarlar bulardangina iborat emas. Shu bilan birga, Fuod Ko‘prulu, Ogoh Sirri Levant, Sa‘diddin Nus‘hat Ergun, Alaidin Guvsa, Mustafo Eson, Yusuf Chetindag‘ kabi tadqiqotchilarning ham Alisher Navoiy ijodi bilan bog‘liq bir talay ishlari mavjud.

F.Ko‘pruluning “Turk tili va adabiyoti haqida tadqiqotlar” nomli kitobida ham “Alisher Navoiy va ta’sirlari” mavzusidagi bir bo‘lim bor. Ko‘rinib turibdiki, turk madaniyati va adabiyoti uchun bunday muhim shaxs haqida Turkiyada bugunga qadar bir-biridan farqli juda ko‘p ishlar qilingan. Alisher Navoiyning devonlari, dostonlari va falsafiy-badiiy asarlari Turkiyada turli tadqiqotchilar tomonidan tarjima qilinib, nashr ettirilgan. Shuningdek, Alisher Navoiy haqida usmonli turk tilida ko‘plab navoiyshunos olimlar tomonidan turli asar va maqolalarning chop ettirilishi usmonli turklarning Navoiy ijodiyoti, asarlari va shaxsiyatiga bo‘lgan yuksak hurmat va ehtiromidan dalolat beradi. Shuni alohida ta’kidlash joizki, Alisher Navoiy ijodiga nisbatan qiziqish Turkiyada hozir ham shunchalik kuchliki, turk millatiga mansub ilm ahli hatto turli veb-sahifa va forumlarda eski o‘zbek adabiy tilining asoschilaridan birining hayoti va ijodiga doir turli ma’lumotlarni yozib, internet sahifalari orqali o‘zaro fikr almashishadi. Jumladan, Ridvan Janimning “Turk madaniyati va adabiyotida Alisher Navoiy tadqiqotlari”, Jenos Ekmanning “Navoiyning ilk devonlari xususida”, Yusuf Chetindag‘ning “Usmonli adabiyoti va Navoiy”, “Alisher Navoiy va usmonli podshohlari”, “Alisher Navoiy va turk she‘riyati tili” kabi maqolalari shular jumlasidandir.

Istanbul Bo‘g‘ozichi universiteti professori Lola Uluch, Me’mor Sinon universiteti professori Tanju Seyhanlar ayni paytda yurtimiz navoiyshunoslari bilan hamkorlikda “Alisher Navoiy qo‘lyozmalari butunjahon fehesti”(katalogi)ning Turkiya qo‘lyozmalari qismi ustida ish olib borishmoqda. Bundan tashqari, Ogah Sirri Levend tomonidan bundan oltmish yil avval – 1958-yili “Turkiya kutubxonalaridagi Navoiy asarlari qo‘lyozmalari” nomli fehest (katalog) nashr etilganini ham e’tirof etish kerak. Unda olim 1958-yilgacha mavjud bo‘lgan ma’lumotlar asosida Turkiya Respublikasi kutubxonalarida saqlanuvchi Alisher Navoiy asarlariga ega 90 dan ortiq qo‘lyozmalar tavsifini keltiradi.

Umuman olganda, Alisher Navoiyning hayoti, faoliyati va ijodiyoti mavzusi XV asr oxiri – XVI asr boshlaridan buyon nafaqat usmonli turk adabiyoti, balki dunyo xalqlari olimlari tomonidan ham tadqiq etilib, ular oʻrtasida madaniy va adabiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilib kelmoqda. Navoiy ijodiga qiziqish dunyo miqyosida katta oʻringa ega. Xususan, Alisher Navoiy asarlari qoʻlyozmalarining Yevropa kutubxonalarida saqlanayotganligi, shuningdek, Sharqning turli mamlakatlarida ham Navoiy asarlari asrlar davomida koʻchirilib tarqalganligi toʻgʻrisida tadqiqotlarda maʼlumotlar berilgan. Masalan, Fransiyalik olim Mark Toutant hazrat Alisher Navoiyning “Xamsa” asari yuzasidan olib borgan tadqiqotida “Xamsa”ning koʻproq Amerikaning Michigan universiteti va Parij Milliy kutubxonasidagi ikkita qoʻlyozmasiga suyanadi. Amerikaning Michigan universiteti kutubxonasida saqlanayotgan Navoiyning “Xamsa” asari qoʻlyozmasi 1485-yilda, yaʼni bu asar yozib tugallangan vaqtda, Hirotda koʻchirilganligi bilan ahamiyatlidir. Olimlarimiz tomonidan Navoiy asarlari qoʻlyozmalari dunyo boʻyicha 3500 tagacha boʻlishi mumkinligi aytiladi. Bugungi kunda xorijda Navoiy ijodiga oid olib borilayotgan tadqiqotlar va ularning mualliflari haqida yetarli maʼlumotlarga ega eemasmiz.

Alisher Navoiy sheʼrni, shoirlikni hamma narsadan baland tutdi. Vazirlik martabasida turib ham sheʼr yozishni toʻxtatmadi. Atrofida uning bu ishiga ragʻbat va hurmat bilan qaradilar. Shoh Husayn Bayqaroning oʻzi unga rahnamolik qildi. Shuningdek Navoiy ijodiga qiziqish dunyo miqyosida katta oʻringa ega. Xususan, Alisher Navoiy asarlari qoʻlyozmalarining Yevropa kutubxonalarida saqlanayotganligi, shuningdek, Sharqning turli mamlakatlarida ham Navoiy asarlari asrlar davomida koʻchirilib tarqalganligi toʻgʻrisida tadqiqotlarda maʼlumotlar berilgan. Shuning oʻzi ham Alisher Navoiyning adabiy merosi jahon tamaddunida yuksak oʻrin egallaganligini yorqin isbotidir.

ADABIYOTLAR:

1. Асадуллаев С. “Лейли и Меджнун” в фарсиязычной литературе. – Душанбе, 1981.
2. Бертельс Е.Э. Низами. Творческий путь поэта. – М: Наука, 1956.
3. Бертельс Е.Э. Низами и Физули. – М.: Наука, 1962.
4. Рустамов А. Навоийнинг бадий маҳорати. – Тошкент: Адабиёт ва санъат, 1979.

ALISHER NAVOIYNING “MAHBUB- UL QULUB” ASARIDA AXLOQIY MASALALARNING YORITILISHI

Ruhangiz TUROBOVA

***NIU Filologiya va tillarni oʻqitish:
oʻzbek tili yoʻnalishi 1-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: dots. N.B. Kobulova***

Annotatsiya. Ushbu maqolada buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning mumtoz adabiyotda muhim ahamiyat kasb etgan “Mahbub- ul qulub” asarida axloqiy masalalarning yoritilishiga doir tahliliy mulohazalar keltirilgan.

Kalit soʻzlar: taʼlim, tarbiya, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, komillik, sahovat.

Buyuk mutafakkir, adabiyotshunos va tilshunos olim Alisher Navoiy ijodini oʻrganish, ilmiy merosini chuqur tahlil qilish har bir davrda juda muhim boʻlgan. Shuningdek bugungi kunda ham asarlariga boʻlgan talab ortsa ortdiki, aslo kamaygani yoʻq. Negaki, Navoiyning butun ijodi gʻoyat mazmunli va hayoti davomida toʻplagan tajribasi va xulosalarining bir boʻlagidir. Navoiy umrining asosiy qismini taʼlim, ilm, maʼrifat yoʻlida bagʻishlagan, hech qachon ilm-maʼrifat yoʻlidan qaytmagan chinakam mutafakkirdir. Buning yaqqol isbotini “Mahbub- ul qulub” asarida koʻrishimiz mumkin. “Mahbub - ul qulub” asarida asosan odob - axloq gʻoyalari toʻgʻrisida fikr borar ekan, kishilarning ezgu fazilatlarini – saxiylik, mehribonlik, rostgoʻylik, hilm, mehnatsevarlik, kamtarlik kabi xislatlar ulugʻlanadi. Dangasalik, takabburlik, ochkoʻzlik, johillik kabi bir qator illatlarni insoniylikka zid deb bilgan. Asar yoshlarni tarbiyaga va maʼnaviyatli boʻlishiga chorlaydi. U insonlarni ilm-hunar va mehnatsevarlikka undash, erishilgan ilm va kasb-korni yaxshilik yoʻlida sarf qilish va boriga shukr qilib yashashga oʻrgatadi.

Asarning bir qancha boblari odob-axloq va taʼlim-tarbiya masalalariga bagʻishlangan. Navoiy odob-axloq haqida fikr yuritir ekan, yomon odat va xulq – atvorlarni shafqatsiz qoralaydi, oliyjanob insoniy tuygʻularni esa yuksak qadrlaydi. Navoiy “Mahbub ul- qulub” asarida yozishicha: “Adab kichik yoshligʻlarni ulugʻlar duosigʻa sazovor etar va ul duo barokati bila umridin barxurdor. Kichiklar mehrin ulugʻlar koʻngligʻa solur va ul muhabbat koʻngulda muabbad qolur. Ushogʻlarni koʻzgʻa ulugʻ qilur atvoridin xalq ulugʻliq bilur”. [1.112] Yaʼni, odob-kichik yoshlilarni kattalar duosida boʻlishini, yoshlar duoning barakasidan umurbod bahramand boʻladilar. Odob - ulugʻlar (ustozlar) koʻnglida yoshlarga mehr uygʻotadi va u odobli yoshga boʻlgan muhabbat koʻnglida abadiy qoladi. Yoshlarni koʻzga ulugʻ qilib koʻrsatadigan feʼl-atvor odobdir. Xoʻsh, insonlar goʻzal axloqni nimadan oʻrganadi. Hech ikkilanmasdan mukammal ilm va tarbiyadan desak adashmaymiz. Shuningdek, insonlar boshqa mavjudotlardan ongi, ilmi, bilimi bilan farqlanadi degan fikrlar ham bejizga emas.

Hazrat Navoiy ana shu goʻzal xulq sifatlaridan birini hilm (yumshoq tabiatlilik) deb biladi. “Hilm inson vujudining favoqihligʻ bogʻidur, odamiylikʻ olamining javohirligʻ togʻi. Axloq shaxsning ogʻir baholigʻ libosidur va ul libos jinsining sangin debosi. Muxolif nafslar sarsari uchurmoqdin asragʻuvchi va munofiq, bulhavaslar harzasi tundbodi sovrurmoqdin saqlagʻuvchi. Xaloyiqdin kishiga mujibi taʼzim va eʼzoz va akobirdin asogʻirgʻa boisi iltifot va imtiyoz. Necha ulugʻ kishi tamasxur va tiybat qilsa, aning qoshida beshukuh va viqor. Nechakim, inusin kishi hazl va xiffat koʻrguzsa, aning qoshida beshafqat va beeʼtibor”. [1.90] Maʼnosi: Hilm inson vujudining xushmanzara mevalik bogʻidir va odamiylik olamining javohirga boy togʻidir. Yumshoq koʻngillik hodisalar toʻla

dengizdagi kishilik kemasining langari desa bo‘ladi va insoniyat qadrini o‘lchaydigan tarozining toshiga tenglashtirilsa ham qimmatbaho libosi va u kiyim turlarining eng chidamli matosidir. U yomon nafsni daydi shamol uchirishidan asraguvchi va ikkiyuzlama munofiqlarning behuda harakatidan himoya qiluvchidir. Hilm tufayli kattalardan kichiklarga iltifot va marhamat yetishadi. Katta kishilar yoshlarni masxara va kulgi qilsa, ular qoshida o‘zi shuncha obro‘siz va tushunarsiz tuyuladi, yoshlar ham kattalarga nisbatan hazil va yengiltaklik qilsa, uning nazarida uyatsiz va hurmatsiz bo‘ladi. Shuning uchun ham hilmsiz, ilmsiz inson har qanday vaziyatda ham obro‘siz kishilardek ko‘rinaveradi.

Tarbiyaning boshi – salom bo‘lganidek, sabr ham insonni kamolotga yetkazuvchi yetuk omillardan biridir. Shuningdek, Navoiy shoshqaloqlik va uning aksi bo‘lgan sabr mavzusiga ham katta e‘tibor qaratadi: “Sabr bilan ko‘p bog‘liq ish ochilur, ishda oshiqg‘on kishi ko‘p toyilur, ko‘p toyilg‘an ko‘p yiqilur. Ishda oshiqmoq yosh o‘g‘lon ishidur. Sabr bila ish qilg‘uchi tajribalig‘, ulug‘ kishi ishidur”.[1.84] Ma‘nosi: Sabr qilsang bitmayotgan ishing ham bitadi, ishda shoshilgan kishi ko‘p yiqilur, shoshqaloqlik bu – yosh bolaning ishi, sabr va aql bilan ish qilmoq dono kishilar ishidur. Navoiy bu kabi hikmatlari orqali yoshlarni sabr-toqatli, qanoatli bo‘lishga chorlaydi.

Xulosa qilib aytganda, buyuk mutafakkir Alisher Navoiyning “Mahbub ul – qulub” asari umuminsoniy tarbiya yo‘lidagi yaxlit bir asar hisoblanadi. Chunki, qay bir o‘gitini o‘qisak bir olam ma‘no va xulosa olamiz, tarbiyaviy tushunchaga ega bo‘lamiz. Shuning uchun ham, Navoiyning bu asari yoshlarni tarbiyalashda va ma‘naviyatli kamol topishida namuna bo‘la oladigan muhim adabiy manbaadir.

ADABIYOTLAR:

1. Navoiy, Alisher. Mahbub ul-qulub. Alisher Navoiy. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018 – 172 b.
2. Манзар Абдулхайр. Навоий асарларининг изохли луғати. Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 2018. – 560 б.

MUTAFAKKIR ALISHER NAVOIY VA UNING ADABIY MEROSI

Saltanat ISKANDAROVA

Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: PhD Ochilova Maftuna

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning hayot yo‘li va asarlari haqida ma‘lumot berilgan. Shuningdek, mutafakkir haqida zamondoshlarining fikrlari yoritilgan. Navoiy devonlari uning yosh jihatdan tasniflanishi keltirilgan.

Kalit so‘zlar: ma‘naviyat, mir, ilmiy-falsafiy, devon, renessans.

Alisher Navoiy ijod yo‘li va merosi tuganmas xazina. Bu xazina mana necha asrdiki avlodlari ma‘naviyatiga, jamiyat taraqqiyotiga ulkan hissa qo‘shmoqda. Alisher Navoiy o‘zbek adabiyoti va madaniyati tarixidagi ulug‘

siymo. Zamondoshlari uni “Nizomiddin Mir Alisher” deb ulug‘laganlar. ”Nizomiddin”-din nizomi deganidir. Ko‘pincha, mansab egalariga nisbatan aytilgan “mir”-amir demakdir. Nizomiddin Mir Alisher Navoiy - shoir, mutafakkir, jahon adabiyotining yetuk siymolaridan biri, davlat arbobi, faylasuf.

Xondamirning “Makorim ul-axloq” asarida mutafakkirning yoshligidan zalvorli so‘zlarni o‘rnida qo‘llashi yon-atrofdagilarni hayratga solishi haqida ma’lumot berilgan. “Bolalik chog‘laridayoq ul hazratning muborak tillaridan o‘ta ajoyib va kutilmagan so‘zlar chiqar va [bu so‘zlarni] eshitganlar hayrat dengiziga g‘arq bo‘lardilar. Sohibqironning dong‘i taralgan ulug‘ otasi Sulton G‘iyosiddin Mansur (Alloh uning qabrini xursandchilik qandillari [nurlari] bilan munavvar etsin), saodatli podshoh Mirzo Sulton Muhammad Boyqaro hamda uning boshqa qarindoshlari va yaqinlari hamisha ushbu buyuklik gulbutasi g‘unchasiga mehribonlik va g‘amxo‘rlik ko‘zi bilan qarashar, uning ilhom nishonalariga ega bo‘lgan so‘zlarida uning sadoqatli kelajagi alomatlarini ko‘rib, ul hazratga nisbatan o‘ta iltifot va marhamat hissi bilan yashashardi”¹.

1457-yilda Abulqosim Bobur vafot etadi. Navoiylar oilasi yana Hirotga qaytadi. Xuroson hukmdori bo‘lgan Abu Saidning davlat tepasiga kelishi va unga qarshi isyonlarning ko‘tarilishi, bu isyonlarning biriga Navoiyning tog‘alari xayrixohlik qilgani sababli Navoiy Samarqandga ketadi. Ba’zi manbalarda Alisher Navoiy Abu Said tomonidan surgun qilingan degan ma’lumotlarni ham qoldirishgan: “Bilmon ne jarima birla, Sulton Abusaid Mirzo (Navoiyni) Hiriyan (Hirot) ixroj (chiqarib yubordi, surgun qilidi) qildi. Samarqandg‘a bordi necha yilkim, Samarqandda edi, Ahmad Hojibek murabbiy va muqavviysi erdi”².

Alisher Navoiy ikki tilda mukammal ijod qilgan. Turkiy tilda “Navoiy”, forsiy tilda esa “Foniy” taxalluslarini qo‘llagan.

Alisher Navoiyning adabiy va ilmiy merosini 4 faslga bo‘lish mumkin:

- 1.Devonlari
- 2.Dostonlari.
- 3.Forsiy tildagi she’riy merosi
- 4.Ilmiy -filologik, nasriy va tarixiy asarlari.

Alisher Navoiyning o‘zbek tilida yaratgan she’riy me’rosi asosan “Xazoyin ul-maoniy” devoniga jamlangan. Asar 4 qismdan iborat. Devonning birinchi qismiga “G‘aroyib us-sig‘ar”(“Bolalik g‘aroyibotlari”), ikkinchi qismiga “Navodir ush-shabob” (“Yigitlik nodirotlari”), uchinchi qismga “Badoye’ ul-vasat”(“O‘rta yosh badialari”) va nihoyat, to‘rtinchi qismiga “Favoyid ul-kibar” (“Keksalik foydalari”) degan nomlar berildi.

Alisher Navoiy butun ijodi davomida turli janr va yo‘nalishlarda salmoqli ijod qilgan.Nasrda ham, nazmda ham yetuk asarlar yaratgan. Nasrda Navoiy asosan ij-timoiy-siyosiy, axloqiy-ta’limiy va ilmiy-falsafiy, iqtisodiy yo‘nalishlarda qalam tebratgan. Buyuk daholar asarlariga qaysi mezon bilan yondashilmasin, unda muayyan qadriyatlar hayot haqiqatidan chekinilmagan bo‘lsa, demakki, ularning merosi hamma davrlarda birdek o‘qishli bo‘lib

¹ Фиёсиддин Муҳаммад. Макорим ул-ахлоқ. - Тошкент: Академнашр. 2018. -Б.66

² Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Тошкент: Юлдузча, 1989. - Б.153

qolaveradi. Ulug‘ so‘z zargarlari, tengsiz tafakkur egalari bo‘lmish Alisher Navoiy tizgan jamiki nazm va nasr durlarida ayni shu jihat bor va o‘tgan har bir avlod vakillari o‘z asarlari bilan o‘lchashlari asnosida unga berilgan baholar buning aniq isbotidir. Demak, bugun bu daho tafakkuri bilan yashamoq, uning kechinmalarini his etmoq, armonlaridan saboq chiqarmoq, ularning orzulari ro‘yobi bilan mashg‘ullik Uchunchi Renessansni barpo etishda jamiyatimizning rivojiga ulkan hissa qo‘shadi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Гиёсиддин Муҳаммад. Макорим ул-ахлоқ. - Тошкент: Академнашр. 2018. - Б.66
- 2.Захириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Тошкент: Юлдузча, 1989. - Б.153

ОБРАЗ ВЕЧНОЙ ЛЮБВИ В ПОЭМЕ АЛИШЕРА НАВОИ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»

*Зарипова Г.Т. – и/о доцента
Навоийского университета инноваций
Кахарова Ф.Р студентка 2 курса
Филологии и обучения языков НИУ*

Аннотация. Поэма «Лейли и Меджнун» Алишера Навои — это одно из выдающихся произведений классической восточной литературы, созданное в жанре «дастан» (традиционного лирико-эпического повествования). Навои переработал древнюю арабскую легенду о трагической любви Лейли и Меджнуна, придав ей глубокий философский смысл. В произведении раскрываются темы преданной любви, духовных исканий, социального давления и конфликта между внутренним миром героя и окружающей действительностью. Поэма насыщена метафорами, символизмом и суфийскими мотивами, подчеркивающими идею любви как пути к высшему духовному просветлению.

Ключевые слова: Алишер Навои, «Лейли и Меджнун», восточная литература, классическая поэзия, романтическая любовь, трагедия, суфизм, символизм, духовное просветление, лирико-эпическое произведение.

Алишер Навои — выдающийся узбекский поэт, мыслитель и государственный деятель XV века, чье творчество стало важной вехой в истории восточной литературы. Одним из его самых известных произведений является «Хамса», что в переводе означает "Пять". Этот сборник состоит из пяти поэм, каждая из которых не только литературный шедевр, но и глубокое философское размышление о жизни, любви и человеческих отношениях.

Первая поэма "Лейли и Меджнун" основана на древнеарабской легенде о трагической любви. Эта история о Лейли и Меджнун, которые не могут быть вместе из-за общественных норм и предрассудков, затрагивает вопросы, которые актуальны и сегодня. На мой взгляд, Навои мастерски передает чувства своих героев, их страдания и внутренние конфликты. Лейли и Меджнун становятся символами идеальной любви, которая, несмотря на все преграды, остается чистой и искренней. Эта поэма учит нас тому, что настоящая любовь все барьеры, будь то социальные или культурные, и что чувства человека могут быть сильнее любых обстоятельств.

Сюжет "Лейли и Меджнун" строится вокруг трагической любви двух главных героев — Лейли и Меджнуна. Эта история о том, как общественные предрассудки и традиции могут разрушить настоящие чувства. Лейли — это идеал женской красоты и добродетели, а Меджнун олицетворяет жертвенную любовь. Их отношения становятся символом неразделенной любви, которая приводит к страданиям и внутренним конфликтам.

Меджнун, потерявший себя в своих чувствах, отказывается от мира и уходит в пустыню, где становится бродягой, одержимым любовью к Лейли. Его состояние — это не просто физическое, но и духовное путешествие, в котором он ищет смысл существования через призму своей любви. Это показывает, как любовь может изменить человека, погружая его в глубокие размышления о жизни, судьбе и предназначении.

Одной из центральных тем произведения является противостояние между личными желаниями и общественными нормами. Лейли и Меджнун сталкиваются с неприятием своего чувства со стороны общества. Этот конфликт делает их любовь ещё более значимой и стойкой. Навои показывает, что настоящие чувства могут преодолеть любые преграды, но на пути, к счастью, неизбежны страдания.

Философская глубина "Лейли и Меджнун" также заслуживает внимания. Навои задает вопросы о судьбе и свободе выбора, исследуя, насколько мы можем влиять на свою жизнь. Меджнун, теряя контроль над своей судьбой, становится символом жертвы ради любви, что поднимает важные вопросы о том, как любовь может затмить разум и привести к самоотверженности.

Литературные приемы:

Навои использует богатый язык и поэтические приемы, чтобы создать яркие образы и метафоры, которые делают произведение эмоционально насыщенным. Он мастерски передает страдания и радости своих героев, позволяя читателю глубже понять их внутренний мир. Поэма наполнена символикой: пустыня, в которой бродит Меджнун, символизирует его одиночество и внутренние терзания, а образ Лейли олицетворяет идеал любви и красоты.

Культурное значение:

"Лейли и Меджнун" также имеет огромное культурное значение. Произведение вдохновило множество поэтов, художников и музыкантов на протяжении веков. Оно стало основой для многих адаптаций и

интерпретаций в различных искусствах. Навои, используя богатство узбекского языка, создал произведение, которое стало символом национальной идентичности и культурного наследия.

Современная интерпретация:

Сегодня "Лейли и Меджнун" продолжает оставаться актуальным, так как темы любви, жертвенности и борьбы за свои чувства не теряют своей значимости. В мире, где социальные нормы и предрассудки все еще влияют на личные отношения, это произведение напоминает нам о важности следования своим чувствам и поисках счастья, несмотря на внешние обстоятельства.

Читая "Лейли и Меджнун", я чувствую, как оно вдохновляет на размышления о собственном пути. Эта поэма учит нас ценить настоящие чувства и показывает, что любовь — это не только радость, но и испытание. Она напоминает, что даже в самых тяжелых обстоятельствах любовь остается главным двигателем, способным преодолеть любые преграды.

Кроме этого "Лейли и Меджнун" Алишера Навои — это не просто история о любви, а глубокое философское произведение, которое заставляет задуматься о смысле человеческих отношений и жизни в целом. Его универсальные темы и эмоциональная насыщенность делают его актуальным для любого читателя. Эта поэма оставляет глубокий след в душе и вдохновляет на поиски любви, счастья и самопознания.

Произведение Алишера Навои "Лейли и Меджнун" занимает особое место в литературе благодаря своей глубине и универсальности тем. Оно можно сравнить с другими известными трагическими историями любви, такими как "Ромео и Джульетта" Шекспира и "Анна Каренина" Толстого. История "Лейли и Меджнун" основана на древнеарабской легенде и поднимает темы неразделенной любви, жертвенности и борьбы с общественными нормами. Главные герои сталкиваются с неприятием своих чувств со стороны общества, что приводит к трагическим последствиям. В "Ромео и Джульетта" Шекспир рассказывает о двух молодых любовниках из враждующих семей, чья любовь заканчивается трагически. Как и в "Лейли и Меджнун", здесь также присутствует конфликт между личными желаниями и семейными обязательствами.

В романе "Анна Каренина" Толстой исследует темы любви и измены в контексте социального давления и моральных норм. Анна, подобно Меджнуну, испытывает глубокие внутренние терзания, однако её трагедия связана с выбором между любовью и социальными ожиданиями. Меджнун становится символом жертвенной любви, теряя себя в своих чувствах. Его путь — это духовное путешествие, полное страданий. Лейли олицетворяет идеал любви и красоты, её судьба также трагична, но она остается более пассивной в конфликте.

Ромео и Джульетта, в свою очередь, активно борются за свою любовь, но их действия приводят к катастрофе. Их страсть и импульсивность становятся причиной трагических решений. Ромео и Джульетта представляют собой

молодость и безрассудство, что делает их трагедию особенно резонирующей. Анна Каренина — сложный и многослойный персонаж, её внутренние конфликты и стремление к свободе делают её трагедию глубже. Она борется не только с общественными ожиданиями, но и с собственными желаниями.

Все три произведения критически взглядывают на общественные нормы, которые мешают истинной любви. Навои подчеркивает, что настоящие чувства могут быть искажены предрассудками. Шекспир также акцентирует внимание на семейных конфликтах и общественном давлении, которые разрушили любовь двух молодых людей. Толстой исследует сложные социальные нормы и моральные дилеммы, с которыми сталкиваются его герои. Анна противостоит обществу, но её попытки найти счастье заканчиваются трагически.

Таким образом, "Лейли и Меджнун" можно сравнить с другими известными трагическими историями любви, такими как "Ромео и Джульетта" и "Анна Каренина". Все эти произведения исследуют глубинные темы любви, жертвенности и конфликтов с обществом. Однако каждая история уникальна в своем подходе и контексте. "Лейли и Меджнун" выделяется своей философской глубиной и духовной составляющей, делая его универсальным произведением, которое продолжает волновать сердца читателей.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Навои, Алишер. Лейли и Меджнун. Пер. Ю. Буркина. — Ташкент: Фан, 1991.
2. Навои, Алишер. Лейли и Меджнун. — Ташкент: Изд-во литературы и искусства, 1978.
3. Навои, Алишер. Фархад и Ширин. Лейли и Меджнун. Пер. С. Иванова. — Москва: Художественная литература, 1960.
4. Бертельс, Е. Э. Навои и его место в истории классической литературы Востока. — Москва: Изд-во АН СССР, 1948.
5. Мирзоев, Т. М. Традиции и новаторство в поэме Алишера Навои «Лейли и Меджнун». — Ташкент: Фан, 1973.

ALISHER NAVOIY HIKMATLARINING INSON MA'NAVIY OLAMINI BOYITISHDAGI ROLI

Safarova Mohinur

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Filologiya va tillarni o'qitish:

o'zbek tili ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: dots. N.Kobulova

Annotatsiya. Tezisda Alisher Navoiyning o'lmas ma'naviy me'rosi va uning bugungi kunda yoshlar ma'naviy kamolotida, inson ma'naviy olamini boyitishda tutgan o'rni kabi masalalar muhokama qilingan.

Kalit soʻzlar: hikmat, ilm, yaxshilik, maʼnaviyat, kamolot.

Koʻp asrlar mobaynida oʻzidan oʻchmas iz qoldirib kelgan buyuk mutafakkir, gʻazal mulkingning sultoni Alisher Navoiy asarlari oʻzining xilma-xilligi, chuqur maʼno kasb etishi bilan boshqa asarlardan yaqqol ajralib turadi. Shoir yaratgan asarlarning har biri oʻzining maʼnosiga ega.

Alisher Navoiy yaratgan asarlar bagʻoyatda keng koʻlamni tashkil etadi. Shoir oʻz asarlarini yaratar ekan, faqatgina oʻz davri bilan chekinib qolmay, oʻzidan keyingi davrlarda ham dolzarblik kasb etadigan mavzularda qalam tebratadi.

Buyuk mutafakkir Alisher Navoiy gʻoyalari bilan bir-birida ajralib turadigan koʻplab asarlar yaratdi. Shoirning yaratgan asarlari uning nomini butun dunyoga tanitdi. Shoir yaratgan asarlarning boshqa asarlardan farqi shundaki, qancha vaqt oʻtsa ham oʻzining mazmun-mohiyatini yoʻqotmaganidadir. Navoiy asarlarining barchasi insonni ezgulikka, toʻgʻrilikka yoʻnaltiradi va shu kabi ezgu gʻoyalar uning hikmatlarida yaqqol koʻrinib turadi. Uning hikmatlarida umuminsoniy gʻoyalarni mukammal yoritgan:

Agar hikmatga boʻlsa iltifoting,
Ki boʻlsin Nuh umricha hayoting.

Yuqorida keltirib oʻtgan jumлага ham Alisher Navoiy oʻz fikrini bildirib oʻtgan. Hikmat oʻrganishga, ilm olishga, umuman olganda, insonlarga yaxshilik qiluvchi insonlarga Nuh umri kabi uzoq umr tilaydi.

Alisher Navoiy hikmatlari qisqa-qisqa boʻlsada insonlarni toʻgʻri soʻzlikka, ilm olishga, hunar egallashga, insonlarga yaxshilik qilishga undaydi. Oz-oz oʻrganib dono boʻlur.

Alisher Navoiyning yuqorida keltirilgan hikmatida ham juda katta maʼno bor. Biz bu hikmatni oʻrganilishi kerak boʻlgan har qanday narsaga nisbatan qoʻllashimiz mumkin. Masalan: ilm olishga, hunar oʻrganishga.

Inson hech qachon barcha narsani oʻz-oʻzidan oʻrganib qolmaydi. Albatta, hamma narsaga oʻzining goʻzal sabri ila erishadi.

Donavu dur soʻzini afsona bil,
Soʻzni jahon bahrida durdona bil. [1-126]

Yuqoridagi hikmatda Navoiy soʻzning har qanday qimmatli buyumdan oltin-u gavhardanda yuqoriroq turishini taʼkidlagan. Soʻz shunday narsaki, u minglab insonlarning koʻnglini shod etadi, yaxshi soʻzdan dillar bahra oladi. Soʻzning barcha qimmatbaho narsalardan ustunlik jihati shundaki, u insonlarning ruhiyatiga taʼsir qila olish xususiyatiga ega. Yaxshi soʻz taʼsirida inson toʻgʻri yoʻlini topishi mumkin.

Albatta, “Har yaxshining yomoni bor” deganlaridek, yomon soʻz soʻzlaydiganlar ham bizning hayotimizda kam emas. Yaxshi soʻzni soʻzlaydigan inson insonlarning ruhiyatiga qanchalik darajada taʼsir koʻrsatsa, yomon soʻzni soʻzlaydigan insonlar ham insonlarning ruhiyatiga shunchalik yomon taʼsir qiladi. Bunga misol sifatida ijodkorning yomon soʻz taʼrifiga bagʻishlangan quyidagi hikmatga yuzlanamiz:

Yomon soʻzki kelib jongʻa urgay,

Ki jondin ham o'tib iymong'a urg'ay. [1-138]

Yuqorida ta'kidlanganidek, yomon so'z insonlarning nafaqat ruhiyatiga balki iymoniga ham juda yomon ta'sir ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy ijodini o'rganayotgan har bir inson komillik sari ketayotgan insondir. Alisher Navoiy hikmatlaridan bahramand bo'layotgan qalb shoirning asarlaridan zavq oladi, yaxshilikka ergashadi, umri davomida faqat komil inson bo'lishga harakat qiladi. Alisher Navoiyning nafaqat hikmatlari balki barcha turdagi asarlari faqat insoniyatni ezgulikka undaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. – Toshkent: G'.G'ulom, 2006, – B. 389.
2. Yusupova D. Adabiyot. – Toshkent: Akademnashr, 2018. – 638 b.
3. Фозилов Э. Алишер Навоий асарлари луғати. 1-жилд. Тошкент: Nisopoligraf, 2013. –1007 б.

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDAGI FARHOD OBRAZINING O'QUVCHILAR MA'NAVIYATIDAGI O'RNI VA AHAMIYATI

Gulnoza Toshtemirovna DUSBAYEVA
Navoiy Innovatsiyalar Universiteti
3-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: p.f.f.d. M.Sanoyeva

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy siymosi va “Farhod va Shirin” dostonidagi Farhod timsolining o'quvchilar ma'naviyatidagi tutgan o'rni haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: samoviy ishq, Farhod, qahramonligi, ustoz, tosh yo'nuvchi, Iskandariy Rumi, ko'zgu.

Alisher Navoiy xalqimizning ongi va tafakkuri, badiiy ma'daniyati tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxs milliy adabiyotimizning g'ururi, sha'ni sharafigi dunyoga tarannum qilgan o'lmas so'z san'atkoridir. Adabiyotshunos olimlar “Xamsa” ni Hazrat Navoiy ijodining cho'qqisi sifatida talqin etadilar. Bu mashhur beshlikning ikkinchi dostoni “Farhod va Shirin”ni buyuk xamsanavis “Shavq dostoni” deb atagan. Sababi unda ishq kuylanadi, ishq talqini qilinadi, ishq ulug'lanadi. Bu shunday ishqki, u insonni poklaydi, ezgulik sari yetaklaydi, unga o'zligini tanitadi, bir so'z bilan aytganda komillik sifatlarini tarbiyalaydi. Chunki u odamga, olamga butun borliqqa mehr bilan, muhabbat bilan yo'g'rilgan va oxir borib Yaratganning o'ziga ulashib ketadigan ishqdir.

Binobarin, dostonida Navoiyning komil inson haqidagi orzu-o'ylari ifoda etilgan. 9-sinf adabiyot darsida doston mazmuni o'rganilarkan, o'qituvchi shu jihatlarga e'tibor berishi lozim. Shundagina keyingi darslarda o'quvchilar komil inson haqidagi nazariy ma'lumotlarni o'rganishga qiynalmaydi. Bilamizki, Alisher

Navoiy bu dostonga asosiy qahramon qilib Farhodni oldi. "Al-asmou tanzilu min -as-samo ", ya'ni "Ismlar osmondan tushadi", deyilganidek, uzoq kutilgan shahzoda ishq osmonidan tushgan. Unga nom qo'yishni ham ijodkor benazir satrlarda tasvirlagan:

Jamolidin ko'rungach farri shohiy
Bu fardin yorudi mah to ba mohi
Bu javharlarg'a chun isnod topdi
Murakkab aylagach "Farhod"topdi.

Tangri taola tug'ilishidan ruhiga payvasta etgan ishq Farhodga favqulodda iste'dod, tug'ma qobiliyat ato etgan edi. U ta'limning dastlabki uch oyida butkul savod chiqaradi, bir yilda Qur'oni karimni yod oldi va o'n yoshida harbiy bilimlarini egallaydi. Avvalo otasi munosib ustoz topadi. Chunki Farhodning kamoloti ilmlar sultoning qo'lidadir. Farhod juda zehnli bo'lgan va g'amgin bo'lgan chog'larda otasi unga yilning to'rt fasliga moslab to'rt oliy qasr qurdiradi. Xitoyning mashhur me'mori Boniy, naqqoshi Moniy hamda tosh yo'nuvchi Qoran qurilishga jalb etadilar. Navoiy shu o'rinda hunarmand ustalar ta'rifini berishda yorqin mubolag'alardan foydalanadi, maqsadki dostonni o'qigan kitobxon tanlagan kasbini mohirona egallashi uchun turtki bo'lsin. Farhod qurulish bo'layotgan yerga kelib ustalarning ishlarini ko'rdi. O' hunarlarini mislsiz san'at darajasiga yetkazgan, toshni ham sariyog'dek kesayotgan ustod ishidan hayratga tushdi. U shunchaki kuzatuvchi bo'lib qolmasdan hunarlarni o'rganishga kirishdi. Oxiri shu darajaga yetdiki, bu kasblarni ustozlari darajasida o'zlashtirdi, hatto ba'zisidan o'zib ham ketdi.

Ko'rinib turibdiki, Farhod obrazi aqilli va zukko, tirishqoq, shahzoda bo'lsa-da hech bir qiyinchilikdan qo'rqmaydigan yigit. O'quvchilar ma'naviyatida Farhodning ana shu xislatlari bugun dolzarb masala kasb etmoqda.

Yana bir jihati, xoqon farzandidagi qayg'uni ketkizmoqchi bo'lib, o'g'lining har tamonlama kamolotga yetishganidan o'zidan shohlikni qabul qilib, taxtga o'tirishini so'raydi. Farhod esa bu taklifni odob bilan, asosli uzrlar keltirib, davlatni boshqarish ishlarini o'rganish uchun muhlat so'raydi. O'g'lining oqilona javobidan behad xursand bo'lgan shoh unga mamlakat xazinasini ko'rsatadi. Farhod xazinadagi sandiqdan Iskandar Rumiyning sirli ko'zgusini topadi. Oynaning orqasida uning maxfiy sirlari yozib qo'yilgan. Unga ko'ra, ko'zgu tilsimini ochmoqchi bo'lgan odam xatarli safarga o'tlanishi kerak. Farhod bu to'siqlarni mardona yengib, Jamshid jomini, Sulaymon uzugini, Iskandar boyligini qo'lga kiritadi. Bu voqealarda Farhod xatarli safardan qo'rqmasligi, dovyurakligi, puxta bilim va salohiyatga egaligi bilan ham boshqa qahramonlardan ajralib turadi. Farhodning Shirin istiqomat qiladigan qal'ani, yurtni himoya qilishi tasviri aslida komil iymonli shaxsning qalb qal'asi ichidagi dunyodagi eng bebaho go'zal ne'mat Yaratganning iymon tuhfasini asrashi, unga tajovuz qilayotgan shayton lashkarlaridan nafs qutqularidan himoya qilishning ifodasidir. Demak, inson har bir xatti-harakati, aytayotgan so'zi, muomalasi va amali yo iymon, yo shayton tamonida bo'ladi. Navoiy saboqlaridan xulosa shuki, har birimiz uchun Farhod bosib o'tgan yo'l ishq,

iymon yo‘li mashaqqatli, ammo oxiri xayrlidir. Bugungi yosh avlod Farhoddagi har bir xislatni o‘zida rivojlantirishi lozim.

Navoiy ijodi sira tuganmas xazina uni o‘rganganimiz sari u haqidagi bilimlarimiz juda ozligiga ishonch hosil qilamiz. Navoiyni o‘rganish to insoniyat yashar ekan aslo tugamaydi. U yaratgan qahramonlar biz yoshlarning qon-qonimizga singib ketgan. Bugun Alisher Navoiy yaratgan asarlaridagi odob-axloq, jamiyat, madaniyatga doir fikrlarning qimmati oshsa oshdiki, kamaygani yo‘q.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. Library.ziynet.uz/
2. Yo ‘ldoshev Q. va boshq. Adabiyot (umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 9-sinf o‘quvchilari uchun darslik).-Toshkent: O‘zbekiston, 2019.
3. Xo‘jayev T. Navoiy “Xamsa”si: obraz, badiiyat va mohiyat.-Toshkent: Zilol buloq, 2023

NAVOIY QAHRAMONLARI ZAMONAVIY JAMIYAT KONTEKSTIDA

Shaxnozabonu Umidullayevna ALLAMURODOVA

Termiz davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti 3-kurs talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy asarlarida tasvirlangan qahramonlarning asosiy fazilatlarini tahlil etiladi. Farhod – ilm va mehnat timsoli sifatida, Layli va Majnun – pok sevgi va sadoqat ramzi sifatida, Husayn Boyqaro esa adolatli hukmdor timsoli sifatida ko‘rib chiqiladi. Maqolada ushbu qahramonlarning bugungi jamiyat uchun ham dolzarbligi ta’kidlanib, ularning fazilatlarini zamonaviy kontekstda tahlil qilinadi. Navoiy yaratgan obrazlarning ma’naviy qadriyatlarini bugungi yoshlar uchun ham ibrat bo‘la olishi maqolaning asosiy xulosasi sifatida taqdim etiladi.

Kirish. Alisher Navoiy – Sharq adabiyotining buyuk namoyandalariidan biri bo‘lib, uning asarlari o‘z davri bilan bir qatorda bugungi zamon uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Uning qahramonlari adolat, muhabbat, mehnat va fidoyilik timsoli sifatida namoyon bo‘ladi. Hozirgi jamiyatda ham ushbu fazilatlar muhim o‘rin tutadi. Ushbu maqolada Navoiy qahramonlarining zamonaviy jamiyat kontekstidagi ahamiyati tahlil qilinadi.

Alisher navoiy qahramonlari obrazlari. Alisher Navoiy asarlarida tasvirlangan qahramonlarning fazilatlarini o‘z davrida ham, bugungi kunda ham o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan. Ularning har biri ma’naviyat, adolat, sevgi va ilm yo‘lida fidoyilik kabi ezgu fazilatlarini o‘zida mujassam etadi. Farhod – ilm va mehnat timsoli. Farhod obrazi “Farhod va Shirin” dostonining bosh qahramoni bo‘lib, u ilm-fan va mehnatga bo‘lgan cheksiz muhabbati bilan ajralib turadi. U faqatgina jismoniy kuch emas, balki aql-idrok bilan ham g‘alaba qozonadi. Farhod ilm yo‘lida fidoyilik ko‘rsatib, o‘zining bilim va hunarini xalq farovonligi uchun sarf qiladi. Zamonaviy jamiyatda esa ilm-fan rivojlanishida katta o‘zgarishlar sodir

bo'lmoqda. Farhod singari yosh olimlar, muhandislar, tadbirkorlar yangi texnologiyalar yaratish, ilm-fanni rivojlantirish va jamiyatga xizmat qilish yo'lida mehnat qilmoqda. Uning fidoyiligi va ilmga bo'lgan sadoqati bugungi yoshlarga ibrat bo'la oladi.

Layli va Majnun – pok sevgi va sadoqat ramzi. “Layli va Majnun” dostoni insoniy his-tuyg'ularning eng yuksak darajasi bo'lgan pok sevgi va sadoqatni madh etadi. Layli va Majnun bir-biriga bo'lgan samimiy muhabbati bilan ko'plab qiyinchiliklarni boshdan kechiradi. Ularning sevgisi nafaqat romantik tuyg'u, balki fidoyilik, sadoqat va ma'naviy poklik ramzi sifatida tasvirlanadi. Hozirgi jamiyatda sevgi tushunchasi ko'plab o'zgarishlarga uchragan bo'lsa-da, Layli va Majnun obrazi hamon ilhom manbayi bo'lib qolmoqda. Ularning sadoqati bugungi yoshlar uchun chinakam sevgi faqat tashqi go'zallik yoki moddiy manfaat emas, balki qalb pokligi va sodiqlik ekanligini eslatib turadi.

Husayn Boyqaro – adolatli hukmdor timsoli. Husayn Boyqaro Navoiy asarlarida donishmand va adolatli hukmdor sifatida tasvirlanadi. U davlatni boshqarishda ilm-ma'rifatni qo'llab-quvvatlab, adolat va halollikka asoslangan siyosat olib boradi. Uning donoligi va adolati natijasida mamlakat rivoj topadi va madaniyat gullab-yashnaydi. Bugungi dunyoda davlat boshqaruvida adolat va halollik juda muhim sanaladi. Har bir jamiyatda Husayn Boyqaro kabi donishmand rahbarlar bo'lishi davlat taraqqiyoti va xalq farovonligi uchun katta ahamiyat kasb etadi. Uning adolati, xalq manfaatini birinchi o'ringa qo'yishi va bilimdonligi zamonaviy rahbarlar uchun ham namuna bo'la oladi.

Navoiy qahramonlarining bugungi zamonaviy qahramonlar bilan o'xshashliklari. Farhod va zamonaviy olimlar – Farhodning ilm yo'lidagi fidoyiligi hozirgi olim va tadqiqotchilar faoliyati bilan o'xshash. Ular ilm-fan yutuqlari orqali insoniyat taraqqiyotiga hissa qo'shmoqda. Layli va Majnun va bugungi sevgi tushunchasi – Layli va Majnuning samimiy sevgisi hozirgi zamonaviy sevgi tushunchalari bilan taqqoslanganda, sadoqat va poklik kabi qadriyatlar doimiyligini ko'rish mumkin. Husayn Boyqaro va adolatli liderlar – bugungi davlat arboblari va yetakchilari adolat, bilim va xalqparvarlik kabi qadriyatlarni Navoiy asarlaridan o'rganishlari mumkin.

Navoiy qahramonlari va zamonaviy muammolar. Navoiy asarlarida tasvirlangan qahramonlar bugungi zamon muammolarini tushunishda ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, “Sab'ai Sayyor” dostonidagi hikoyalarda adolat va axloqiy qadriyatlarning qadrsizlanishi bugungi jamiyat muammolari bilan bog'liqdir. Yoshlar uchun bu asarlar ibrat maktabi bo'lib xizmat qiladi. Ular insoniylik, ma'naviyat va vatanparvarlik ruhida tarbiyalanishiga yordam beradi. Hozirgi kunda ilm, axloq va adolat yo'lidagi kurash hanuz dolzarb bo'lib qolmoqda. Navoiy qahramonlari orqali biz bugungi muammolarni bartaraf etish yo'llarini topishimiz mumkin.

Xulosa. Navoiy qahramonlari faqat o'tmish uchun emas, balki bugungi jamiyat uchun ham dolzarb ahamiyatga ega. Ularning fazilatlarini yoshlar orasida keng targ'ib qilish, bugungi jamiyat uchun katta foyda keltirishi mumkin. Navoiy

asarlaridagi qahramonlar bizga ma'naviy boylik va hayotiy saboqlar berishda davom etmoqda.

ADABIYOTLAR:

1. Алишер Навои. Сборник статей. –Москва-Ленинград: АН, 1946.
2. Хусайн Бойқаро. Рисола. Нашрга тайёрловчилар: А.Рустам, К.Ҳасан. – Тошкент: Шарқ, 1991.
3. Qulmamatova M. “Boylik” konseptining lingvokulturologik tahlili. (linguoculturalogical analysis of the concept of "wealth") doi: <https://doi.org/10.47390/spr1342v4si3y2024n28>
4. Qulmamatova M. Ingliz va o'zbek maqollarida “boylik” konseptining chog'ishtirma tadqiqi //Philological research: language, literature, education. – 2024. – T. 4. – №. 4. – С. 70-72.

“SAB‘AI SAYYOR” DOSTONIDAGI QOLIPLOVCHI QISSANING G‘OYAVIY-ESTETIK MAZMUNI

Asatillo Ekramovich ASLANOV

Navoiy innovatsiyalar universiteti

”Filologiya va tillarni o‘qitish “kafedrasi v.b. dotsenti

Ozodabonu Mirzaqul qizi ABDUMALIKOVA

Navoiy innovatsiyalar universiteti ingliz tili yo‘nalishi talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Sab‘ai sayyor” dostonidagi qoliplovchi qissa tahlil qilinadi. Asarda Bahrom va Dilorom sarguzashtlari orqali shohlik va oshiq-ma'shuqlik mavzulari badiiy talqinda yoritiladi. Qissaning asosiy g‘oyasi insonning ichki kurashi, muhabbat va hokimiyat o‘rtasidagi ziddiyatni yoritishdir. Shuningdek, maqolada yetti musofir tomonidan aytilgan hikoyalarning adabiy-estetik ahamiyati ham tahlil qilinadi. Natijada, Bahromning shoh sifatida ham, oshiq sifatida ham muvaffaqiyatga erisha olmaganligi uning fojiali qismatiga olib kelgani ochib beriladi.

Kalit so‘zlar: “Sab‘ai sayyor”, qoliplovchi qissa, Bahrom, Dilorom, podshoh, oshiq, musofir hikoyalari, romantik tasvir, g‘oya, estitika, adolat, fojiaiy qismat.

Yazdijurd o‘g‘li Bahrom otasidan so‘ng o‘zining qahramonligi „sherni yenggani bilan podshohlik tojini qo‘lga kiritadi“. Mamlakatda adolat va osoyishtalikni o‘rnatishga intiladi va shuning bilan birga go‘r-qulon oviga ham beriladi. Shundan uni Bahromni go‘r deb atash ham odat bo‘lib qoladi. Ov jarayonining birida Bahrom rassom Moniy bilan uchrashib, go‘zal Dilorom va uning ta‘rifi hamda Moniy chizgan rasmni ko‘rib, unga oshiq bo‘lib qoladi. Diloromni “Xo‘jasidan Xito mulki evaziga sotib olib, saroyiga keltiradi.” Dilorom go‘zallikda, xulq-atvorda hamda chang chalishda nodirai davron bo‘lganidan Bahromni o‘ziga maftun etadi. Natijada, “Bahrom davlat ishlari bilan shug‘ullanishdan ko‘ra ko‘proq aysh-ishratga beriladi”. Diloromning suhbat,

musiqasi, san'atisiz tura olmaydigan bo'ladi. Hatto ov paytida ham bu hol davom etadi. Ana shunday ovlardan birida Dilorom Bahromning kiyik ovlashdagi mahoratini "mashqning kamoloti natijasi" deb baholaydi. Bu esa mast va mag'rur Bahromning g'azabini keltiradi. Bahrom Diloromni jazolaydi: qo'l-oyog'ini sochlari bilan bog'lab, dasht-u sahroga tashlab ketadi. Mastligi tarqalgan Bahrom Diloromni yonida ko'rmay, uni so'raganida, unga bo'lib o'tgan voqeani bayon qiladilar. Bahrom o'sha dasht-sahroga boradi, ammo Diloromni topa olmay qaytib keladi. Shundan so'ng Bahrom Diloromni qumsab, kasal bo'lib qoladi. Uni davolashga harakat qildilar, natija bermaydi. Nihoyat yetti go'zal qasr bino qilib, unga yetti malikani keltiradilar. Bahrom shanba kunidan boshlab, haftaning har kuni bir qasrda bo'lib, turli o'lkalardan kelgan musofirlarning qiziqarli, shuning bilan birga katta ma'rifiy ahamiyatga molik hikoyalarini eshitadi. Yettinchi qasrda musofir tomonidan aytilgan hikoyada Diloromning dasht-sahroda tashlab ketilgandan keyingi sarguzashtlari bayon qilingach, Bahrom Dilorom daragini topib, uni Xorazmdan olib keltiradi va yana aysh-u ishrat hamda ovga beriladi. Ana shunday ov jarayonining birida botloq yer ularning hammasini yutadi. Qoliplovchi qissa ana shunday yakunlanadi. Bahrom va Dilorom sarguzashtlaridan iborat bo'lgan qoliplovchi qissada ikki masala badiiy tarzda hal qilingan. Ulardan biri podshoh - oshiq masalasi bo'lsa, ikkinchisi podshoh - hukmdor masalasidir. Bu masala, ya'ni Bahrom kim bo'lishi kerakligi masalasi qissaning qahramoni Bahromning o'zi tomonidan ham muhokama qilingan. Bu haqda Alisher Navoiy dostonning o'n beshinchi – "Bahromning ishq tug'yonidin bexirad..." deb nomlangan bobida alohida to'xtaladi. Unda Bahromning o'zi bu ikki yo'ldan birini - yo haqiqiy hukmdor - podshoh bo'lish yoki haqiqiy oshiq bo'lishni tanlashi lozimligini tushunadi. Shunday bo'lsa-da, Bahrom podshoh bo'la turib, oshiq bo'lishni ham istaydi.

Ki: „Agar bo'lsa shohlig' boqiy,
Topilur bo'yla mohvash soqiy.
Buki, vaslini topmisham payvast,
Shohlig' o'lmasa, bermas erdi dast . [7, 106-b]

Bu esa uning har ikkala sohadagi fojiasini ko'rsatadi: podshohlikda – mamlakatning xarobaga aylanishi va adolatsizlikning avj olishi, oshiq sifatida esa komillikka erisha olmagan. Natijasida, ikki kemanding uchini tutgan g'arq bo'ladi deganlaridek, Bahrom botqoqlikka botib, fojiaiy yakunga yetadi. Alisher Navoiy Bahrom obrazini chizayotganda uning „ishq“so'zi - ishqdagi kuyish - yonishlari - iztiroblarini qalamga olajagiga ishora qiladi. Bu esa Alisher Navoiyning asosiy diqqatini Bahromni oshiq sifatida tasvirlashga qaratganidan dalolat beradi. Ammo podshoh Bahrom Alisher Navoiy tasvirlamoqchi bo'lgan oshiq Bahrom bo'lishni emas, balki ham podshoh-hukmdor va ham oshiq bo'lishni ixtiyor qiladi. Demak, tasvirlanayotgan obraz shoir istagiga bo'ysunmaydi. Bu esa nihoyatda muhim bir adabiy hodisa. Shoir tasvirlayotgan obraz - podshoh Bahromning (ham hukmdor, ham oshiq bo'lishni istagan) qarorini o'zgartira olmaganidan iztirobga tushadi va uni to'g'ri yo'lga boshlash yo'llarini izlaydi va o'zining maqsadini birinchi musofir tomonidan Bahromga aytgan hikoyada ifoda etadi. Mazkur hikoyada

Alisher Navoiy Sarandeb shahzodasi Farrux bilan sevgilisi Gulchehra o'rtasidagi munosabatlarni boshqacha hal qiladi, ya'ni shahzoda Farrux sevgilisining tarixini bilgach, uni o'z „singlisi“ deb e'lon qiladi va shundan song Sarandebning odil podshosi bo'ladi. Demak, Farrux oshiqlikdan voz kechgandan so'ng adolatli podshohga aylanadi va baxt-saodatga erishadi. Bu hikoyani eshitgan Bahrom esa o'zining ham hukmdor-podshoh va ham oshiq bo'lish qarorini o'zgartirmaydi. Natijada o'z qilmishlarining fojiali yakuni tomon qadam tashlayveradi. Oqibatda Bahromning taqdiri nihoyatda ayanchli tarzda yakunlanadi.

Alisher Navoiy o'zi tasvirlayotgan obraz taqdirining bunday bo'lishini istarmidi? Bu savolga Alisher Navoiy bunday bo'lishini istamas edi, uning oldini olish uchun shoirligining barcha imkoniyatlarini ishga solgan edi, deb javob berish mumkin. Ammo tasvirlanayotgan Bahromda johillik, mansab, shohlik g'ururi oshiqlikdan ustun bo'lganligidan shoirning pand-nasihatlariga quloq solmadi va oqibatda fojiaga uchraydi. Bunda qiziq bir hol ham kuzatiladi: Alisher Navoiy zamonasida shoh-„zillillohi fi-l-arzi“ –,„Allohning yerdagi soyasi“ tarzida ulug'lanib, hurmat-ehtirom qilinardi. Ana shunday ruhda tarbiyalangan Alisher Navoiy ham shoh ray'iga qarshi bora olmasdi, ammo uni xatarli yo'l va faoliyatdan ogohlantirish va saqlanishga dav'at-nasihatlarini nihoyatda ehtiyotkorlik bilan bayon etardi. Bu hol, xususan, Bahrom obrazini tasvirlashda yorqinroq ko'zga tashlanadi.

Shunday qilib, dostondagi qoliplovchi qissada Bahrom murakkab timsollardan biri sifatida tasvirlanadi va Diloromdek Changchi qizning ham fojiali taqdiriga sababchi bo'ldi. Shoir tomonidan juda katta samimiyat va mahorat bilan tasvirlangan hunarmand va oqila Dilorom mag'rur shoh Bahrom injiqliklariga duch keldi, ammo uni tark etmadi, aksincha, uning fojiali taqdirini baham ko'rди.

Dostondagi qoliplovchi qissa voqealari bayonida musofirlar tilidan aytilgan yetti hikoya mazmuni, g'oyasi, badiiyati va qiziqarliligi bilan alohida ajralib turadi. Ulardagi voqealar Sarandeb (Shri Lanka-Seylon)dan tortib, Misr, Rum, Hindiston, Xorazm, Shahrisabzgacha bo'lgan katta jug'rofiy hududda sodir bo'ladi. Xuddi ana shu hikoyalardan ikkinchi musofir tilidan bayon qilingan voqealar tasvirida Alisher Navoiy muhandislikning mukammal namunasi bo'lgan o'zi yurar taxt, o'zi harakat qiluvchi zinarni aks ettiradi. Eng muhimi shundaki, barcha hikoyalar ezgulik va olijanoblikning tantanasi bilan nihoyasiga yetadi; sevishtganlar murod-maqсадlariga erishadilar, adolat g'olib keladi, yovuzlik va adolatsizlik yengiladi.

Hikoyalarda romantik tasvir usuli yetakchi o'rindadir. Hikoyalardagi Farrux, Axiy, Gulchehra (1-hikoya), Zayd Zahhob (2-hikoya), Sa'd, Gulrux (3-hikoya) Mas'ud (4-hikoya), Mehr, Suhayl (5-hikoya), Muqbil (6-hikoya) kabi qahramonlarning surat va siyrati, faoliyat va sarguzashtlari shu darajada maroqli va jozibaliki, ularni o'qigan kishi Alisher Navoiyning she'riy hikoya yozishdagi ulkan mahoratidangina hayratda qolmay, balki umumbashariy ahamiyatga molik nihoyatda muhim masalalarni falsafiy va axloqiy yo'nalishda qalamga olganining guvohi ham bo'ladi. Ular insonni komillikka da'vat etguvchilardir. Xulosa shuki, „Sab'ai sayyor“ o'zining qoliplovchi qissasi va go'zal yetti hikoyasi bilan

“Xamsa”dan o‘rin olgan o‘ziga xos va Alisher Navoiy mahoratiga mos dostonlardan biridir.

ADABIYOTLAR:

1. Валихўжаев Б. Ўзбек адабиёти тарихи (Ўқув қўлланма). II қисм. – Сам.: СамДУ нашри, 2002.
2. Vohidov R., Eshonqulov H. O‘zbek mumtoz adabiyoti tarixi. (O‘quv qo‘llanma) –T.: Yangi asr, 2006.
3. Муҳиддинов М. Комил инсон – адабиёт идеали. – Тошкент: Фан, 2005.
4. Салоҳий Д. Навоий назмиёти (Ўқув қўлланма). – Тошкент, 2012.
5. Тоҳиров С. Хамсанавислик анъанасининг илк қондаси хусусида // СамДУ «Илмий ахборотнома»си. 2013 йил, 4-сон. 57-61-бетлар.
6. Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 7-том. – Т.: Фан, 1992.
7. Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 11-том. – Т.: Фан, 1994.
8. Алишер Навоий. МАТ. 20 томлик. 16 том. – Т.: Фан, 1999.

MIR ALISHER NAVOIY – XALQPARVAR VA MEHR-SAXOVAT SOHIBI

Zarnigor Mirjon qizi SHABONOVA
Navoiy davlat pedagogika instituti
O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti
3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Hazrat Navoiyning xalqparvarligi, mehr-saxovat sohibi bo‘lganligi, lutf-u karam, marhamat va tavo‘ze borasidagi qarashlari o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: himmat, saxovat, karam, oqko‘ngillik va mehr-oqibat.

Alisher Navoiy jamiyatimiz hayotida ulkan bir mavqega ega bo‘lgan buyuk mutafakkir zot. Hazrat Navoiy bunday maqom va e’tirofga o‘zining zakiyligi, donishmandligi va mehr-saxovat borasidagi ezgu amallari orqali erishgan. Hazrat Navoiy qanday mavzuda qalam tebratgan bo‘lsa ham, bu asarlarning tag zamirida mehr-saxovat, bag‘rikenglik, sabr-toqat kabi umuminsoniy qadriyatlar yotadi. Jumladan, uning “Mahbub ul-qulub” asarida ham aynan saxovat, himmat kabi oliyjanob qadriyatlarga alohida boblar, tanbehlar ajratilgan. Quyida 7-tanbeh sharhi bilan tanishamiz:

Inson uchun eng ulug‘ farz-ehson qilishdirki, bu haqda ko‘p gaplar aytilgan. Masalan: “Odam yaxshiliklarning quli”, degan hadis ham shu jumladandir. Hamma ta’limotlarda va hamma millat kishilari orasida – yaxshilikka yaxshilikdan boshqa mukofot yo‘qligi isbotlangan. Ehson degan sifatni abadiy saodat deb, uni fitna va ofat Yajujini daf qilish uchun qurilgan bir to‘siq deb bilmoqlikdir. Insoniyat bog‘ining eng go‘zal daraxti ehsondir va odamiylik xazinasining eng bebaho gavhari ham ehsondir. Barcha yoqimli sifatlar va tahsinga loyiq ahvollar ehson natijasidir va ehson tufayli yuzaga kelgandir.

Qit’a :

Ajab sifat erur ehsonki har sharif sifat
Ki, kelsa jinsi bashardin anga erur doxil.
Javohir angla sifot oni javhariy qafasi
Ki, bordur anda qayu birni istasang hosil.

Yuqoridagi baytlarda ham ehsonning eng qimmat javohirga teng sifat ekanligiga urg‘u berilib uni tanlash har kimning o‘ziga bog‘liq ekanligi aytib o‘tilgan. Endi fikrimizni 9- tanbeh mazmuniga qaratsak:

“Saxovat odamiylik mulkining mavj urib turgan dengizidir, balki u to‘lqinli dengizning bebaho gavharidir. Saxovatsiz odam – yog‘insiz bahor bulutiga va hidi yo‘q mushku anbarga o‘xshaydi. Saxovatsiz odamdan ichida gavhari bo‘lmagan sadafning farqi yo‘q; dursiz sadaf bilan qurib qolgan toshbaqa chanog‘ining farqi yo‘q. Saxiy bulutdir, xirmon-xirmon don hosili, balki xazina beradi; baxil chumolidir, don-dun, mashoq teradi. Himmat ahlining ixtisosi-saxovatdir; bu ulug‘ sifat pokiza kishilarga xosdir. Odam - bir badan bo‘lsa, himmat uning jonidir. Himmatsiz kishi - er sonida emas; jonsiz badanni hech kim tirik demas. Oliyhimmat odam – balandparvoz lochindir; behimmat – sichqon ovlovchi kalxatdir. Himmat egasi – qashshoq bo‘lsa ham tubanlik qilmas; himmatsiz odam – xazina topsa ham buyuklarga teng bo‘lmas. Himmatli kishilarning darajasi yuksakdir. Ammo, saxiylikning darajasi bir necha barobar yuksakdir. Isrof qilish saxiylik emas; o‘rinsiz sovrishni aqlli odamlar saxiylik demas. Halol molni kuydirganni – devona deydilar; yorug‘ joyda sham yoqqanni aqldan begona deydilar. Maqtanish uchun mol bermoq - o‘zini ko‘z-ko‘z qilmoq va shunday qilib o‘zini “saxiy” demoq – behayolik bilan nom chiqarmoq. Kimki xalqqa ko‘rsatib ehson bersa, u pastkash, saxiy emas. Tilagandan so‘ng berishlik ham saxovatdan yiroqdir, qistash natijasida bergandan - bermagan yaxshiroqdir. Biroq kulchani ikki bo‘lib, yarmini och odamga berganni – saxiy deb, o‘zi yemay, hammasini muhtoj odamga berganni – axiy do‘st deb bil.” [1, 89-b.]

Yuqoridagi tanbehda saxovat balo va ofat Yajujini daf etuvchi bir omil sifatida izohlangan bo‘lsa, quyidagi tanbehda uni, eng yuksakda parvoz etuvchi lochinga qiyoslandi. Bundan tashqari ushbu tanbehda saxovatni qay vaqt qilishlik, qanday kishilarni himmatli inson sifatida ko‘rsatish kabi bir qancha darajalari aytib o‘tiladi. Bunda Hazrat Navoiyning yuksak badiiyatiga ham qoyil qolmaslikning iloji yo‘q. Chunki asardagi har bir tanbehda izohlanayotgan saxovat tushunchasi takomillashib, yuksalib boraveradi. Misol tariqasida, tanbehlarning o‘sib borish jarayonini keltiramiz. Bunda “Ehson qilish”(7-tanbeh), “Saxovat va himmat to‘g‘risida”(9-tanbeh), “Saxovat qanday qilinadi”(10-tanbeh), “Oliyjanoblik qilish va mardlik to‘g‘risida”(11-tanbeh), “Ehson tiriklikda nom qoldirmoqdir” (74-tanbeh), “Baxil va saxiy”(75-tanbeh), “Qariyalarga ehson qilishlik”(76-tanbeh) kabilarda o‘z aksini topgan. Bundan ko‘rinib turganidek, hazrat Navoiy asarda eng ko‘p shu mavzuga murojaat qilib, o‘zining qarashlarini mukammal darajada bayon etgan. Yuqorida aytganimizdek, hazrat har bir asar mazmunida saxovatni aks ettirganlarini “Xamsa” dostonlari tarkibida ham ko‘rishimiz mumkin: Xususan, “Xamsa” tarkibidagi ilk doston “Hayrat ul- abror” da ham Husayn Boyqaroni saxovatli sulton sifatida ta’riflab unga chiroyli o‘xshatmalar bitadi :

Jud iligi ahli g‘ino boshig‘a,
Qaysi g‘ino, shoh-u gado boshig‘a,
Bodi xazondek dirami zar sochib,
Abri bahoriy guharafshonlig‘ erur.[3,68-b.]

“Saxovati bilan davlatmand odamlarning boshlarini silar, davlatmandlarnigina emas, barcha shoh-u gadoni ardoqlardi.”

Shuningdek, “Hayrat ul-abror”ning beshinchi maqolatiga ilova qilingan Hotami Toy hikoyatida ham saxovat tushunchasi go‘zal ifoda etilgan. Unda Hotam Toyi saxiyligi bilan dong taratgan obraz, u hech qanday ta‘ma va malomatsiz butun xalqqa o‘zining himmatini ulashadi.

Hotami Toyi Sharq xalqlari adabiyotida keng tarqalgan obrazlardan biri hisoblanadi. U o‘zining saxiyligi va oliyanobligi bilan tanilgan. Taxminan 6-asr oxiri 7-asr boshlarida yashagan. Arabiston va Sharq xalqlari orasida Hotami Toy (qabilasi)dan bo‘lgan Hotam nomi bilan shuhrat qozongan. Uning saxovati va himmatiga qoyil qolgan payg‘ambarimiz Muhammad(s.a.v.) ham Toy sharafigan uning avlodini e‘zozda tutishni buyurganlar [4, 248-b].

Ko‘rib o‘tganimizdek, barcha davr va zamonlar uchun yuksak ahamiyat kasb etgan, saxovat, himmat va oliyanoblik tushunchalari, Navoiy bobomiz uchun ham eng yuksak sifatlar qatorida turgan va bunga, eng avvalo, o‘zlari amal qilib, qanchadan qancha binolar, masjidlar, shifoxona va ko‘priklar qurib himmat borasida o‘rnak bo‘la olganlar. Zero, saxovat qalblarni Ollohga bog‘lovchi buyuk rishtadir!

ADABIYOTLAR:

- 1.Alisher Navoiy “Mahbub ul-qulub”. Toshkent.:Yoshlar matbuoti. 2022.
- 2.Sirojiddinov Shuhrat.“Navoiyshunoslik”darslik. Toshkent.:Tamaddun. 2019.
- 3.Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror”. Toshkent.:G‘afur G‘ulom.2020.
- 4.O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. 11-jild. Toshkent.: 2000-2005.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ILM VA TARBIYAGA E‘TIBOR

Navoiy innovatsiyalar universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish Kafedrası
Ingliz tili ta‘lim yo‘nalishitalabasi
Maftuna Olim qizi RABBIMOVA
Ilmiy rahbar: Samandarova S.A

Annotatsiya.Ushbu maqolada biz Alisher Navoiy ilm o‘rganishga intilishni inson kamolotini ta‘minlash uchun xizmat qiluvchi eng zarur fazilatlaridan biri deb hisoblaymiz. Ilmni insonni, xalqni nodonlikdan, jaholatdan qutqazuvchi omil sifatida ta‘riflaydi. Asarlari mazmunida ilgari surilgan g‘oyalar yordamida kishilarni ilmi va ma‘rifatli bo‘lishga undaydi. Mutafakkir ilm o‘rganishni har bir kishining insoniy burchi deya e‘tirof etadi. Zero, ilm o‘rganishdan maqsad ham xalqning farovon, baxtli-saodatli hayot kechirishini, mamlakatning obod bo‘lishini ta‘minlashga hissa qo‘shishdir, deya ta‘kidlaydi. Bilimli va dono kishilar hamisha

o'z xalqining manfaati hamda mamlakatining ravnaqi yo'lida faoliyat olib borishlariga ishonadi.

Kalit so'zlar: Mirzo Ulug'bek, Munshoat, Alisher Navoiy, Xamsa, Tavoze, Hilm, Badoe, Xazoin -ul Maoniy

Mazkur o'rinda Mirzo Ulug'bekni ana shunday xislatga ega bo'lgan kishilardan biri bo'lganligiga urg'u beradi hamda uning nomi tarix sahifalarida abadiy saqlanib qoladi, deb hisoblaydi. Alisher Navoiy orzu qilgan komil inson faqat ilmi bo'lish bilan qanoatlanib qolmaydi. Uni yetuk inson sifatida ta'riflash uchun unda, yana shuningdek, sabr-qanoat, saxiylik, himmat, to'g'rilik, rostgo'ylik, tavoze, adab, vafo va hokazo sifatlarning ham mavjud bo'lishi taqozo etiladi.

Alisher Navoiy asarlari mazmunida o'z aksini topgan har bir fikr amaliy ahamiyatga ega, zero, mutafakkir ularni o'zining ulkan hayotiy tajribasiga tayangan holda bayon etadi. Alloma uzoq yillar davomida olib borgan hayotiy kuzatishlari va tajribasi asosida "Mahbub-ul-qulub" ("Ko'ngillarning sevgani") asarini yaratadi. Ushbu asarda "Xamsa" dostonining tarkibiy tuzilmasidan o'rin olgan "Hayrat-ul-abror", shuningdek, "Nazm-ul-javohir" kabi ta'limiy-axloqiy asarlarida ilgari surilgan axloqiy qarashlarni mazmun jihatidan yanada boyitadi. Mutafakkir "Mahbub-ul-qulub" asarini yozishdan ko'zlagan asosiy maqsadini asar muqaddimasida quyidagi tarzda ochib bergan: "Har ko'cha-ko'yda yuguribman va olam ahlidin har xil kishilarga o'zimni yetkazibman. Yaxshi va yomonning fe'l-atvorini bilibman, yomon-yaxshi xislatlarini tajriba qilibman.

Mutafakkir "Mahbub-ul-qulub" asarini yozishdan ko'zlagan asosiy maqsadini asar muqaddimasida quyidagi tarzda ochib bergan: "Har ko'cha-ko'yda yuguribman va olam ahlidin har xil kishilarga o'zimni yetkazibman. Yaxshi va yomonning fe'l-atvorini bilibman, yomon-yaxshi xislatlarini tajriba qilibman. Bu hildagi hamsuhbat va do'stlarni xabardor qilmoq va bu hollardan ogohlantirmoq lozim ko'rinadiki, har toifaning xislatlaridan ma'lumotlari va har tabaqaning ahvalidin bilimlari bo'lsin, keyin munosib kishilar xizmatiga yugursinlar va nomunosib odamlar suhbatidan tortinishni zarur bilsinlar va barcha odamlar bilan maxfiy sirlardan so'z ochmasinlar. Shayton sifatlar hiyla va aldovlariga o'yinchoq bo'lib qolmasinlar. Kimki har xil kishilar bilan suhbatlashish va yaqinlashishni havas qilsa, bu borada kaminaning tajribasi yoshlar uchun yetarlidir". Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi o'rni, bilimlarni o'rganish asosida hosil bo'lgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya va uning mohiyatini yoritishga alohida e'tibor qaratadi. Alloma insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlari xususida so'z yuritadi hamda mazkur sifatlarning har biriga to'laqonli ta'rif berib o'tadi. Qanoat, sabr, tavoze (adab), o'zgalarga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lish, ishqda vafodorlik, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko'ngillik (hilm) kabi xislatlarni ijobiy fazilatlar sirasiga kiritadi va ularning har biriga ta'rif berganidan so'ng tanbeh va hikoyatlar vositasida shaxsiy qarashlarini dalillar bilan to'ldiradi. Asarda, shuningdek, axloqiy fazilatlarining antonimi hisoblangan salbiy

illatlar va ulardan qutulish yo'llari ham bayon etilgan.

Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi o'rni, bilimlarni o'rganish asosida hosil bo'lgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya va uning mohiyatini yoritishga alohida e'tibor qaratadi. Alloma insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlari xususida so'z yuritadi hamda mazkur sifatlarning har biriga to'laqonli ta'rif berib o'tadi. Qanoat, sabr, tavoze (adab), o'zgalarga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lish, ishqda vafodorlik, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko'ngillik (hilm) kabi xislatlarni ijobiy fazilatlar sirasiga kiritadi va ularning har biriga ta'rif berganidan so'ng tanbeh va hikoyatlar vositasida shaxsiy qarashlarini dalillar bilan to'ldiradi. Asarda, shuningdek, axloqiy fazilatlarining antonimi hisoblangan salbiy illatlar va ulardan qutulish yo'llari ham bayon etilgan. Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezoni odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo'lish insonga atrofdagi kishilar o'rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo'lishga yordam beradi. Odobga ega bo'lishning inson hayotidagi rolini ko'rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: "Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab, kichiklarning mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi. Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezoni odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo'lish insonga atrofdagi kishilar o'rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo'lishga yordam beradi. Odobga ega bo'lishning inson hayotidagi rolini ko'rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: "Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab, kichiklarning mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi. Yoshlarni ko'zga ulug' ko'rsatadi. Ularning yurish-turishini xalq ulug'vor biladi. O'ziga qarshi xalq tomonidan bo'ladigan hurmatsizlik eshigini bog'laydi va kishini hazil-mazaxdan va kamsitilishidan saqlaydi. Kishi tabiatini insonlik yo'liga soladi va odam mijoziga odamgarchilik manzilida orom beradi. Kichiklarga undan muncha natija hosil bo'lgach, kattalarga allaqachon bo'lishini ko'rarsan. Adabdan muhabbatga bezak va pardo yetadi, adab tarkidan do'stlikning ravnaq va bahosi ketadi. Adab va tavozu' do'stlik ko'zgusini yarqirataadi, ikki tomondan yorug'lik yetkazadi. Adabdan muhabbatga bezak va pardo yetadi, adab tarkidan do'stlikning ravnaq va bahosi ketadi. Adab va tavozu' do'stlik ko'zgusini yarqirataadi, ikki tomondan yorug'lik yetkazadi. Tavozi'li va adablilarga ta'zim va hurmat yetadi va u urug'ni ekkan bu qimmatbaho hosilni to'plab oladi. Xalq muomalasida yaxshi axloqning boshlang'ichi shu xislatlar va bu xislat qattiq o'rnashsa, muhabbatga xalal yetishi maholdir. Agar har ikki tomonda yaxshi xulq bo'lsa, adabi va tavozu' evaziga ta'zim paydo bo'ladi". Demak, yaxshi xulqning asosi bo'lgan odob Alisher Navoiyning talqinida barcha insoniy xislatlarning bosh bo'g'ini sanaladi. Qanoat, sabr, tavoze, ishq, vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat, hilm (yumshoq ko'ngillik) kabi ijobiy fazilatlarining odobli, axloqli kishilar qiyofasidagina namoyon bo'lishiga urg'u berib o'tadi. Mutafakkir insonga xos

bo‘lgan ma’naviy-axloqiy xislatlar xususidagi fikrlarini ularning har biriga to‘laonli ta’rif berish asosida davom ettiradi. Chunonchi, qanoat – buloqdir – suvi olgan bilan qurimaydi. Xazinadir – naqdinasi sochilgani bilan kamaymaydir. Ekinzordir – urug‘i izzat va shavkat mevasi beradir. Daraxtdir – shoxi tortinchoqlik va hurmat mevasi yetkizadi. Qanoat, sabr, tavoze, ishq, vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat, hilm (yumshoq ko‘ngillik) kabi ijobiy fazilatlarining odobli, axloqli kishilar qiyofasidagina namoyon bo‘lishiga urg‘u berib o‘tadi. Mutafakkir insonga xos bo‘lgan ma’naviy-axloqiy xislatlar xususidagi fikrlarini ularning har biriga to‘laonli ta’rif berish asosida davom ettiradi. Kimki, qanoatga odatlansa, shoh va gadoy bordi-keldisidan ozod bo‘ladi qanoat qo‘rg‘ondir, u yerga kirsang nafs yomonligidan qutularsan, tog‘liklardir – u yerga chiqsang dushman va do‘stga qaramlikdan xalos bo‘larsan; tubanlashishdir – natijasi yuksaklik; zoriqishlikdir – foydasi ehtiyotkorlik urug‘ining mevasi farovonlik.

Yuqorida bayon etilgan fikrlar mazmunidan anglanadiki, alloma o‘z davrida ilm olish tamoyillarini to‘g‘ri ko‘rsatib, shuningdek, ta’lim tizimi mohiyatini ham yoritib bera olgan. Alisher Navoiy tomonidan asoslangan ta’lim tizimi o‘zida quyidagilarni aks ettiradiro

REFERENCES:

1. R.J.Mahmudov. Husayn Voiz Koshifiy /Ma'naviyat yulduzlari. T. 2001y.241-245 betlar
2. Alisher Navoiy Majolis ul-nafois.To‘la asarlar to‘plami. 10 jildlik. 9-jild.-T.: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2011y. 377-378 betlar
3. Xusayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoni. Axloqi muhsiniy. T.: «O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashri, 2011. - 129 bet
4. Po‘latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma'rifatga qo'shgan xissasi.// "Science and education" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 136-144 P.
5. Po‘latov, Sh.N., Hindistonda pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari. // "Science and education" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 21-27 P.
6. Jurayev SH.S., Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlarida baxt-saodat masalasi // Academic Research in Educational Sciences, 2 (Special Issue 1), 395-401 P.

IKKINCHI SHO‘BA: NAVOIY IJODI VA TILSHUNOSLIK MASALALARI

NAVOIY IJODINING BA‘ZI TIL XUSUSIYATLARI

Navruza Amridin qizi FAYZULLAYEVA

Sharof Rashidov nomidagi SamDU magistranti

Annotatsiya. Alisher Navoiy turkiy adabiyot va tilshunoslik tarixidagi ulug‘ siymolardan biridir. Maqolada Alisher Navoiy adabiy merosining qipchoq dialekti bilan bog‘liq tomonlari o‘rganiladi. Shoir ijodidagi ushbu dialektga xos fonetik, leksik birliklar tahlilga olinadi. Ular eski o‘zbek adabiy tili va hozirgi o‘zbek adabiy tili, o‘zbek tilining qipchoq lahjasiga xos xususiyatlar asosida tadqiq etiladi.

Kalit so‘zlar: qipchoq lahjasi, fonetik tahlil, unlilar tizimi, singarmonizm, leksik tahlil.

Alisher Navoiy o‘z asarlarini yaratishda so‘zga nihoyatda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo‘ladi. Har bir so‘zning qadr-qimmatini chuqur anglaydi. Navoiy uchun so‘z fikrlarni ifodalash vositasigina emas, balki inson ko‘nglini zabt etuvchi, juda katta qudratga ega quroldir. U “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida so‘zga shunday ta’rif beradi:

So‘z gavharedurki, rutbasining

Sharhidadur ahli nutq ojiz,

Andinki erur xasis muhlik

Ko‘rg‘azguchadur Masih mo‘jiz. [1, 5-b.]

Ya’nikim, so‘z bir gavhardir. Biroq uning bahosini nutq egalari berurga ojizdirlar. U shu qadar qudratliki, yomoni halok qilishi, yaxshisi Masih kabi mo‘jizalar ko‘rsatishi mumkin. Darhaqiqat, Navoiy asarlarida biz so‘zning ana shunday go‘zal mo‘jizalar ko‘rsatganligining guvohi bo‘lamiz.

Alisher Navoiy yashagan davrda o‘g‘uz, qipchoq, qarluq-chigil lahjalariga oid bo‘lgan shevalarda so‘zlashilgan. Navoiy ijodida ham ushbu shevalarga oid unsurlar ko‘plab uchraydi: “*Alisher Navoiy asarlarining tilida qipchoq elementlari ko‘plab uchraydi. Bu hol qipchoq shevalarining eski o‘zbek adabiy tilida keng ishtirok etganligini yanada yaqqolroq va yanada to‘laroq qilib isbotlaydi. Navoiy asarlari tilini sinchiklab kuzatish shuni ko‘rsatadiki, qipchoq elementlari Alisher Navoiy asarlari tilining fonetikasida ham, leksikasida ham, grammatik xususiyatlarida ham va stilistikasida ham ko‘plab uchraydi*” [8,58-b.]. Shunisi e’tiborliki, tadqiqotlar natijasida biz bu lahjalarning eski o‘zbek adabiy tili bilan juda yaqin munosabatda bo‘lganligini ko‘ramiz. Demak, o‘sha davr adabiy tilining takomili uchun xuddi hozirgi kundagidek shevalar muhim ahamiyat kasb etgan.

Dastlab Navoiy ilmiy merosida qipchoq dialekti fonetikasiga oid elementlarni ko‘rib o‘tamiz. Bu borada birinchi navbatda unlilar tizimi diqqatimizni tortadi. Ma‘lumki, eski o‘zbek adabiy tilidagi unlilar tizimi hozirgi o‘zbek adabiy tilidagi unlilar tizimidan farq qiladi. Eski o‘zbek tilida unlilar soni singarmonizm qonuniyati talabi bilan old va orqa qator variantlarda jami 9 ta ni tashkil etgan. Bu ko‘rsatkich qipchoq lahjasidagi unlilar soni bilan bir xil. Eski o‘zbek tilida til oldi lablanmagan unlilar *i, e, ā*, til orqa lablanmagan unlilar *ɪ, a*; til oldi lablangan unlilar *ũ, ø* va til orqa lablangan unlilar *u, o* sanaladi. Bu qipchoq lahjasi unlilar tizimi bilan umumiylikni ifodalaydi. Ya‘ni qipchoq lahjasida ham til oldi lablanmagan unlilar *i, e, ā*, til orqa lablanmagan unlilar *ɪ, a*; til oldi lablangan unlilar *ũ, ø* va til orqa lablangan unlilar *u, o*. Navoiy qo‘llagan unlilar esa 11 tani tashkil etadi. Demak, Navoiy qo‘llagan unlilar tizimi ham eski adabiy tilning talablariga to‘la javob bergan, ham o‘z davrining dialektlariga xos xususiyatlarni aks ettirgan. Undan tashqari, qo‘shimcha imkoniyatlarga ham ega bo‘lgan. Ya‘ni o‘g‘uz ham, qipchoq ham, qarluq ham shoir ijodini o‘z talaffuz tizimlariga moslab o‘qiy olganlar. Shu bilan birgalikda bu tizimdagi unlilardan foydalanish tildagi bir qancha muammolarga barham bergan.

Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asari til xususiyatlarini o‘rganish jarayonida shevaga xos so‘zlarni ko‘plab uchratamiz. So‘z mulkining sultoni turkiy tilning nihoyatda rang-barangligi, imkoniyat doirasi cheksizligini shu yo‘sinda ifodalashni lozim topgandir, ehtimol. Chunki xalq shevalari millatimizning ma‘naviy boyliklaridan biridir. Unda tariximiz, o‘zligimiz, an‘analarimiz va bugunimiz tom ma‘noda aks etadi. Til taraqqiyotida ham sheva elementlari ichki boyish manbayi hisoblanadi. Shoir asarda fors tilida muqobili bo‘lmagan 100 ta turkiy tildagi fe‘lni keltiradi. Ana shu fe‘llardan 30 tasi shevaga xos fe‘l shakllaridir. Shuning o‘ziyiq fikrlarimiz rostligini dalillaydi. Quyida Navoiy ijodidagi qipchoq lahjasiga oid leksik elementlarni tahlil qilish jarayonida bunga yana bir bor amin bo‘lamiz.

“Muhokamat ul-lug‘ataynda Navoiy kasb, narsa-buyum nomlari, hayvon nomlari, harakat va holat fe‘llarini ifodalashda shevaga xos birliklarga murojaat qiladi. Bilamizki, shevaga xos so‘zlar adabiy tildan fonetik va leksik jihatdan farqlanadi. Asarda ham xuddi shunday holni kuzatamiz. Dastlab qipchoq lahjasi fonetikasiga mos ravishda aytiluvchi leksik birliklarga misol keltiramiz.

1. **Bila**: “...*bu tashrif bila borisidan imtiyoz topti*”. [1, 3-b.]
2. **Ko‘ngul va dog‘i**: “*Ko‘nguldin dog‘i so‘z durri nutq sharafiga sohibi ixtisos vasilasi bila guzorish va oroyish ko‘rguzur*”. [1, 4-b.]
3. **Emdi**: “*Emdi kelduk so‘z bayonig‘a va kalom dostonig‘a*”. [1,6-b.]
4. **Igirmak, ishanmoq, qimirdamoq, yolinmoq, indamamak, tomshimoq, sipqormoq, sizg‘urmoq, jiyjaymoq, jurkanmak, jirg‘amoq, suqlatmoq**. [1, 9-b.] Ushbu fe‘l shakllari qipchoq shevalarida hozir ham ishlatiladi.
5. **Uluq**: “...*va uluq qardosh va kichik qardosh..*”. [1,16-b]

“Muhokamat ul-lug‘atayn”da qipchoq lahjasiga oid bir qancha leksik birliklarni uchratishimiz mumkin. Ushbu parchaga e‘tibor qarataylik: “**Va uluq qardosh va kichik qardoshni ikkalasin “barodar” derlar va turklar ulug‘ni** –

“og‘a” va kichikni “ ini “ derlar. Va alar ulug‘, kichik qiz qardoshni ham”xohar” derlar: Va bular ulug‘ni “egachi” va kichikni “singil” derlar. Va bular otaning og‘a-inisini “ abog‘a” derlar. Va onaning og‘a-inisin “ tag‘oyi” derlar... ” [1,16-b.]

Navoiy bu yerda turkiy va forsiy tillardagi qarindoshlikni bildiruvchi otlarni o‘zaro qiyoslaydi. Bilamizki, fors tilida akaga ham va ukaga ham nisbatan برادر (barodar), opa yoki singilga nisbatan bir xilda خواهر (xohar) so‘zi ishlatiladi. O‘zbek tilida esa qarindosh-urug‘ni bildirish uchun har biriga alohida leksemadan foydalaniladi. Ahamiyat bersak, o‘zbek tilidagi qarindosh-urug‘ni bildiruvchi so‘zlarning asosiy qismini shevaga xos birliklar tashkil etadi. Yuqoridagi misolda ham xuddi shu holatni ko‘ramiz. Eski o‘zbek tilida og‘a va ini so‘zlari adabiy me‘yor hisoblangan. Hozirgi o‘zbek adabiy tilida esa og‘a o‘rniga aka, ini o‘rniga uka leksemalari me‘yor deb qaraladi. Biroq og‘a so‘zi o‘g‘uz guruhiga mansub shevalarda, ini so‘zi qipchoq guruhiga mansub shevalarda faol ishlatiladi. Bundan tashqari, tag‘oyi, egachi so‘zlari ham qipchoq lahjasiga xos. Obog‘a so‘zi esa qarluq va qisman qipchoq shevalarida ayrim o‘zgarishlar bilan obog‘dada shaklida uchraydi.

“Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida hayvon nomlarining berilishida ham shevaga oid leksik birliklarni kuzatamiz: “Dag‘i turk o‘rdakning erkagin “ so‘na va tishisin “bo‘rchin “derlar”. [1,17-b]; “Va otning yoshin dag‘i ko‘prakni turkcha ayturlar. Bir qulunni “kurra” derlar”. [1,17-b.]. Bu misollardagi so‘na , kurra birliklari qipchoq lahjasi tipidagi shevalarda hanuzgacha saqlanib qolgan. Bulardan tashqari, asarda quyidagi qipchoq shevasiga xos so‘zlar mavjud.

Bosh kiyim turi: to‘ppi , qalpoq (qarluq va qipchoq lahjalarida) [1,17-b.]

Ot anjomlari: eyar, jibilgir, to‘qum [1,17-b.]

Taom nomlari: qatlama, qurut [1,17-b.]

Misollardan anglashilib turibdiki, Navoiy turkiy tilning boy til ekanligini isbotlashda bir qancha shevaga mansub birliklardan foydalangan. Fors tilida muqobili bo‘lmagan so‘zlarning ham anchagina qismini asosan sheva elementlari tashkil etadi. Shoir ularning sinonimlik, omonimlik, ko‘p ma’nolilik qirralarini mahorat bilan ko‘rsatib o‘tganki, bu orqali Alisher Navoiyni nafaqat g‘azal mulkining sultoni, o‘zbek adabiy tilining asoschisi, buyuk tilshunos sifatida, balki mohir dialektolog sifatida ham kashf etamiz.

Til va adabiyot. Bu ikki tushunchani bir-biridan ajratib o‘rganish mumkin emas. Zero, til o‘z qudratini, avvalo, badiiy matnda namoyish etadi. O‘zbek tili o‘zining o‘zligini, nimalarga qodir ekanligini so‘z mulkining sultoni, o‘zbek adabiy tilining asoschisi Alisher Navoiy ijodida to‘laqonli aks ettirgan desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Buyuk shoir nafaqat adabiy tilning asoslarini yaratib berdi, balki o‘zbek tilining til sifatida mukammal shakllanishiga asosiy hissa qo‘shgan sheva elementlaridan ham unumli foydalandi. Ha, tilimizning bugungi kundagi ko‘rinishiga yetib kelishida sheva elementlarining o‘rni beqiyosdir. Ushbu tadqiqotda ham Alisher Navoiy ijodidagi qipchoq shevasiga oid xususiyatlar o‘rganildi, tahlilga tortildi. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Navoiy ijodida qipchoq shevasiga xos fonetik, morfologik, leksik jihatlarining barchasi uchraydi.

Shoir qipchoq lahjasiga oid birliklarni singarmonizm hodisasini aks ettirishda, soʻzning maʼno jihatidan nozikliklarini saqlab qolishda, aruz vazni talablariga javob berishda hamda milliy ruhni ifodalashda qoʻllaydi. Bu bir tomondan Alisher Navoiy ijodining yangi qirralarini aks ettirsa, ikkinchi tomondan til taraqqiyotidagi shevalarning ahamiyatini oʻzida mujassam etadi.

Bugungi kun oʻzbek tilshunosligi ayrim muammolardan xoli emas. Bu muammolar, asosan, tilimizdagi unlilar tizimida hamda chet tilidan oʻzlashtirilayotgan soʻzlarning oʻzbek tilidagi muqobilini topishda kuzatilmoqda. Ana shunday muammolarning yechimini topishda biz tilimizning tarixiy ildizlari boʻlgan shevalarga tayanishimiz mumkin. Shevalar adabiy til doirasidan chetda deb turib atamashunoslik sohasida fors va arabcha soʻzlardan keng foydalanmasdan oʻzligimiz va milliy qadriyatlarimiz aks etgan boy shevalarimizga murojaat qilsak, maqsadga muvofiq boʻlar edi. Zero, Alisher Navoiy “Muhokamat ul-lugʻatayn” asarida taʼkidlaganidek: *“Andin soʻngrakim, turk tilining jomeiyati muncha daloil bila sobit boʻldi, kerak erdikim, bu xalq orasidin paydo boʻlgʻon tabʼ ahli salohiyati va tabʼlarin oʻz tillari turgʻon oʻzga til bila zohir qilmasa erdi va ishga buyurmasalar erdi. Va agar ikkala til bila aytur qobiliyatlari boʻlsa, oʻz tillari bila koʻprak aytsalar erdi va yana bir til bila ozroq aytsalar erdi”*.

ADABIYOTLAR:

1. Алишер Навоий. Муҳокамат ул-луғотайн. Мезон ул-авзон. Тарихи анбиё ва ҳукамо. Тарихи мулуки Ажам. Арбаъин. Сирож ул-муслимин. Муножот. Рисолаи тийр андохтан. МАТ. 20 жилдлик. – Т.: Фан, 2000. Т. 16. – 336 б.
2. Алишер Навоий. Садди Искандарий. МАТ.20 жилдлик. – Т.: Фан, 1993. Т. 11. – 640 б.
3. Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томлик. – Т.: Фан, 1983. Т. 1.- 656 б.
4. Abdurahmonov Gʻ., Shukurov Sh., Mahmudov Q. Oʻzbek tilining tarixiy grammatikasi. – Т.: Oʻzbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2008. – 527 б.
5. Ashirboyev S. Oʻzbek dialektologiyasi. – Т., 2013. – 87 б.
6. Навоий асарлари учун қисқача луғат. – Т.: Фан, 1993. – 372 б.
7. Тўйчибоев Б., Ҳасанов Б. Ўзбек диалектологияси. – Т.: Абдулла Қодирий халқ мероси нашриёти, 2004. – 110 б.
8. Дониёров Х. Эски ўзбек адабий тили ва қипчоқ диалектлари. – Т., 1976. – 123 б.

**BADIIY MATNDA MUALLIF NUTQI NEOLOGIZMLARINING
STRUKTUR TADQIQI
Orzigul FAYZULLAYEVA
NavDU 2-bosqich magistranti**

Annotatsiya. Bu maqolada badiiy matn kontekstida mualliflik neologizmlarining yaratilishi va qo'llanilishi tahlil qilinadi. Individual neologizmlarning paydo bo'lish usullari va yasash strukturasi ilmiy manbalar asosida o'rganib chiqilgan. Nazariy ma'lumotlarga asoslangan holda so'z yasash usullariga badiiy adabiyotlardan parchalar misol sifatida keltirilgan.

Kalit so'z: neologizm, struktur tadqiq, affiksatsiya, so'z yasash strukturasi, mualliflik neologizmi, kompozitsiya, yangi so'z.

Neologizm-bu til rivojlanishining ajralmas qismi. U yangi tushuncha, holat yoki obyektlarni ifodalash uchun yaratilgan so'z yoki iboralar hisoblanadi. Badiiy matnda neologizmlar o'zgacha o'rin egallaydi, chunki ular muallifning individual uslubini ifodalash, badiiy matnning ma'naviy qiymatini oshirish va o'quvchini yozuvchi ijodiga jalb qilish uchun xizmat qiladi. Mualliflik nutqidagi neologizmlar ijodiy jarayon natijasida yuzaga kelib, adabiy tilning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Chunki har bir yasalma ma'lum vaqt o'tib lug'at boyligiga qo'shilishi ham mumkin. Bilamizki, o'zbek tili lug'atining boyishi, asosan, ikki turga bo'linadi:

1.O'zbek tilining ichki imkoniyatlari (ichki manba). Bu shevalardagi so'zni o'zbek tili lug'at qatlamiga qo'shish hamda yangi so'zlarni yasash orqali boyitish usulidir. Masalan: buvi (Andijon), mengzamoq(Xorazm) kabi so'zlar sheva so'zlari bo'lib, adabiy til me'yorlariga mos hisoblangan holda lug'at qatlamiga qo'shilgan. Ichki boyishning yana bir turi bu yangi so'zlar yasash orqali boyishdir. Masalan: sinfdosh, o'rmonzor, namunali.

2.Chet tillardan so'z olish (tashqi manba). Qodiriy aytganidek, tillar bir-biriga qarz bermasdan va qarz olmasdan yasholmaydi. O'zbek xalqi qadimdan boshqa xalqlar bilan ijtimoiy-siyosiy, savdo-tijorat aloqalarini o'rnatib kelgan. Shuning natijasida lug'at qatlamimizga boshqa tillardan ham so'zlar o'rnashib qolgan.

Biz urg'u berayotgan individual neologizmlar ham vaqtlar o'tib o'zbek tili lug'at qatlamini boyitishga xizmat qilishi mumkin. Mualliflik neologizmlari yozuvchi yoki shoir tomonidan ma'lum nutq vaziyatida yaratiladi. Shu sababli ayrim tilshunoslar bunday so'zlarni "bir martalik" deb atashadi. Bundan tashqari okkazional ma'noga ega neologizmlar kontekstga bog'liq holda o'z ma'nosini yorqin ifoda eta oladi. Shu xususiyatiga ko'ra ular uzual so'zlardan farqlanadi. Chunki uzual so'zlar matndan tashqarida ham o'z mustaqil ma'no berish imkoniyatiga ega. Neologizmlarni tahlil qilish ularning grammatik va semantik tuzilishini, stilistik funktsiyalarini, shuningdek, badiiy nutqdagi estetik ahamiyatini ochib beradi. Mualliflik neologizmlari muayyan badiiy asar doirasida o'ziga xos bir olam yaratishga xizmat qiladi. Yangi so'zlar, odatda, muallifning obrazli tasvirlarini kuchaytirish, o'quvchida ma'lum bir hissiy reaksiyani uyg'otish va asarning estetik qiymatini oshirish uchun ishlatiladi. Masalan, o'zbek adabiyotida Abdulla Qodiriy yoki Erkin Vohidov, Cho'lpon, Usmon Azim, Rauf Parfi, Shavkat Rahmon, Farida Afro'z, Nodira Nazar she'r va hikoyalarida qo'llangan yangi so'zlar o'quvchiga yetkazilmoqchi bo'lgan ma'no yukini oshirishda foydalaniladi. Mualliflik neologizmlari, odatda, lingvistik shakllanish usullari orqali hosil qilinadi. A.Hojiyev o'zining „O'zbek tili so'z yasalishi“ asarida o'zidan avvalgi

tilshunoslar fikriga tayangan holda soʻz yasashining quyidagi turlarini ajratgan: 1) semantik (yoki leksik semantik usul) yoki leksikalizatsiya, 2) fonetik usul, 3) sintaktik-leksik usul, 4) affiksatsiya usuli, 5) kompozitsiya usuli, 6) abbreviatsiya usuli [1,29.]. Kuzatishlarimiz natijasida mualliflik neologizmlarining eng koʻp quyidagi turlarini uchratdik:

1. Affiksatsiya: yangi affikslar (prefiks hamda suffiks) qoʻshish orqali soʻz hosil qilish. Masalan:

Kechiring,
Qilichning dami keskiridir,
Boshini qoʻrganlar qolmaslar omon.
Ehtimol,
Bir soʻzning tigʻi taqdirdir,
Ehtimol, **beqismat** yashamoq oson!..
(Farida Afroʻz)

Ketyapsan. Koʻnglimdan ketyapti bahor,
Kuzakka ergashib ketyapti dunyo.
Yoʻllarga qadalib ketar nigohlar,
Ishq oʻzi quvonchmi, **anduhzormi** yo? (Nodira Nazar)

2. Kompozitsiya: ikkita yoki undan ortiq soʻzlarni birlashtirish orqali yangi soʻz yasash. Masalan:

Toshshahar,
Sen yurgan huv oʻsha joylar,
Chiroqlar miltirar olisdan betin. (N.Nazar)

Neologizmlarning struktur tahlili ularning grammatik, morfologik va sintaktik shakllarini oʻrganishni oʻz ichiga oladi. Grammatik nuqtayi nazardan, neologizmlar odatda anʼanaviy qoidalarga boʻysunadi, ammo ularning yaratilishi muallifning ijodiy yondashuviga bogʻliq.

Masalan, yuqoridagi misollarda keltirilgan “**beqismat**”, “**yoʻlsizlik**” soʻzlari til qoidalariga asoslangan holda yasalgan mualliflik neologizmlari sanaladi. Biroq ushbu soʻz oʻzbek tilining izohli lugʻatida mavjud emas. **Be+ ot= sifat** qolipida yasalgan yasama sifat. **Be-** sifat yasovchisi, asosan, tojik tilidan oʻzlashgan soʻzlar tarkibida uchraydi. Asosdan anglashilgan narsa-hodisaning yoʻqligini bildiradi yoki asosdan anglashilgan narsa-hodisaning kam, deyarli yoʻq ekanligini bildiradi [1,68.]. Demak, shoira beqismat soʻzi orqali qismatining tolesizligini ifoda etmoqda. Shoira yaratayotgan asarining ekspressivligini oshrish maqsadida yangi yasalmalarni hosil qilgan. Ikkinchi keltirilgan misolda –**zor** qoʻshimchasi orqali soʻz yasalgan. Ushbu qoʻshimcha asosdan anglashilgan narsa koʻp boʻladigan joy (obyekt)ni bildiradi [1,49.]. Anduhzor soʻzi orqali shoira gʻam- anduhning koʻp ekanligini ifoda etmoqda. Yoki yangi yasalmalarning eng koʻp tarqalgan usullaridan biri kompozitsion usuldir. Yuqoridagi misrda shoira oʻz xotiralari oʻtgan Toshkentni Toshshahar deya xotirlamoqda. Sevgisidan ajralgan asar qahramoni uchun Toshkent toshdayin sovuq boʻlib tuyulmoqda. Asarga mana shunday his berish maqsadida ifodalangan ushbu soʻz ot+ ot qolipida yasalgan qoʻshma ot sanaladi. Ushbu soʻz matnda nafaqat yangi tushuncha ifodalash, balki

muayyan sintaktik vazifani ham bajaradi. Masalan: subyekt yoki obyekt vazifasini bajarib kelgan. Neologizmlarning sintaktik vazifalari ham ahamiyatlidir. Ular gap tuzilishida o'ziga xoslik yaratib, matnni ko'proq ifodali qiladi.

Neologizmlar o'quvchi uchun kutilmaganlik va yangi hissiyotlar yaratadi. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, yangi so'zlar o'quvchining fikrlash jarayonini faollashtiradi va matnga qiziqishni oshiradi. Ushbu misollar shuni ko'rsatadiki, neologizmlar faqat muallifning ijodiy salohiyatini aks ettirib qolmay, balki o'quvchida yangi ma'naviy olam yaratishda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, mualliflik neologizmlari badiiy nutqning ajralmas qismi bo'lib, matnni estetik jihatdan boyitadi va o'quvchida kuchli hissiy reaksiyalar uyg'otadi. Ular muallifning ijodiy qobiliyatini, tilga bo'lgan nozik munosabatini va asarning badiiy qimmatini oshiradi. Neologizmlarning struktur tahlili shuni ko'rsatadiki, ular o'z shakl va ma'nosida tilning rivojlanishi, madaniy o'zgarishlar va muallif uslubini o'zida aks ettiradi. Mualliflar ijodida yangi so'zlarning yaratilishi o'zbek tili boyligini yanada oshirib, uni xalqaro miqyosda targ'ib qilishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Hojiyev A. O'zbek tili so'z yasalihi. –T.:O'qituvchi,1989.103-b.
- 2.HojiyevA. O'zbek tili morfologiyasi, morfemikasi va so'z yasalihiining nazariy masalalari.-T.:Fan,2010.255-b.
- 3.Nodira Nazar. Had.-T.: Akademnashr, 2022. 75-b.
- 4.Farida Afro'z. Shamolda sham ko'tarib.-T.:Davr Press,2010.319-b.

ALISHER NAVOIYNING “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA QO‘LLANGAN AYRIM “KO‘NGIL” KOMPLEMENTLI IBORALARNING SEMANTIK TAHLILI

Dildora Sunnatullo qizi SATTAROVA

Sharof Rashidov nomidagi SamDU

1- kurs magistranti

Annotatsiya.Ushbu maqolada ulug' mufakkir Alisher Navoiyning “Farhod va Shirin” dostonida qo'llangan “ko'ngil” komplementli iboralar semantik tahlil qilingan. Shuningdek, “ko'ngil” komplementli ba'zi sinonim, antonim iboralarning ham matnda qo'llanish xususiyatlari berilgan.

Kalit so'zlar: frazeologizm, frazeologik birlik, ibora, komponent, semantik, sinonim, antonim.

Til qurilishining lug'at sathida leksik va frazeologik qatlamlar mavjud bo'lib, ana shu frazeologik qatlam frazeologiya deb yuritiladi. Uni o'rganuvchi soha ham shunday nomlanadi. Tadqiqotlarda frazeologiyani keng va tor ma'noda tushunish kuzatiladi. Frazeologiya keng tushunilganda frazeologiya tarkibiga turg'un birikmalardan tashqari, maqol, matal, aforizmlarni ham kiritishadi.

Frazeologizmga Sh. Rahmatullayev shunday ta'rif beradi: "Ma'no yaxlitligiga ega bo'lgan va nutqiy jarayonga qadar ikki va undan ortiq so'zlarning barqaror munosabatidan tashkil topgan, nutqqa tayyor holda olib kiriluvchi ko'chma ma'nodagi barqaror birikmalar frazeologizm(frazeologik birikma)lardir"[1,7-b.].

Frazeologik birliklar obrazli va ko'chma ma'no anglatishi kerak. Iboralardan anglashiladigan ma'no uning tarkibidagi so'z-komponentlarning leksik ma'nolarini emas, balki iboradan kelib chiqadigan yaxlit, umumlashma ma'nosini yuzaga chiqaradi. Shu o'rinda frazemalarni so'zlardan farqi xususida B.Yo'ldoshevning quyidagi qarashi o'rinli: "Frazemalar so'zlardan farqli holda reallikdagi muayyan voqea-hodisani faqat ifodalash, nomlash uchun emas, shu bilan birga, unga nisbatan modal munosabatni ifodalash maqsadida yuzaga keladi. Tildagi iboralarning asosiy qismi semantik jihatdan insonga, uning biror hatti-harakatini izohlashga qaratilgan: ular insonning fizik, psixologik, axloqiy-etik, intellektual xususiyatlarini baholaydi, insonning ijtimoiy holatini, kasbini, yoshini, hayotiy tajribasini, qarindoshlik aloqalarini xarakterlaydi"[3,7-b.]. Bundan kelib chiqib shuni aytishimiz mumkinki, so'zlar frazemalardan farqli ravishda bunday xususiyatlarga ega emas.

Frazeologik birikmalar badiiy asarning mazmun-mohiyatini, qahramonlar ichki dunyosini ochishda, asar tilining obrazli va ta'sirchan bo'lishida, asarda emotsionallikni oshirishda muhim vazifa bajaradigan vositadir.

O'zbek tilida barqaror birikmalarning o'rni ancha keng. Buni adabiyotimiz va she'riyatimizda yuksak o'rin tutgan buyuk mutafakkir shoirimiz Alisher Navoiy asarlarida qo'llangan frazeologik birliklarning faol ishtirokida ham ko'rishimiz mumkin. Buni Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida qo'llanilgan birgina "ko'ngil" komponentli iboralarni tahlil qilish orqali ko'rib chiqamiz. Masalan, Navoiyning quyidagi baytda aks etgan "ko'ngil" komponentli iborasiga e'tibor qaratamiz:

*Chu fahm etti bu ish farzona Farhod,
Alarg'a ko'p ko'ngul berdi bo'lub shod.*

Ushbu baytda o'z ifodasini topgan ikki komponentli "ko'ngul bermiq" iborasi lug'atlarda "sevmiq, oshiq(ma'shuq) bo'lmoq" ma'nolarini anglatishi qayd etilgan. Navoiy bu iboradan Farhodning tuyg'ularini, ya'ni yoqtirganligini va kayfiyati yaxshi ekanligini ko'rsatib berish uchun foydalangan.

*Ko'ngulga chora tarhin soldi filhol,
Ko'ngul berdiyu, ko'nglin oldi filhol.*

Yuqoridagi baytda "yaxshi ko'rmoq" iborasining sinonimi bo'lmish bundan oldingi baytda qayd etilgan "ko'ngul bermiq" iborasi yana takrorlangan.

Keyingi baytda ikki komponentli "ko'ngul olmoq" iborasi ishtirok etgan:

*Ko'ngul bo'lg'on baloyi joni oning,
Borib jondek ko'ngul olg'oni oning.*

Ushbu "ko'ngul olmoq" iborasi "xursand qilish bilan o'ziga xayrixoh qilmoq" ma'nosiga ega ekanligini frazeologik izohli lug'atlar ko'rsatadi. Mazkur ibora yuqoridagi baytda aynan iboraning shu ma'nosini ifodalashga xizmat qiladi:

*Nechukkim yo'q ko'ngul yo'q g'amdin ozod,
Bo'lub yo'q jon dog'i yo'q qayg'udin shod.*

Bu baytda “ko‘ngli bor” iborasi bilan antonim bo‘lgan “istamaslik” ma’nosini o‘zida qamraydigan “ko‘ngli yo‘q” iborasi qo‘llangan. Navoiy ushbu baytda ko‘ngli yo‘q bo‘lgan, ya’ni istalmagan (bo‘lishi xohlanmagan) g‘amdan ozod bo‘la olmaslik holatini, g‘amning bo‘lmasligini xohlashini aynan shu ibora orqali yetkazib berganini guvohi bo‘lamiz.

Dostondan olingan quyidagi parchadagi iboralarga ham to‘xtalsak: *“Shirinning ko‘ngli xorasini aning teshasi fikri xarosh qilg‘onin Mihinbonu ma’lum qilib, teshadek tafakkur boshin quyi solmoq va gohi diljo‘yluq bila ul bedilg‘a ko‘ngul bermak, balki ko‘nglin olmoq...”*

Yuqoridagi parchada qo‘llangan “boshin quyi solmoq” iborasining “boshini quyi egmoq”, “boshini egmoq” shaklidagi variantdoshlari ham mavjud bo‘lib, bu ibora “boshini bukmoq”, “qilgan ishi uchun afsuslanmoq, uyalmoq” ma’nolarini o‘zida jamlaydi. Ushbu parchada qo‘llangan ibora faqatgina “boshini bukmoq” ma’nosida ishlatilgan. “Ko‘ngul bermak” va “ko‘nglin olmoq” iboralari esa qayta takrorlangan.

Xulosa qilib aytganda, ulug‘ mutafakkir shoirimiz A. Navoiy ijodida nafaqat “ko‘ngil” komponentli, balki boshqa ko‘plab frazeologizmlarga misol topishimiz mumkin. Frazeologizmlar badiiy asarlarda o‘z asar qahramonlarining ichki holatini, tuyg‘ularini ifodalab berishga katta yordam beradi. Asarlardagi emotsional-ekspressiv ta’sirchanligini kuchaytirib beradi. Shuningdek, frazeologik birliklar asarlarda keng qo‘llanilib, uni boyitish uchun xizmat qiladigan eng muhim til birligidir.

ADABIYOTLAR:

- 1.Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov, Z. Xolmanova, I. O‘razova, K. Rixsiyeva. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU,2022.
- 2.Alisher Navoiy. Farhod va Shirin. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi NMIU,2006.
- 3.Bekmurod Yo‘ldoshev. Frazeologik uslubiyat asoslari. – Samarqand: SamDU nashri, 1998. – 7 b.

“FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA MUROJAAT BIRLIKLARINING QO‘LLANISHI

Sevara ALIYEVA

Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: R.N.Yusubova

Annotatsiya. “Farhod va Shirin” dostonida qo‘llangan murojaat birliklarining tuzilishi va semantikasi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: emotsiya, murojaat birliklari, ko‘chma ma’no, poetik ma’no.

Mumtoz adabiyotda muloqot jarayonida tez-tez ishlatilib, doimiylik belgisiga ega bo‘lgan murojaat birliklari nutqda tinglovchi e’tiborini tortish, xitob

qilish, undash bilan bir qatorda, hissiy ta'sirchan vazifa ham bajaradi. Murojaat birliklari so'zlovchining emotsiyasini ifodalalar ekan, bu murojaat orqali g'azab, nafrat, mazax, kesatish, iltimos, achinish, erkalash, hurmat, shodlik, tabrik, chaqirish, mamnunlik kabi hislar anglashiladi. Bu kabi ma'nolar insondan boshqa predmetlarga murojaat etilganda kuchliroq yuzaga chiqadi, chunki badiiy adabiyotda bu usul orqali qahramonlarning ruhiyati to'laroq ochiladi.

Masalan, "Farhod va Shirin" dostonining XLIX bobida Farhodning o'limi bayoni berilgan, "Ajal ko'ksini pora-pora aylab, Chiqorg'a xayli umri chora aylab" turgan bir vaqtda ota-ona va yaqinlaridan uzoqda, inson zoti bo'lmagan bir sahroda jon berayotgan Farhodning murojaatlari o'ta ta'sirli ifodalangan. Baytlarda ketma-ket hissiy ta'sirchan murojaat birliklari keltirilib, Farhodning g'amli nidolarini tasvirlagan.

Odatda, murojaat birliklari hissiy ta'sirchan vazifa bajarganda, so'zlovchi o'z his-tuyg'ulari (xursandlik, qo'rquv, tushkunlik kabi), his-hayajoni kabi emotsional holatlarini undalma orqali bayon qiladi. Demak, bunda murojaat birliklari hissiy ta'sirchan vazifani bajaradi. Farhod murojaatlari bevafo falakka qaratilgan, har bir murojaatida bevafo falakni turli majoziy sifatlashlar bilan tasvirlaydi, masalan, dastavval "Ey oltin falak, boshimni yanch, bugundan boshlab u menga kerak emas" deydi:

*Debon boshimni yonch, **ey charxi zarkor***

Kim, ul ermas bukundin nori darkor.

Keyingi baytda ham Farhod bevafo falakka murojaat etadi, biroq endi falakka o'zga bir sifatlash orqali murojaat etadi, bu esa qahramonning hissiyotlari to'ldirishni ko'rsatadi, keltirilayotgan baytdan quyidagi ma'no anglashiladi: "Ey mashaqqatlar qahramoni, ko'zimni o'y, bugundan boshlab bu ko'zlar sevgilimni ko'rmaydi":

*Ko'zum o'y, **ey baliyat qahramoni***

Kim, ul ko'rmas bu kundan so'ngra oni.

Ma'lumki, murakkab tarkibli yoyiq hissiy ta'sirchan murojaat birliklarida ohang yuqori bo'ladi, shuningdek, undov so'z so'zlovchining hissiyotlari o'ta kuchlilikini ko'rsatadi. Keyingi baytda Farhod bevafo falakka "ey tig'i g'am", ya'ni "ey qayg'uning qilichi" birikmasi bilan murojaat etadi, e'tibor berilsa, majoziy ma'nodagi undalmalarda emotsional xitob yorqin ifodalanadi:

*Tilim, **ey tig'i g'am**, kes betavahhum*

Ki, emdi istamon ondin takallum.

Farhod "Ey qayg'uning qilichi, qo'rqmay tilimni kesaver, endi men uning so'zlashini istamayman" deydi. Keyingi baytda falakka nisbatan yana bir sifatlashli murojaat birligi sifatida keltiriladi: "Ey dushman falak, nafas olishimni to'xtata qol, endi ortiq nola-yu oh chekmoqchi emasman":

*Damim yo'lini tut, **ey charxi kinxoh***

Ki, bordi emdi chekmak nolau oh.

Va nihoyat bevafo falakka nisbatan "ey anduh toshi", ya'ni "ey qayg'u toshi" deya murojaat etadi, undan oyoqlarini sindirishni so'raydi, chunki endi bu oyoqlarning yurish kuchi tugaganini aytadi:

Oyog'im sindur, ey anduh toshi

Ki, ketti ro'yadin emdi xaroshi.

Farhod hayotdan ko'z yumar ekan, bevafo falakka murojaati orqali avval boshi, so'ngra *ko'zi, tili, nafasi, oyog'ining* ortiq kerak emasligini aytadi.

Ma'lumki, gap o'rtasida yoki gap so'ngida keladigan murojaat birliklarida o'z semantik funksiyasiga ega bo'lishdan tashqari, qo'shimcha emotsional, modal munosabatni ifodalash yetakchidir, shu sabab shoir undalmalarni gap o'rtasi va oxirida keltiradi. Ko'rinadiki, shoir bir murojaat birligini takror-takror keltirishni istamagan, sababi hissiy ta'sirchan murojaat birligida so'zlovchining his-hayajoni darajasini tanlangan so'zlar yorqin ko'rsatadi, o'lim xavf solgan oshiqning (Farhod) nido va afg'onlari *ey charxi zarkor, ey baliyat qahramoni, ey tig'i g'am, ey charxi kinxoh, ey anduh toshi* murojaat birliklari vositasida ifodalangan va so'zlardagi ma'nolar Farhod ruhiyatiga mos tarzda tanlangan.

Demak, murojaat birliklari shunday nutqiy vositaki, u nafaqat aloqani o'rnatish, balki aloqani ushlab turish, mustahkamlash, davomiyligini ta'minlash vazifasini ham bajaradi. Hissiy ta'sirchan murojaat birliklarining badiiy qimmati shundaki, ular nutq mundarijasini obrazlilik, ekspressivlik, emotsionallik kabi ma'nolar bilan boyitadi, ta'sir kuchini oshiradi.

NAVOIY LIRIKASIDA SINONIM SO'ZLARNING ISHLATILISHI

Sevinch Sur'atovna XOLBOYEVA

Filologiya va tillarni o'qitish:

o'zbek tili yo'nalishi 1-kurs talabasi,

Navoiy innovatsiyalar universiteti

Ilmiy rahbar: dots. N.B.Kobulova

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy lirikasida sinonim so'zlarning ishlatilish xususiyatlari tahlil qilinadi. Shoirning badiiy mahoratida sinonimlar yordamida yaratilgan semantik boylik, ularning poetik matnning ifoda vositasi sifatida tutgan o'rni va estetik ahamiyati ochib beriladi. Navoiy asarlarida sinonimlarning qo'llanilishiga oid misollar orqali ularning nutqni boyitish, ma'no nozikliklarini ifodalash va poetik obrazlarni kuchaytirishdagi roli ko'rsatib o'tiladi. Tadqiqot davomida shoirning "Xazoyin ul-ma'no", "G'aroyib us-sig'ar" va boshqa asarlaridagi sinonimik qatlamlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, lirik asarlar, sinonim, sinonimiya, badiiy ifoda, poetik uslub, semantik boylik, lingvopoetik tahlil.

Alisher Navoiy — o'zbek adabiyoti va she'riyati rivojida buyuk shoir sifatida tanilgan. Uning lirikasida badiiy ifoda vositalarining xilma-xilligi, ayniqsa, sinonim so'zlarning keng ishlatilishi e'tiborga molikdir. Sinonimlar poetik matnda so'z boyligini ta'minlash, emotsional ta'sir kuchini oshirish va obrazlarni jonlantirishda muhim o'rin tutadi. Ushbu maqolada Navoiy lirik merosidagi sinonimlarning o'rni va ularning badiiy funksiyalari o'rganiladi.

Sinonim soʻzlar badiiy adabiyotda uslubiy boylik yaratish, nutqni rang-barang qilish va emotsional taʼsir kuchini oshirishda muhim rol oʻynaydi. Alisher Navoiyning lirikasida sinonimlar koʻpincha maʼno nozikliklarini yetkazish uchun xizmat qiladi. Shoir turli holatlarda bir-biriga yaqin maʼnodagi soʻzlardan foydalanib, oʻquvchiga chuqur hissiy tajriba bagʻishlaydi. Misol uchun, “gʻam”, “dard”, “hasrat”, “alam” kabi sinonimlar Navoiy sheʼrlarida koʻp uchraydi va ular orasidagi semantik farqlar orqali turli xil hissiy ohang yaratiladi:

“Gʻamim dardimga dardim alamimga oshufta”

Bu misrada “gʻam”, “dard” va “alam” soʻzlari bir-birini toʻldirib, izchil hissiy bosqichlarni ifodalagan.

Navoiy lirikasida sinonimik qatlamlar nafaqat mazmuniy boylik, balki poetik kompozitsiyaning asosiy unsurlaridan biri sifatida ham namoyon boʻladi. Shoirning asarlarida sinonimlar uch xil asosiy funksiyani bajaradi:

Emotsional taʼsirni kuchaytirish: “Koʻnglim dogʻi, dilim dard, koʻz yoshim xunimdir”. Bu misrada “dogʻ”, “dard” va “xun” soʻzlari bir-birini toʻldirib, sevgi azobining turli qirralarini yoritadi.

Poetik ritm va ohangdorlikni taʼminlash: Sinonim soʻzlar sheʼrning musiqiylikni oshirishga xizmat qiladi. Masalan, “yor”, “mahbub”, “gʻamxoʻr” kabi soʻzlar sevgining turli holatlarini ifodalab, sheʼrga ritmik uygʻunlik bagʻishlaydi.

Obraz yaratish: “Koʻngul xazinasida bor nihon yod, Ishq deb atalgan beqiyos bir obod”. Bu misrada “nihon” va “obod” soʻzlari orqali ichki ruhiy holat va tashqi goʻzallik sinonim tarzda uygʻunlashadi.

Sinonimlar Navoiy sheʼriyatida faqatgina leksik vosita emas, balki obraz yaratish vositasi sifatida ham muhim ahamiyatga ega. Shoir oʻz lirik asarlarida sinonimlardan foydalanib, oʻquvchiga yangi poetik dunyoni ochib beradi. Masalan, “koʻz” va “nigoh” soʻzlari koʻpincha bir-biriga yaqin maʼnoda ishlatiladi, ammo ulardan biri tashqi koʻrinishni, ikkinchisi esa chuqurroq ruhiy jarayonlarni anglatadi:

Koʻzing nigohida bor bir sehrli dard, Har qarashing yuragimni tilar

Bu misrada “koʻz” va “nigoh” bir-birini boyitib, sevgi va azob obrazlarini kuchaytiradi. “Xazoyin ul-maʼno” Navoiyning eng muhim asarlaridan biri boʻlib, unda sinonimlar keng koʻlamda ishlatilgan. Bu asarda sinonimlar orqali badiiy obrazlar yanada taʼsirli va chuqurroq ifodalanadi. Masalan: “Yorimdan ayrilgali dard-u hasratga giriftor, Har bir nafasim alam ichra oʻtar, beqaror”. “Dard” va “hasrat” soʻzlari oʻxshash maʼnoga ega boʻlsa-da, “dard” koʻproq ichki azobni, “hasrat” esa sogʻinch va yoʻqotish tuygʻusini anglatadi. Shu tarzda shoir sinonimlar yordamida murakkab ruhiy holatlarni yoritadi.

Sinonimlarning Navoiy sheʼriyatidagi estetik funksiyasi ularning soʻz ohangdorligi va poetik goʻzallikni yaratishdagi rolda yaqqol koʻzga tashlanadi. Shoir baʼzan bir-biriga yaqin sinonimlarni ketma-ket ishlatib, sheʼrga musiqiylik va ritmik uygʻunlik bagʻishlaydi: “Ishq, muhabbat, sevgi-bular qalbning ohangi, Har biri yurakda aks etar birin-birin yangi”. Bu misolda “ishq”, “muhabbat”, va “sevgi” soʻzlari sinonim sifatida ishlatilgan boʻlsa-da, har biri oʻziga xos maʼno va estetik ohangga ega.

Alisher Navoiyning lirik asarlarida sinonimlar faqatgina leksik vosita sifatida emas, balki poetik san'at vositasi sifatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ular orqali shoir ifodaning boyligini, emotsional ta'sirchanlikni va badiiy-estetik go'zallikni yaratadi. Sinonimlarning to'g'ri va o'rinli qo'llanilishi Navoiy lirikasining betakror uslubini shakllantirishga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug'ati. 4 tomlik. 1-tom. E.Fozilov tahriri ostida. – Toshkent: Fan, 1983. – B.286.
2. Alisher Navoiy. MAT. 17-tom. Nasoyimul muhabbat. –T., 2001.504-b.

ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA QO'LLANGAN "KO'NGIL" KOMPONENTLI IBORALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Sevinch Akmalxon qizi SAYDALIYEVA
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand davlat
universiteti, filologiya fakulteti,
4-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: U.Rashidova

Annotatsiya: Mazkur maqolada Alisher Navoiy g'azallarida "ko'ngil" komponentli iboralarning semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. "Ko'ngil" so'zi shoirning asarlarida insonning ichki dunyosini, ruhiyatini, his-tuyg'ularini ifodalovchi asosiy elementlardan biri sifatida ko'rib chiqiladi. Maqolada "ko'ngil"ning sevgi, dard, iztirob, falsafiy o'zgaruvchanlik va hayotning noaniqligi kabi turli ma'nolarda ishlatilishi yoritiladi. Shuningdek, Navoiy "ko'ngil"ni o'zining majoziy tasvirlari, falsafiy xulosalari va estetik ta'siri bilan boyitadi. Ushbu tahlil shoirning g'azallaridagi semantik boylik va uning inson ruhiyatiga oid chuqur tushunchalarini anglashga yordam beradi.

Kalit so'zlar: g'azallar, ko'ngil, semantik xususiyatlar, majoziy ma'no, sevgi, dard, iztirob, falsafiy tasvir, ichki dunyo, his-tuyg'ular, estetik ta'sir.

Alisher Navoiy - o'zbek adabiyotining eng buyuk shoirlaridan biri bo'lib, uning g'azallarida inson ruhiyatini, mehr-muhabbatni, dilni ifodalovchi ko'plab majoziy va tasviriy elementlar mavjud. Navoiy g'azallarida "ko'ngil" komponentli iboralar keng tarqalgan bo'lib, ular nafaqat tashqi dunyo bilan bog'lanishning, balki ichki his-tuyg'ularning ifodasi sifatida ham muhim o'rin egallaydi. Ushbu maqolada Alisher Navoiy g'azallarida "ko'ngil" komponentining semantik xususiyatlari, uning qo'llanish maqsadi va estetik ahamiyati tahlil qilinadi.

"Ko'ngil" so'zi Navoiy g'azallarida juda keng va boy ma'noda ishlatiladi. U odatda insonning ichki dunyosining, ruhiyatining ifodasi sifatida keltiriladi. "Ko'ngil" nafaqat ruhiy holatni, balki insonning sezgilari, maqsadlari va istaklarini aks ettiradi. Navoiy "ko'ngil" so'zini ko'pincha insonning dardini, shodligini yoki

sevgisini ifodalovchi vosita sifatida ishlatadi. Shu bilan birga, u ko‘ngilni ba’zida beqaror, noaniq va o‘zgaruvchan holat sifatida tasvirlaydi. Masalan:

***Ko‘ngilni xushnig‘oylar azobida,
Dardlar bo‘ldi dasturxon, ovqatidek.***

Bu misolda, “ko‘ngil” – azobda va dardda bo‘lib, uning ruhiy holatini ochib beradi.

Alisher Navoiy g‘azallarida “ko‘ngil” so‘zi ko‘plab majoziy ma’nolarda ishlatiladi. Ko‘pincha, u shoirning sevgi va ishq haqida gapirganda, ichki hayajon, qiyinchiliklar va orzularni ifodalaydi. Misol uchun, “ko‘ngil” sevgan insonni eslab, uning suhbatini yoki yuzini tasavvur qilish orqali qalbdagi istaklarni ifodalashda ishlatiladi:

***Ko‘ngil seni eslab, so‘zlagay, har lahza,
Qalbdan bo‘lmas, xush bo‘lsa, har nafas.***

Bu yerda “ko‘ngil” sevgini, uni izlashni va sevgan inson bilan bo‘lishni ifodalaydi. “Ko‘ngil”ning shunday majoziy ma’noda ishlatilishi, uni ma’noli, chuqur, hissiy ifoda vositasiga aylantiradi.

Alisher Navoiy g‘azallarida “ko‘ngil” ko‘pincha dard bilan bog‘lanadi. Shoir ko‘ngilni biror noxush holatda, masalan, ayriliq, sevgisizlik, umidsizlik kabi ruhiy holatlarda tasvirlaydi. Bu holatni ifodalash uchun “ko‘ngil” so‘zi dard va iztirob bilan bog‘lanadi. Navoiy “ko‘ngil”ni dard bilan birga tasvirlash orqali o‘quvchining qalbini his-tuyg‘ular orqali zarb qilishni maqsad qiladi:

***Ko‘ngil yo‘lda iztirobdan yurgan,
Qalbm dardli bo‘lsa, yo‘qmi niyatdan.***

Bu misolda, “ko‘ngil” so‘zi shoirning ichki dardini ifodalash uchun ishlatilgan. U nafaqat tasviriy, balki semantik jihatdan ham “ko‘ngil”ni iztirob va dard bilan bog‘lab, o‘quvchining hissiyotlarini uyg‘otadi.

Alisher Navoiy g‘azallarida “ko‘ngil”ning yana bir muhim semantik aspekti – uning sevgi bilan bog‘liqligidir. Shoirning asarlarida “ko‘ngil” sevgining ramzi sifatida ko‘rsatiladi. “Ko‘ngil” inson qalbinin mehri, sevgi va ishqning o‘zida aks etgan shakli sifatida ishlatiladi. Bunday ishlatish, sevgi va istaklarning chuqur, sirli tabiati haqida tasavvur yaratadi. Misol uchun:

***Ko‘ngil sevganlarga, kunlar bilan,
Vafosiz yo‘lda izlanar, bilganlar.***

Bu misolda, “ko‘ngil” sevgi va vafoni aks ettiruvchi bir tushuncha sifatida ishlatilgan. Navoiy “ko‘ngil”ni sevganlar qalbi sifatida tasvirlaydi, bu uning ma’naviy, hissiy holatini va hayotdagi maqsadlarini anglatadi.

Bundan tashqari, Navoiy g‘azallarida “ko‘ngil”ning falsafiy ma’nolari ham mavjud. Shoir ko‘ngilni insonning ichki dunyosining ifodasi sifatida ishlatadi va uning o‘zgaruvchanligini, har doim yangi qiyinchiliklar va sinovlar keltirishi mumkinligini ko‘rsatadi. “Ko‘ngil”ning falsafiy tasvirlari orqali shoir hayotning noaniqligini, insonning taqdiriga bo‘lgan ishonchsizligini ifodalaydi:

***Ko‘ngil, bir bo‘lsa, o‘zgarmas nuqtada,
So‘nggi buloq bo‘lib boradi, bo‘lar bechora.***

Bu misolda, “ko‘ngil” insonning ichki holatini va uning o‘zgaruvchanligini tasvirlash uchun ishlatilgan, bu orqali shoir hayotning o‘zgaruvchanligini va insonning ruhiy holatidagi beqarorlikni ko‘rsatmoqda.

Alisher Navoiy g‘azallarida “ko‘ngil” komponentli iboralar keng qo‘llanilgan va ular shoirning ichki dunyosini, sevgi, dard, iztirob, orzu va hayotga bo‘lgan munosabatini tasvirlashda muhim o‘rin tutadi. Quyida “ko‘ngil” so‘zi ishlatilgan ba’zi jumlar keltirilgan:

**1. *Ko‘ngil g‘amidan, ko‘zim yoshda bo‘lsa,
Yorimni eslab, dardim ko‘ksimda bo‘lsa.***

(Bu jumlada “ko‘ngil” g‘am va dard bilan bog‘lanadi, shoirning ichki holati va sevgisi tasvirlanadi.)

**2. *Ko‘ngilni sevdim, hech narsadan ko‘ngil sovgandek,
Shunda sevimli bo‘lsang, baxtingni topganingda.***

(Bu misolda “ko‘ngil” sevgi va baxt bilan bog‘lanadi, u insonning qalbi va orzularini aks ettiradi.)

**3. *Ko‘ngilni sozlar bilan ko‘tarib, bu dunyoda bo‘lish,
O‘zining ismini yurakda saqlab, uni sevib.***

(Bu jumlar “ko‘ngil”ning orzu va istaklar bilan bog‘liqligini, shuningdek, muhabbat va baxtni aks ettirishini ko‘rsatadi.)

**4. *Ko‘ngil izlab, yo‘lda dardimni sevganlarim,
Yana orzu qilishni, baxtimni kutganlarim.***

(Bu jumlar orqali shoir “ko‘ngil”ni izlash va sevgining maqsadi sifatida tasvirlaydi.)

**5. *Ko‘ngil ozorini ko‘ra olmas, necha yillar,
Ishqning shafqatidan, orzularimni topib, qaytmas.***

(Bu misolda “ko‘ngil”ning iztirobli holati va sevgi orqali orzularni anglashga intilishi ko‘rsatiladi.)

**6. *Ko‘ngil menga yo‘l ko‘rsatar, uni tanlashni,
Hayotdan xursand bo‘lishni, qalbimni topishni.***

(Bu jumlada “ko‘ngil” hayotdagi yo‘lni tanlash va baxtni topish uchun yo‘ldosh sifatida tasvirlanadi.)

Alisher Navoiy g‘azallarida “ko‘ngil” so‘zi ko‘plab ma’nolarda ishlatilgan va uning semantik boyligi shoirning ijodida muhim o‘rin tutadi. Har bir misolda “ko‘ngil” nafaqat sezgi, balki insonning hayotga bo‘lgan qarashi, orzulari, sevgi va dardining ifodasi sifatida qo‘llangan.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiy g‘azallarida “ko‘ngil” so‘zi chuqur ma’nolarni o‘zida aks ettiruvchi muhim komponent sifatida xizmat qiladi. Shoir bu so‘zni inson qalbining, ruhiyatining turli holatlarini - sevgi, dard, iztirob, orzu va umidlarni ifodalashda ishlatadi. “Ko‘ngil”ning majoziy va falsafiy ma’nolarda qo‘llanilishi orqali Navoiy o‘z asarlarini nafaqat estetik jihatdan boyitadi, balki o‘quvchining ichki dunyosiga chuqur kirib boradi. Ushbu tahlil “ko‘ngil” so‘zining Navoiy g‘azallaridagi semantik boyligini, uning inson ruhiyatiga ta’sirini va she’riyatning estetik kuchini anglashda muhim ahamiyatga ega. Navoiy g‘azallaridagi “ko‘ngil” komponentining ishlatilishi, shoirning inson qalbini

ifodalashdagi o‘ziga xos mahoratini va ularni majoziy tarzda tasvirlashdagi ustaligi hamda adabiy merosining davomiyligini ko‘rsatadi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy Ensiklopediyasi, 2001.
2. Shodiyev R. Alisher Navoiy g‘azallarining semantik strukturalari. - Toshkent: Fan, 2003.
3. Rahmatov B. Alisher Navoiy asarlarida ruh va qalb tushunchalari. - Toshkent: O‘zbekiston, 2005.
4. Shamsiev F. O‘zbek adabiyotida ko‘ngil va qalb obrazlari. - Toshkent: Fan, 2017.

THE IMPORTANCE OF MODERN INNOVATIONS IN STUDYING THE WORK OF ALISHER NAVOI

Dilsora Tulkin qizi ISKANDAROVA

***1st year master student at the Faculty
of English, Asia International University***

Abstract. The article is devoted to the current issues of the development of corpus linguistics. In order to present the scientific and creative heritage of Alisher Navoi, recognized as a great thinker, the sultan of words property to the general public in a modern and convenient way, the creation of Alisher Navoi’s author corpus, the scientific and practical importance of the corpus, the vocabulary used in the author’s work, information about the scope of expressions, the stages of describing the meanings of lexemes by explanation, the processes of creating a database of semantic tags of lexemes used by the thinker are presented.

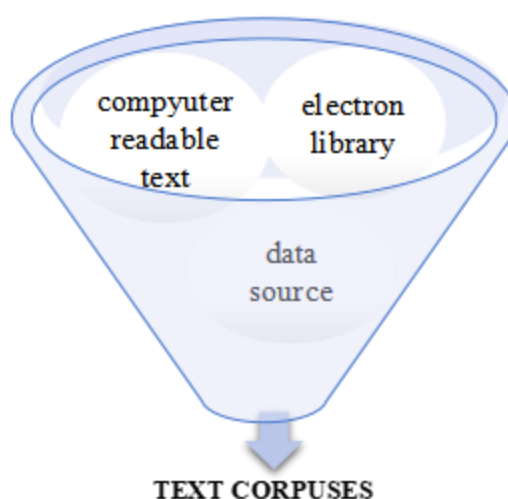
Keywords: language corpus, author corpus, representation, identification, tagging, frequency, code.

This created a huge task for the field of computer technology. At the moment, textual information is directly related to the field of corpus linguistics. As a result of the growing interest and need in this field, many scientific studies have been conducted, therefore, a number of definitions and relationships have been given to the language corpus. For example, when Edward Finegan defines: “A corpus is a representative set of texts, you can familiarize yourself with the types of texts that are usually read by a machine, or you can search for a specific word or phrase”[1], McEnery and A. Wilson say as follows defines: “Corpus linguistics is a branch of computational linguistics that develops general principles for the creation and use of linguistic corpus(text corpus).” [2].

New Renaissance - In today’s historical period, when a solid foundation of the Third Renaissance is being created, to achieve wide use of our national heritage in the modern information and communication system, for this purpose, to promote the works of our ancestors among young people, authorship that presents examples of classic literature in a readable and understandable way creating corpora has

become an important task of computational linguistics. The scientific and applied research on the creation of authorship corpora has been proven by world experience that corpora are important not only for representatives of the field of linguistics, but also for the development of the nation and the development of the language[3]. This type of corpora is not only a tool for speeding up the technical process, but it is also an innovative resource that can answer questions and include various forms of the language of a certain author in the information system. For this purpose, it is important to improve the corpus of Alisher Navoi's authorship and for this purpose, to place all his ghazals in the collection of "Xazoyin ul-maoniy" into the corpus by semantic tagging. It is a laborious process to make modern large-scale housings look like a whole[4].

Among the different types of text corpora created in the field of computational linguistics, author corpora are distinguished by several advantages

The analysis of explanatory words in the verse is as follows: xurshidi raxshon-bright sun, zulf-hair, savdo-trade, chirmash-wrap. By day the birght sun brings tears to my eyes, and at night my hair is wrapped in dreams.

If we enter the explanation of a certain word in the ghazals into the computer's memory, it will interpret this word in the same way in all verses. This leads to the fact that the verses are not analyzed correctly, that is, the original meaning of the ghazal is not covered. At the very beginning of the process of semantic analysis of ghazals, tables are created in MS Word, and ghazals and their stanzas and verses are entered based on the order in the book. How many explanatory words there are in each verse, are copied back to a separate table.

So, in the semantic tagging of explanatory verb forms found in ghazals, the columns of the database were formed in the following order: in the first column of the table, the sequence number of the ghazal, in the second row, the explanatory verb form of the interpreted words in the ghazals, and in the third row, the second row the bases of the word forms are given with an explanation, the genre of the poem is shown in the fourth line, and the stanza in which the word takes part is noted in the fifth line. A verse was written as many times as there are several

explanatory units in one verse, because a certain word is used in many and different meanings in the divan, and their contextual meaning is introduced to the program using the verse, in the sixth line, the text type, the seventh line shows the age of the audience.

Any research carried out in society is important only if it serves to improve human life and its future. In the creation of Alisher Navoi's corpus, special attention was paid to increasing its educational value. Verses using poetic arts such as *talmeh*, *tanosub*, *tazad*, *irsoli masal* from each divan in "Xazoyin ul-maoniy" collection were analyzed separately and included in the corpus base. This increases the need to use corpora in the subjects of history, mother tongue, literature, and geography in secondary schools. In Navoi's ghazals, the names of historical figures, historical places: cities, villages, rivers, ponds, and lakes serve to increase their educational value. When the art of *talmeh* is used, the poet refers to the legend, the heroes of historical events, and the persons whose names are shown, of course, must be familiar to a wide readership[5]. Only then the real meaning of the text of the ghazal will be clear to the reader. It is known that Navoi skillfully used the poetic art of *talmeh* in ghazals in order to prove his opinion, increase the artistry of verses, and ensure the uniqueness of ghazals. Verses in which *Talmeh's* poetic art took part are also significant in that they are studied in the teaching of other subjects in addition to literature classes of general education schools. Knowledge of historical, literary, and mythical figures is acquired in geography and economics training sessions - geographical and ethnic place names, and in lesson sessions organized on the basis of the curriculum of history. As a result, students develop the ability to learn subjects by connecting them with each other, and strengthen their knowledge of historical figures, names of historical and ethnic places. How clearly the poet imagined the earth can be seen from the fact that the basic terms and concepts of geography - road, sea, river, wind, sky, etc. are expressed in several alternative versions or the names of the country, region, city, village we can see that he skillfully used it in poetry. Geographical names indicate that the ghazals were created on the basis of artistic excellence and realism, and that Navoi imagined the world scientifically.

In conclusion, it should be said that increasing the opportunity to use the centuries-old rich national heritage of the language, preserving it and making it a complete electronic corpus in order to fully deliver it to future generations is an urgent issue not only in Uzbek linguistics, but also in the whole world. It is an honorable task of our researchers to improve the authorship corpus of our great grandfather Alisher Navoi at the level of world standards, to translate it into many languages of the world, and to create parallel corpora is our duty and author corpora are considered the most convenient source of information for researchers and have become an important part of theoretical and practical fields in modern linguistics. Because author corpora are not only a means of speeding up the technical process, various forms of the language of a particular author are included in the information system, and unexpected questions about the author is an innovative system that can respond.

After all, author corpora are not only a means of speeding up the technical process, but also an innovative system in which various forms of the author's language are included in the information system and can answer unexpected questions about the author.

REFERENCES:

1. Finegan E. Language: its structure and use. New York: Harcourt Brace College Publishers, 2004. – P. 24.
2. Захаров В., Богданова С. Корпусная лингвистика. – СПб.: Изд-во С. – Петерб. 2020. – 234 с.
3. Шамсиев П., Иброхимов С. Алишер Навоий асарлари луғати. – Тошкент: Фафур Фулом, 1972. – 784 б.
4. Mcenery T., Hardy A. Corpus linguistics. Method, theory and practice. Cambridge, 2011. – 296 p.
5. Abjalova M. Tahrir va tahlil dasturlarining lingvistik modullari: [Matn] monografiya. – Toshkent: Nodirabegim, 2020. – 176 b.

АЛИШЕР НАВОИ В МИРОВОЙ КУЛЬТУРЕ: ИЗУЧЕНИЕ, ПЕРЕВОДЫ И ВЛИЯНИЕ

*Биксалиева Р.Р. преподаватель,
М. КАХРАМОНОВА студентка 2 курса
Навоийский университет инноваций*

Annotatsiya. Alisher Navoiyning ijodiy merosi, buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri sifatida, allaqachon Sharq chegaralaridan chiqib, Yevropa olimlarining diqqat-e'tiboriga sazovor bo'ldi. Uning asarlarining e'tirof etilishining muhim jihati – ularning jahon tillariga tarjima qilinishi va g'arbiy ilmiy hamda adabiy muhitda tarqalishidir. Ushbu maqolada XIV asrdan boshlab Yevropada Navoiyning asarlarini o'rganish bosqichlari ko'rib chiqiladi. Bu davrda Sorbonna, Bolonya, Kembrij, Oksford va Leyden kabi yirik universitetlarda sharq qo'lyozmalarini to'plash va tahlil qilish ishlari faol olib borilgan. Frantsuz sharqshunosi Bartelomi d'Erbelo va uning "Sharq kutubxonasi" asari, shuningdek, Edgar Bloshening sharq qo'lyozmalari katalogi alohida e'tibor bilan o'rganiladi. Shuningdek, maqolada Navoiyning asarlarini o'rganish va tarjima qilishdagi zamonaviy tendensiyalar, uning Yevropa adabiyotiga ta'siri hamda jahon klassiklari orasida tutgan o'rni tahlil etiladi. Navoiyning ijodi Yevropada Sharq adabiyotiga bo'lgan qiziqishning ortishiga qanday hissa qo'shgani misollar bilan yoritiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, sharq adabiyoti, tarjimalar, yevropa madaniyati, sharqshunoslik, qo'lyozmalar, ta'sir, gumanizm, orientalistika, frantsuz olimlari, adabiy meros.

Алишер Навои занимает особое место в истории мировой литературы как основоположник узбекской литературы и выдающийся мыслитель. Его произведения, написанные на тюркском языке, оказали огромное влияние на развитие восточной поэзии и продолжают вызывать интерес среди ученых и читателей по всему миру. История перевода его произведений на европейские

языки охватывает несколько столетий и тесно связана с развитием востоковедения в Европе. Навои стал не только символом узбекской литературы, но и одним из ярких примеров того, как восточная философия и искусство проникают в западные культурные традиции.

В XIV–XVIII веках европейские университеты начали активно собирать восточные рукописи, среди которых были произведения Алишера Навои. В этот период наука и культура Европы переживали значительные трансформации, связанные с распространением идей Возрождения и развитием гуманистической мысли. Интерес к восточной литературе объяснялся не только поиском новых философских и художественных ориентиров, но и влиянием глобальных торговых и дипломатических связей с мусульманским Востоком.

В период правления Людовика XIV во Франции было создано множество библиотек с богатейшими собраниями восточных текстов. Особую роль сыграла деятельность французского востоковеда Бартоломе д'Эрбело, который в своей работе «Восточная библиотека» [1] дал сведения о литературе Востока, включая творчество Навои. Важность его работы заключается в том, что она стала первым крупным западным исследованием восточной литературы, в котором произведения Навои получили достойную оценку.

В XX веке исследование произведений Алишера Навои получило новый импульс. В 1900 году французский ориенталист Эдгар Блоше опубликовал «Каталог восточных рукописей» [2], где привел сведения о 16 рукописях Навои, хранящихся в Национальной библиотеке Парижа. Позднее, в 1932–1933 годах, был опубликован полный каталог восточных рукописей, включающий уже 35 произведений Навои. Однако его выводы о творчестве поэта носили спорный характер и подверглись критике со стороны востоковедов. Некоторые европейские ученые поначалу недооценивали значение творчества Навои, но позднее, благодаря глубинному анализу текстов и сравнительным исследованиям, его вклад в развитие литературы и философии был признан мировым сообществом.

Как отмечает В. М. Жирмунский в своей работе «Тюркская литература и ее взаимодействие с западными традициями» [5; с.87], Алишер Навои сыграл важную роль в формировании восточной литературной традиции, оказав влияние на многие поколения поэтов и мыслителей. Жирмунский подчеркивает, что его произведения представляют собой не только художественную ценность, но и важный источник для изучения философии и общественной мысли Востока. Он также отмечает, что со временем западные исследователи пересмотрели свое отношение к творчеству Навои, осознав его масштабное влияние на развитие мировой литературы.

Перевод произведений Алишера Навои на западные языки начался еще в эпоху Возрождения, но особенно активным этот процесс стал в XIX–XX веках. В 1991 году, к 550-летию Алишера Навои, во Франции вышел сборник «Газели и другие поэмы» в переводе французского поэта Пьера Балпа [3]. В

этот же период во многих странах Европы стали выходить научные исследования, посвященные анализу его творчества. В Германии, Великобритании и России публиковались монографии, посвященные философским и эстетическим аспектам поэзии Навои.

В настоящее время произведения Навои продолжают переводиться на французский, немецкий, английский и другие языки, что способствует их популяризации среди европейской аудитории. О Навои пишут в крупнейших литературных справочниках и энциклопедиях [4], его творчество изучается в университетах и научных центрах. Он рассматривается как один из ключевых авторов восточной классической литературы, чье влияние можно проследить в ряде произведений западных авторов, вдохновленных восточной культурой.

Таким образом, творчество Алишера Навои продолжает оставаться объектом глубокого научного изучения и культурного диалога между Востоком и Западом. Его произведения занимают достойное место в ряду великих шедевров мировой литературы, таких как труды Гомера, Данте, Фирдоуси, Гёте и Шекспира. Благодаря научным исследованиям и переводам его творчество сохраняет свою актуальность и оказывает влияние на развитие литературных и философских традиций многих народов.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Бартоломе д'Эрбело. Восточная библиотека. Париж, 1697.
2. Блоше Э. Каталог восточных рукописей в Национальной библиотеке Парижа. Париж, 1932–1933.
3. Балл П. Газели и другие поэмы Алишера Навои. Париж, 1991.
4. Бертельс Е. Э. Навои и его место в истории восточной литературы. Москва, 1948.
5. Жирмунский В. М. Тюркская литература и ее взаимодействие с западными традициями. Ленинград, 1972.

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛИШЕРА НАВОИ И ВЛИЯНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ

*Навоийский университет инноваций
Кафедра филологии и обучения языкам
Направление русский язык и литература
студентка 1 курса 1 группы
Лайло ШОМУРЗАЕВА
Научный руководитель: Шарипова Д. К.*

Аннотация. Статья посвящена анализу методологических основ культуры речи в творческом наследии Алишера Навои. Исследование охватывает лингвистические и экстралингвистические факторы, определяющие структуру и функции речевой деятельности в произведениях

поэта. Выделены ключевые аспекты формирования культуры речи, включая точность лексического выбора, грамматическую корректность и соблюдение норм речевого этикета. Особое внимание уделено понятию "фасоҳат" как системному критерию оценки качества речи в тюркской филологической традиции. Представлена классификация факторов, влияющих на речевую культуру, и проведен сравнительный анализ их проявления в художественных и научных трудах Навои.

Ключевые слова: Алишер Навои, культура речи, фасоҳат, лингвистические факторы, экстралингвистические факторы, речевая деятельность, тюркская филология, риторика.

Введение. Алишер Навои является ключевой фигурой в формировании культуры речи в тюркской литературной традиции. Его труды представляют собой не только образцы художественного мастерства, но и содержат системное осмысление принципов речевой деятельности. В произведениях Навои прослеживается чёткая методологическая основа, охватывающая как лингвистические, так и экстралингвистические факторы, влияющие на структуру и содержание речи.

Лингвистические аспекты в наследии Навои включают точность лексического выбора, соблюдение грамматических норм и стилистическую выверенность. Экстралингвистические факторы охватывают этику речевого взаимодействия, влияние культурных и социальных контекстов на речевую практику. Особое место в его работах занимает понятие *фасоҳат*, обозначающее высшую степень речевого совершенства, характеризующую гармонией формы и содержания.

В статье проводится анализ указанных факторов с целью выявления их роли в формировании культуры речи и их влияния на развитие тюркской филологии. Исследование основано на систематизации подходов Навои к речевой деятельности и их сопоставлении с современными лингвистическими концепциями.

Литературный обзор. Вопросы методологических основ культуры речи в творчестве Алишера Навои активно исследовались как отечественными, так и зарубежными учеными. Значительный вклад в изучение лингвистических аспектов его творчества внесли российские и узбекские востоковеды, филологи и литературоведы.

Одним из первых исследователей, систематически изучавших языковое наследие Навои, был Е. Э. Бертельс, который в своих трудах *«Навои. Опыт творческой биографии»* и *«Суфизм и суфийская литература»* уделял внимание не только поэтическому стилю автора, но и философским и этическим вопросам, отражённым в его произведениях. Бертельс подробно рассмотрел влияние суфийских традиций на речевую культуру Навои, выявив связь между духовными практиками и языковой эстетикой [1, 2]. А. К. Боровков в исследовании *«Алишер Навои как основоположник узбекского литературного языка»* акцентировал внимание на лексико-грамматических особенностях тюркского языка, используемого Навои, и его роли в

формировании узбекской литературной нормы. Он провёл сравнительный анализ тюркской и персидской лексики в *«Мухокамат ал-луғатайн»*, где Навои отстаивал богатство и выразительность тюркской речи по сравнению с персидской [3].

С. Е. Малов в своих трудах исследовал влияние творчества Навои на развитие тюркских языков Средней Азии. Он отметил, что Навои использовал язык не только как средство художественного выражения, но и как инструмент культурной консолидации тюркских народов [4].

Н. М. Маллаев в работе *«Навоий ижодининг халқчил негизи»* сосредоточился на анализе народных мотивов и фольклорных элементов в произведениях поэта. Он показал, как Навои интегрировал народные формы речи в высокую литературную традицию, способствуя развитию литературного узбекского языка [5].

С. Ганиева в исследовании *«Алишер Навоийнинг прозаик асарлари»* проанализировала прозаические произведения Навои, выявив особенности их речевой структуры и художественного стиля. Ганиева сделала акцент на этических и моральных аспектах, отражённых в прозе Навои, что подтверждает важность экстралингвистических факторов в его творчестве [6].

А. Хайитметов в своей работе *«Навоийнинг ижодий методи»* рассмотрел методы художественного творчества Навои, в частности использование аллегорий, метафор и символов, которые усиливают выразительность языка и способствуют передаче сложных философских идей [7].

Д. М. Насилов в труде *«Лингвистические взгляды Алишера Навои»* проанализировал теоретические положения Навои о языке, выделив его вклад в развитие восточной лингвистической мысли. Исследователь подчеркнул внимание поэта к вопросам речевой этики, чистоты языка и роли речи в формировании личности [8].

Ф. Сулаймонова в монографии *«Шарқ ва Ғарб»* рассмотрела влияние восточной и западной культур на формирование речевой культуры Навои, показав, как синтез различных традиций обогатил его язык и стиль [9].

И. Ч. Ҳаққул в книге *«Ижод иқлими»* исследовал эстетические аспекты речевой культуры Навои, акцентируя внимание на его поэтическом новаторстве и умении сочетать традиционные формы с инновационными подходами к языку [10].

В зарубежном востоковедении особое внимание творчеству Навои уделялось в работах А. Б. Куделина, который в статье *«Алишер Навои – родоначальник узбекской литературы»* подчеркнул значение Навои как фигуры, способствовавшей формированию национальной литературной идентичности [11].

Материалы и методы. В качестве материалов для исследования использованы поэтические и прозаические произведения Алишера Навои, включая *"Хамса"*, *"Мухокамат ал-луғатайн"*, *"Насойим ул-мухаббат"*, а

также его лирические и философские труды. Анализ текстов основан на их лингвистической структуре и содержательном наполнении с акцентом на выделение лексических, грамматических и стилистических особенностей. Дополнительно использованы труды исследователей, таких как А. К. Боровков, Е. Э. Бертельс, С. Е. Малов и Н. М. Маллаев, которые внесли значительный вклад в изучение языкового наследия Навои и его влияния на тюркскую филологию.

Методологическая база исследования включает контент-анализ текстов Навои с целью выявления лингвистических характеристик культуры речи, таких как точность, выразительность и соблюдение грамматических норм. Применён сравнительно-исторический метод для сопоставления речевых норм эпохи Навои с современными лингвистическими стандартами. Лексико-семантический анализ использован для определения значения и функций ключевых понятий, таких как *фасоҳат*, в контексте тюркской речевой культуры. Экстралингвистические аспекты исследованы с использованием дискурсивного анализа, что позволило выявить влияние социокультурных и этических факторов на речевую практику.

Для интерпретации данных использованы методы описательной лингвистики и текстовой семиотики, что позволило проанализировать не только формальные аспекты речевой культуры, но и её функциональное значение в контексте морально-этических установок, отражённых в произведениях Навои.

Результаты и обсуждение. В ходе исследования были проанализированы ключевые произведения Алишера Навои, такие как "*Мухокамат ал-лугатайн*", "*Хамса*", "*Насойим ул-мухаббат*", а также ряд *газелей* и *маснави*, с целью выявления методологических основ культуры речи. Анализ проводился по двум направлениям: лингвистические характеристики текста (лексическая точность, грамматическая правильность, синтаксическая структура) и экстралингвистические аспекты (этика речи, эстетика, соответствие социальным и культурным нормам).

Лингвистические результаты: В "*Мухокамат ал-лугатайн*" Навои демонстрирует систематическое сравнение тюркского и персидского языков. В работе акцент сделан на точности использования тюркской лексики, где он подчёркивает богатство тюркской терминологии, приводя примеры слов, таких как "йигитлик" (доблесть) и "достлик" (дружба), которые по мнению автора точнее передают смысл, чем их персидские аналоги. В *газелях* наблюдается частое использование сложных метафор и аллегорий. Например, в одной из *газелей* Навои использует метафору: "*Дил ҳар дуруздан пок бўлмаса, дил эмас*", что подчёркивает чистоту сердца как метафору искренности речи.

Грамматическая структура текстов Навои отличается строгим соблюдением норм староузбекского языка, что особенно заметно в *маснави*, где сложные синтаксические конструкции используются для усиления ритма и музыкальности текста. В работе "*Лисон ут-Тайр*", в частности,

применяется инверсия для усиления эмоциональной окраски: *"Ҳақиқат йўлини йўқотган кўз, кўр кўздир"*, что подчеркивает философскую глубину произведения.

Экстралингвистические результаты.: Этические аспекты культуры речи особенно ярко выражены в *"Насойим ул-мухаббат"*, где Навои акцентирует внимание на необходимости использования языка как средства передачи истины и духовных ценностей. Он осуждает ложь и двусмысленность, рассматривая их как проявление морального упадка. В одном из разделов он пишет: *"Тил фитна воситаси бўлмасин, балки ҳақиқат нуруни ёйсин"*, подчеркивая важность правдивой и этичной речи.

Эстетическая выразительность проявляется в *газелях*, где каждое слово тщательно отобрано для создания гармоничного звучания. Например, использование аллитерации в строке: *"Севги сирлари сир бўлмас, сен сирли бўлсанг ҳам"*, усиливает эмоциональное воздействие текста.

Пример сравнительного анализа:

Произведение	Пример лексической точности	Пример грамматической структуры	Этический аспект
<i>Мухокамат ал-луғатайн</i>	Использование "йигитлик" вместо персидского "шодлик"	Сравнительная конструкция для анализа тюркской и персидской лексики	Обоснование превосходства тюркского языка как носителя истины
<i>Лисон ут-Тайр</i>	Метафора "қалб куши" (птица сердца)	Инверсия в философских рассуждениях	Поиск духовного пути через совершенство речи
<i>Газели</i>	Точная передача эмоций через слово "ишқ" (любовь)	Комплексные метафоры с рифмованной структурой	Воспевание истины и осуждение лжи
<i>Насойим ул-мухаббат</i>	"Фасоҳат" как ключевое понятие совершенства речи	Прямые высказывания с использованием риторических вопросов	Осуждение неправды, призыв к честности и ясности в речевом общении

Обсуждение. Полученные результаты демонстрируют, что Навои не только осознанно использовал лингвистические инструменты для усиления выразительности текста, но и интегрировал этические нормы в структуру речи. Лексическая точность и грамматическая строгость в его произведениях направлены на достижение максимальной ясности и глубины смысла. Это подтверждается в *"Мухокамат ал-луғатайн"*, где через сравнение лексики двух языков поэт не просто демонстрирует лингвистическое превосходство тюркского языка, но и отстаивает его культурное и философское значение.

Экстралингвистические факторы, такие как этика речи, особенно проявляются в *"Насойим ул-мухаббат"*, где Навои поднимает вопросы ответственности за слово. Он рассматривает язык как инструмент формирования моральных ценностей, что особенно актуально в контексте современных исследований в области речевой этики и культуры коммуникации.

Таким образом, методологические основы культуры речи в творчестве Навои отражают интеграцию лингвистических и экстралингвистических факторов, что подтверждается конкретными примерами из его произведений и их анализом в контексте тюркской филологии.

Заключение. Анализ методологических основ культуры речи в творчестве Алишера Навои позволяет выделить ключевые лингвистические и экстралингвистические факторы, оказавшие влияние на формирование его поэтического стиля и философских взглядов. Навои рассматривал язык не только как средство художественного выражения, но и как инструмент воспитания нравственных и этических норм. Его внимание к точности лексики, грамматической правильности и эстетической выразительности речи свидетельствует о глубоком понимании функций языка в культурном и социальном контексте.

Экстралингвистические аспекты, такие как этика общения, уважение к собеседнику и значение языка как духовного наследия, занимают центральное место в его произведениях. Эти элементы подчеркивают значимость речи как отражения внутреннего мира человека и его отношения к обществу. Влияние Навои на развитие тюркской литературы и культуры речи подтверждается не только в лингвистических исследованиях, но и в работах, посвященных философским и культурным аспектам его творчества.

Результаты исследования подчеркивают актуальность идей Навои для современного языкознания и межкультурной коммуникации, а также демонстрируют необходимость дальнейшего изучения его наследия в контексте современных лингвистических и филологических исследований.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1.Бертельс Е.Э. Суфизм и суфийская литература. – М.: Наука, 1965. – 526 с.
- 2.Бертельс Е.Э. Избранные труды. Навои и Джами. – М.: Наука, 1965. – 499 с.
- 3.Маллаев Н. Узбек адабиёти тарихи. – Т.: Ўқитувчи, 1976. – 662 б.
- 4.Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Т.: Ўзбекистон, 1997. – 414 с.
- 5.Ҳаққул И.Ч. Ижод иқлими. – Т.: Фан, 2009. – 388 б.
- 6.Сатимов У.Х. Исследование жизни и творчества Алишера Навои в западно-европейском востоковедении. – Дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 1991.
- 7.Аннахасанова И.Б. Хронологический анализ изучения жизни и творчества Алишера Навои в Англии в XX-XXI веке // Ученый XXI века. – 2022. – № 9 (90). – С. 39-45.
- 8.Куделин А.Б. Алишер Навои – родоначальник узбекской литературы // Вестник Российской академии наук. – 2016. – Т. 86, № 5. – С. 5-7.

9. Ганиева С. Алишер Навоийнинг прозаик асарлари. – Т.: Ўзбекистон, 1981.
10. Қайюмов А. Алишер Навоий. – Т.: Камалак, 1991. – 176 б.

INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING ALISHER NAVOIY'S WORKS

Matluba Mahmud qizi TOJIYEVA

English teacher of NIU

Ilmurotova Sevinch Ne'mat qizi

English student of NIU

Abstract. Alisher Navoiy, a renowned Uzbek poet, philosopher, and statesman, has left an indelible mark on world literature with his profound and captivating works. His literary legacy has been a source of pride for Uzbekistan for over five centuries, and his influence on the development and enrichment of the Uzbek language is undeniable. [Norboevna, 2021] As educational institutions strive to foster students' imagination and creative thinking, incorporating innovative approaches to teaching Navoiy's works has become increasingly important. (Exploration Of Alisher Navai's "Khamsa" With A Mind Map, n.d.)

Key words: philosopher, statesman, Turkic words, synonymous assimilations, poetic and prose forms.

Introduction Navoiy's works are renowned for their linguistic richness and versatility. The poet's mastery of the Uzbek language is evident in his use of a wide range of lexical units, including ancient Turkic words, synonymous assimilations, and pure Turkish lexemes. This linguistic diversity has served as a valuable resource for linguists and scholars, who have delved into the intricacies of Navoiy's language, shedding light on its phonetic, morphological, and syntactic features. [Norboevna, 2021]

As the president of Uzbekistan has emphasized, preserving and enhancing the reputation of the native language is of paramount importance. In this context, Navoiy's works have played a pivotal role in the development and enrichment of the Uzbek language, serving as a testament to its richness and versatility. [Norboevna, 2021; Tavaldieva, 2020]

Alisher Navoiy's works are celebrated for their linguistic richness and versatility, particularly in his masterful use of the Uzbek language. His poetry is characterized by a wide array of lexical units, including ancient Turkic words, synonymous assimilations, and pure Turkish lexemes. This extensive linguistic diversity not only enhances the aesthetic quality of his works but also serves as a vital resource for linguists and scholars who have explored the phonetic, morphological, and syntactic features of Navoiy's language [Norboevna, 2021]. Navoiy's skillful integration of these diverse elements highlights the depth and versatility of the Uzbek language, reflecting its capacity to express a vast range of ideas and emotions.

As emphasized by the President of Uzbekistan, preserving and enhancing the reputation of the native language is essential for the cultural and national identity

of the country. Navoiy's works have played a critical role in this effort, significantly contributing to the development and enrichment of the Uzbek language. His poetic style, which blends linguistic precision with artistic expression, has helped to elevate the Uzbek language to new heights of sophistication and beauty [Norboevna, 2021; Tavalдиеva, 2020]. Through his writings, Navoiy not only demonstrated the linguistic potential of the Uzbek language but also set a lasting standard for its future use, ensuring that the language continues to thrive in both literary and everyday contexts.

In the ongoing efforts to promote and preserve the Uzbek language, Navoiy's literary heritage remains a key source of inspiration and a reminder of the language's cultural significance. His work continues to be an essential part of the nation's linguistic and literary legacy, and it remains pivotal in the efforts to sustain the language's vitality and prestige for generations to come [Norboevna, 2021; Tavalдиеva, 2020].

The Linguistic Richness and Role of Alisher Navoiy's Works in the Development of the Uzbek Language. Alisher Navoiy, one of the greatest poets of the Timurid period, stands as a pivotal figure not only in world literature but also in the history of the Uzbek language. His literary works, imbued with profound philosophical, moral, and mystical themes, are celebrated for their linguistic richness and versatility. The language he employed reflects his profound mastery of the Uzbek language, showcasing its potential for beauty, expression, and intellectual depth. This article delves into the linguistic features of Navoiy's works and highlights their enduring significance in the development of the modern Uzbek language.

Linguistic Features in Navoiy's Works. Navoiy's works are distinguished by their remarkable linguistic diversity. His command over the Uzbek language is evident in his extensive use of ancient Turkic words, synonymous assimilations, and pure Turkish lexemes. By incorporating these varied linguistic elements, Navoiy enriched the Uzbek language, giving it a unique literary flavor that not only expanded its lexicon but also enhanced its expressiveness. Scholars have long admired his ability to seamlessly blend words from different linguistic traditions, thus contributing to the development of a more versatile and refined language [Norboevna, 2021].

The linguistic intricacies in Navoiy's poetry are not limited to vocabulary. His works also display sophisticated phonetic, morphological, and syntactic structures. These features have made Navoiy's works a valuable resource for linguistic scholars, who continue to study the phonetic and grammatical features of his language to understand its evolution and influence on contemporary Uzbek [Zaynullaev, 2015].

Navoiy's Influence on the Uzbek Language. Navoiy's contribution to the Uzbek language extends beyond his use of language in literary expression. His works played a foundational role in elevating the Uzbek language to a respected and sophisticated medium of artistic expression. His poetry is known for its melodic and harmonious qualities, which helped to set a standard for literary

language in the region. By establishing a bridge between the spoken language and the literary tradition, Navoiy ensured that Uzbek could be used not only for everyday communication but also as a vehicle for high intellectual discourse.

The Linguistic Richness and Role of Alisher Navoiy's Works in the Development of the Uzbek Language. Alisher Navoiy, a pivotal figure in Central Asian literature, is widely recognized for his unparalleled contribution to the Uzbek language. His literary works not only reflect his deep philosophical and spiritual insights but also showcase the remarkable linguistic versatility that has influenced the development of the Uzbek language. Navoiy's poetry, rich with linguistic diversity, has served as a cornerstone for the modern Uzbek language, elevating its literary standing and fostering its growth. This article explores the linguistic features of Navoiy's works and examines their lasting impact on the development and enrichment of the Uzbek language.

Linguistic Diversity in Navoiy's Works. Navoiy's mastery of language is one of the defining characteristics of his literary genius. His works are known for their extensive use of diverse lexical units, including ancient Turkic words, synonymous assimilations, and pure Turkish lexemes. This linguistic richness not only demonstrates his vast command of the language but also reveals the historical depth of the Uzbek language itself. Navoiy's ability to integrate various linguistic elements reflects the fluid and dynamic nature of the language, showcasing its adaptability to express both intricate philosophical concepts and deep emotional experiences.

According to Norboevna (2021), Navoiy's use of a diverse vocabulary played a significant role in enriching the Uzbek language. His blending of elements from different linguistic traditions—namely Turkic, Persian, and Arabic—served to expand the language's expressive range. This fusion of elements allowed him to develop a language of great flexibility and subtlety, which became an essential vehicle for conveying complex ideas. As a result, Navoiy's works are a treasure trove for linguists, offering a detailed record of the phonetic, morphological, and syntactic features of the Uzbek language in the 15th century.

Navoiy's Influence on the Development of Uzbek Language. Alisher Navoiy's contributions to the Uzbek language extend beyond the rich vocabulary he employed. His works helped to establish the Uzbek language as a respected medium for literary and intellectual expression. His poetry, particularly in works like *Khamsa* and *Mahbubul-qulub*, demonstrated that the Uzbek language could be used not only for everyday communication but also for the articulation of profound philosophical, ethical, and spiritual ideas. This elevated the status of the language, making it a significant literary and cultural medium in Central Asia [Tavaldieva, 2020].

Navoiy's role in shaping the Uzbek language is crucial in understanding the language's development. His mastery over the language set a standard for future generations of poets, writers, and scholars. As Tavaldieva (2020) points out, Navoiy's works helped to solidify the Uzbek language as a vehicle capable of expressing the full range of human emotions and intellectual discourse. His poetic

innovations laid the groundwork for the evolution of Uzbek into a modern literary language.

Additionally, Navoiy's influence was not confined to poetry alone. His philosophical writings also contributed to the intellectual and linguistic growth of the Uzbek language. His thoughts on love, justice, and the human soul, presented in both poetic and prose forms, pushed the boundaries of the language, encouraging the development of a vocabulary that could articulate complex abstract concepts. As such, his works have been instrumental in fostering a deeper appreciation for the richness and versatility of the Uzbek language.

Navoiy's Legacy in Modern Uzbek Language. In contemporary Uzbekistan, Navoiy's works continue to serve as an essential reference point for the study and preservation of the Uzbek language. His literary legacy has played a key role in shaping modern efforts to promote the Uzbek language, particularly in the fields of education, literature, and media. As highlighted by the President of Uzbekistan, the preservation and enhancement of the native language is crucial for national identity and cultural continuity, and Navoiy's contributions have been fundamental to these ongoing efforts [Tavaldieva, 2020].

Navoiy's poetic language has inspired generations of Uzbek writers and poets, and his works remain a significant part of the national curriculum. They are used not only to teach the intricacies of the Uzbek language but also to instill a sense of pride in its linguistic heritage. Moreover, Navoiy's works continue to serve as a valuable resource for linguists studying the historical development of the Uzbek language and its evolution over the centuries.

Conclusion. Alisher Navoiy's works are a testament to the linguistic and literary richness of the Uzbek language. His innovative use of language, which incorporates a wide range of lexical elements, helped to elevate the status of the Uzbek language and contributed to its development as a sophisticated literary medium. Navoiy's influence continues to resonate today, as his works remain an essential part of the Uzbek literary canon and continue to shape the ongoing efforts to preserve and enrich the language. His legacy is a reminder of the enduring power of language as a vehicle for intellectual and cultural expression, and his works remain a source of inspiration for future generations of Uzbek speakers and writers.

REFERENCES:

- 1.Exploration Of Alisher Navai's "Khamsa" With A Mind Map. (n.d.). <https://doi.org/10.17762/turcomat.v12i4.467>
- 2.Norboevna, Y. N. J. Y. R. (2021). Pleonastic Application Of Synonyms In Alisher Navoi's Works. In Psychology and Education Journal (Vol. 58, Issue 1, p. 10). <https://doi.org/10.17762/pae.v58i1.650>
- 3.Tavaldieva, G. (2020). About the lexicon of borrowed layers of the uzbek language in the works of alisher navoi. In Theoretical & Applied Science (Vol. 92, Issue 12, p. 348). International Academy Of Theoretical & Applied Science. <https://doi.org/10.15863/tas.2020.12.92.67>

ALISHER NAVOIY ASARLARIDAGI GIDRONIMLAR VA NAVOIY DAVRI GIDROTOPONIMIYASI

Farzona O'sar qizi TO'LAGANOVA
Xorijiy til va adabiyoti (ingliz tili) yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Qurbonova Gulnoza Abduholiq qizi

Annotatsiya. Alisher Navoiy o'zining beqiyos adabiy merosi bilan nafaqat o'z davrida, balki bugungi kunda ham o'quvchilarni o'ziga jalb etib kelmoqda. Uning asarlarida tasvirlangan obrazlar, simvollar va ramzlar insoniyatning ijtimoiy va ma'naviy muammolarini yoritishda muhim rol o'ynaydi. Navoiy she'riyatida gidronimlar – ya'ni daryolar, ko'llar, buloqlar kabi suv nomlari - ko'p ishlatilgan bo'lib, ular nafaqat geografik obyektlarni ifodalash, balki chuqur ramziy va falsafiy ma'nolarga ega bo'lishi bilan ajralib turadi. Ushbu maqolada, Alisher Navoiy asarlarida gidronimlarning izohlanishi va ularning adabiy-ma'naviy ahamiyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: gidronimlar, toponimlar, ko'llar, suv obyekti nomlari, suv elementlari, buloq.

Kirish. Alisher Navoiy o'zbek adabiyotining buyuk namoyandalaridan biri bo'lib, uning asarlari nafaqat adabiyot, balki tarix, madaniyat va lingvistika sohalarda ham katta ilmiy ahamiyatga ega. Navoiy ijodida tabiiy manzaralar, shu jumladan, gidronimlar (suv nomlari) va gidrotoponimiyalar (suv joy nomlari), keng o'rin tutgan.

Metodologiya. Maqolada etimologik va kontekstual tahlil usullari qo'llanadi. Asosiy manbalar sifatida Navoiyning "Xamsa" asari, shuningdek, "Hayrat ul-abror", "Navodir un-nafis" kabi lirik va epik asarlar tanlanadi. Gidronimlar va gidrotoponimiyalarni tahlil qilishda, ularning fonetik, morfologik va semantik xususiyatlari alohida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, ilmiy adabiyotlarda mavjud bo'lgan Navoiy davri gidrotoponimiyasi haqidagi ma'lumotlar ham muhim manba sifatida ishlatiladi.

Natijalar. Navoiy asarlarida gidronimlar va gidrotoponimiyalar juda katta rol o'ynaydi. Ular nafaqat geografik joylarni, balki odamlarning hayotini va madaniyatini aks ettiradi. Quyida ba'zi misollar keltirilgan:

Amudaryo – Navoiy asarlarida Amudaryo ko'pincha tarixiy va madaniy ma'nolarni ifodalashda ishlatilgan. Masalan, "Xamsa"da Amudaryo nomi, ayniqsa, xalqning kurashlari va zafarlarini ifodalovchi timsol sifatida ko'rsatiladi. Daryo sifatida Amudaryo, shuningdek, insonlar orasidagi muloqot va madaniy aloqalar bilan bog'lanadi. Amudaryo haqida Navoiyning "Farhod va Shirin" dostonida ham chuqurroq tasvirlar mavjud bo'lib, daryo muhabbat, fidoyilik va ajablanarli o'zgarishlarni bildiruvchi ramz sifatida ishlatilgan.

Sirdaryo – Navoiyda Sirdaryo ko'pincha ajdodlarning xalqi va yurtini himoya qilish, ularning o'ziga xos xususiyatlarini ifodalovchi bir timsol sifatida

ishlatilgan. Masalan, “Navodir un-nafis”da Sirdaryo ko‘p hollarda o‘zining kengliklari, go‘zalligi va xalqning ma’naviy hayoti bilan bog‘lanadi. Sirdaryo, shuningdek, Navoiy uchun tarixiy va madaniy boyliklarni ifodalovchi ma’nolarga ega.

Zarafshon – Zarafshon daryosi ham Navoiy asarlarida ko‘p ishlatilgan. Daryo sifatida Zarafshon adabiyotda Navoiyning tuproq va xalqini ifodalovchi tasvirlar sifatida ko‘rsatiladi. Daryoning nomi ko‘plab she‘rlar va dostonlarda insonning ruhi va tabiat bilan uyg‘unligini tasvirlashda ishlatiladi. “Zarafshon” daryosi o‘zining go‘zalligi va mahsuldorligi bilan Navoiy ijodida tabiat va inson hayoti o‘rtasidagi muvozanatni aks ettiradi.

Buloqlar va ko‘llar – Navoiy asarlarida ko‘p miqdorda buloq va ko‘l nomlari ham uchraydi. Masalan, “Xamsa”da turli buloqlar haqida so‘z yuritilgan bo‘lib, ular ko‘plab metaforalarda, ma’naviy tozalikka yoki ma’rifatga bo‘lgan ehtiyojni bildiruvchi belgilar sifatida ishlatilgan. “Hayrat ul-abror”da buloqning eng yuqori ahamiyatga ega bo‘lishi, uning tinchlik va hayot manbayiga aylanishi keltirilgan.

Ko‘kcha va G‘urmi daryolari – Navoiy asarlarida, masalan, “Xamsa”dagi “Ko‘kcha daryosi” va “G‘urmi daryosi” kabi nomlar ko‘plab insonning ichki kechinmalari, tajribalari va g‘am-tashvishlarini tasvirlashda ishlatiladi. Bu daryolar, xususan, Navoiy uchun ruhiy va ma’naviy inqirozlarni bildiruvchi timsollar sifatida xizmat qiladi. Ko‘kcha va G‘urmi nomlari, adabiyotda, o‘zining suv sifatida tabiiy holatdan ziyod, shaxsiy va ijtimoiy kurashlar bilan bog‘liq ramzlar sifatida tahlil qilinadi.

Tahlil va muhokama. Navoiy asarlaridagi gidronimlar, ayniqsa daryo nomlari, ko‘p hollarda poetik va metaforik ma’nolarni o‘z ichiga oladi. Ular faqat geografik joylarni ifodalabgina qolmay, balki inson hayotining tub masalalari, siyosat, adolat va ma’naviyat bilan bog‘lanadi. Masalan, **Amudaryo** va **Sirdaryo** nomlari Navoiy ijodida ko‘plab dramalar va vaziyatlar yaratishda foydalaniladi. Daryolar, ularning yirikligi va oqimi orqali, odatda insonning ichki kurashlari va tashqi dunyo bilan aloqalarini ifodalovchi ramzlar sifatida ko‘rsatiladi. **Zarafshon** daryosining nomi esa, ayniqsa, adabiyotda barcha narsaning boshlanishi va tugashi sifatida qabul qilinadi. Bu daryo ko‘plab asarlarda xalqning hayot manbayiga, qadriyatlar va ijtimoiy o‘zgarishlarning ramziga aylanadi. Zarafshon daryosining o‘zgaruvchanligi va o‘zaro bog‘liqligi Navoiy asarlarida tabiat bilan inson ruhining uyg‘unligini tasvirlashda ishlatilgan.

Gidronimlar, shuningdek, Navoiy davrining siyosiy xarakterini ham aks ettiradi. Misol uchun, daryolar va suv yo‘llarining nomlari, Navoiy va uning zamondoshlarining savdo, madaniyat va siyosiy aloqalarini tasvirlashda muhim ahamiyatga ega bo‘lgan. “Xamsa” asaridagi “Choliq daryosi” yoki “Ko‘k daryo” kabi atamalar o‘z davrining iqtisodiy va geografik realiyalari bilan bog‘lanadi. Navoiy, shuningdek, gidronimlar orqali inson va tabiat o‘rtasidagi muvozanatni ifodalashga harakat qiladi. Ularning nomlari va kontekstlari, odatda, tabiatdagi tirik hayotning muhim jihatlarini ifodalovchi ramzlar sifatida ishlatiladi. Suvning toza, tiniq va tiniq bo‘lishi, ko‘plab she‘r va dostonlarda ma’naviy poklik va

tasavvur etilgan ideal holatlarni anglatadi. Hidronimlarning ma'naviy va estetik ahamiyati shundaki, ular shoirning fikrlarini jonlantirish va uning asarlaridagi muhim g'oyalarni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Navoiy asarlaridagi gidronimlar va gidrotoponimiyalar nafaqat geografik joylar, balki shoirning zamonasi, xalqining ma'naviy dunyosi va tabiat bilan bo'lgan aloqalarini aks ettiradi. Bu gidronimlar Navoiy ijodining chuqur madaniy va semantik qatlamlarini ochib beradi. Ularning yordami bilan Navoiy davrining madaniy, siyosiy va tabiiy sharoitlarini yaxshiroq tushunish mumkin. Hidronimlar va gidrotoponimiyalarni tahlil qilish, adabiy tahlilni chuqurlashtirishga yordam beradi va ularni yanada boyroq kontekstda tushunishga imkon yaratadi. Kelgusidagi tadqiqotlar, Navoiy asarlaridagi gidronimlarni boshqa o'zbek adabiyotining gidrotoponimiyalari bilan solishtirib, yanada kengroq ilmiy izlanishlar olib borishga undaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Gulnoza Qurbonova Abduholiq qizi. (2024). Hydronyms are a component of onomastics. International conference on modern development of pedagogy and linguistics, 1(1), 169–172.
2. <https://universalconference.us/universalconference/index.php/icmdpl/article/view/190>
3. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=wUPhn4YAAAAAJ&citation_for_view=wUPhn4YAAAAAJ:KlAtU1dfN6UC
4. Abduholiqovna Q. G. Development of the Concept “Knowledge” in English // *Academicia Globe*. – 2021. – T. 2. – №. 04. – C. 91-94.
5. Abduholiqovna Q. G. Preliminary study of uzbek hydronymy on the roots // *Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal*. – 2021. – T. 11. – №. 7. – C. 215-218.

NAVOIY G‘AZOLLARIDA ANTONIMLARNING QO‘LLANILISHI

Gulmira Toxir qizi ASATOVA
Sharof Rashidov nomidagi
Samarqand davlat universiteti,
Filologiya fakulteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbek adabiy tili asoschisi– Alisher Navoiyning fanga qo‘shgan hissasi va g‘azallaridagi zid ma’noli so‘zlar (antonimlar) mavzusi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: antonim, kontekstual antonimiya, Alisher Navoiy g‘azallari, zid ma’noli so‘zlar, tazod san’ati.

Buyuk shoir va mutafakkir Alisher Navoiyning adabiy tilning ravnaqi uchun olib borgan kurashi madaniyatimiz tarixida muhim o‘rin tutadi. U chinakam vatanparvar shoir va olim sifatida xalq tilining bitmas-tuganmas manbalaridan

foydalanish, uning boyligi va nafisligini namoyish etish bilan nafaqat o'z zamondoshlariga, balki undan keyingi butun avlodga o'rnak ko'rsatdi. [3, 67]

So'z mulkining sultoni Alisher Navoiyning turkiy til uchun qo'shgan katta hissalaridan biri adabiy til uslublarini ishlab chiqishi va tartibga keltirishidir. U xalq tilining bitmas-tuganmas boyliklarini va imkoniyatlaridan keng foydalanish asosida o'z davrining badiiy adabiy tilini ishlab chiqdi.

Alisher Navoiy dastlab o'zbek tilining adabiy-badiiy uslubini to'liq shakllantirdi va rivojlantirdi. O'zbek adabiyotida o'zbek adabiy tilida nazm va nasriy uslubga xos ajoyib durdonalar yaratdi. U dastlab lirik asarlar yozdi. Uning "Xazonin-ul maoniy" asariga g'azal, muxammas, ruboiy, qit'a, fard, qasida singari lirik turning o'n olti xil janrida bitilgan she'rlar kiritilgan. Janrlarning o'ziga xos uslub me'yorlari, tuzilishi va shakllari belgilangan yuksak badiiy bu asarlarni o'zbek tilida yozish orqali Navoiy ona tilining tuganmas xazinasini, katta imkoniyatlarini, xilma-xil tasviriy vositalarga boy ekanligini ko'rsatib berdi. U o'zining ijtimoiy-siyosiy, falsafiy va axloqiy-ta'limiy qarashlarini sermazmun misralarda ifoda etdi, ayni zamonda o'zbek adabiyotida bu janrlarni yana ham rivojlantirdi. Alisher Navoiy kitobiy, adabiy uslub bilan birga umumxalq jonli so'zlashuv tiliga xos betaraf uslubga oid so'z va iboralardan, zid ma'noli so'zlardan ham mohirlik bilan foydalanish orqali ichki ruhiy kechinmalarni, nozik his-tuyg'ularni ifoda etuvchi badiiy yuksak, sodda, ravon misralar bitadi va adabiy tilning badiiy-tasviriy vositalarini yana ham kengaytiradi:

Firoq isitmasi andoq tanimdan o't chiqarur,

Ki, gar tabib iligim tutsa, barmog'i qabarar. [2,122]

Xususan, Alisher Navoiy o'z g'azallarida zid ma'noli so'zlar (antonimlar)dan unumli va o'z o'rnida foydalangan. Zid ma'noli so'zlarning uslubi ifodalanishi, matn ichida va matndan tashqaridagi lug'aviy ma'nolari g'azallarda qo'llanilgan antonimlar vositasida ochib berilgan. Adabiyotimizda tazod deb nomlangan she'riy san'at turi sifatida tanilgan zid ma'noli so'zlar.

Alisher Navoiyning "Ko'zing ne balo qaro bo'libtur" misrasi bilan boshlanuvchi g'azali boshdan oyoq zid ma'noli so'zlarga asoslangan va bu zid ma'noli so'zlardan obrazli tarzda o'z o'rnida qo'llagan. Misol uchun,

Majmu'i dovoni **dard** qildi,

Dardingki, manga **davo** bo'libtur.

Baytida *dard* va *davo* so'zlari o'zaro zid ma'nolilikni yuzaga chiqargan. Bu yerda so'zlarning o'zni oddiygina tarzda almashib kelayotgani yo'q. Dastlabki misradagi *dard* so'zi qiyinchilikka ro'baro' kelmoq ma'nosida qo'llanilgan bo'lsa, ikkinchi misradagi *davo* so'zi esa yuqoridagi dardning davosi, malhami ekanligi anglashilib kelmoqda. Bu misralardagi zid ma'noli so'zlar an'anaviy tilimizdagi so'zlar hisoblanadi.

Gah **biyik** gah **past** giryon ko'rsangiz ushshoqni,

Fosh kulmassiz **nihon** bore tabassum aylangiz.

Birinchi misradagi *biyik* va *past* so'zlari o'zaro zid munosabatda, chunki biyik adabiy tilda baland, yuksak ma'nolarida kelmoqda va bu past so'ziga ziddir. Ikkinchi misradagi *fosh* va *nihon* so'zlari ham o'zaro zidlangan fosh etmoq so'zi

aybini ochish ma'nosida kelsa nihon so'zi esa yashirish, pinhon etish ma'nolarida qo'llanilgan .

Sovuq ohimdin **yorug'liq oz vale ko'p tiyralik**,

Qishda ul yanglig'ki **tun** bo'lg'ay **uzun kun qisqorib**.

Birinchi misrada **ikki** o' **rinda zidlangan** so'zlar mavjud. Bular, yorug'liq va tiyralik o'zaro zidlangan. Chunki tiyralik so'zi qorong'ulik ma'nosida qo'llanilgan. Bu orqali Navoiy har bir so'zni alohida e'tibor bilan tanlab g'azallarida qo'llagan. Oz va ko'p so'zlarinig zotan zid ma'nolidir. Ikkinchi misrada ham ikki o'rinda so'zlar zidlangan. Tun va kun so'zlari, qisqa va uzun so'zlari ham o'zaro zidlangan.

Kontekstual antonimiya o'zaro zid ma'no ifoda etmagan leksemalarning ma'lum kontekst ichida so'zlovchi yoki muallif tomonidan antonimik munosabatlarga kiritilishidir. Buni quyidagi she'riy misralar tahlilida ko'rish mumkin:

Ushoq qand oq tuzga monand erur,

Va lekin biri tuz, biri qand erur.

Aytur so'zni ayt

Aytmas so'zdan qayt! [1,171]

Tilimizda yana shunday antonimlar mavjudki, ular an'anaviy antonim bo'la olmaydi. Ular faqatgina matn ichida, ya'ni ma'lum bir kontekstda zidlanish munosabatiga kirishadi. Kontekstdan chetga chiqqanda esa zidlanish ma'nolarini yo'qotadi. Bunday so'zlar *kontekstual antonimiya* deb nomlanadi. Quyida Navoiy misralarida zidlanishning yuqoridagi turini ko'rishimiz mumkin.

Netay hur-u pari bazminki, **qatlim** yo **hayotimg'a**,

Ayon ul zahr chashm aylab **nihon**, bu no'shxand etmas .

Birinchi misradagi *qatl* va *hayot* so'zlari zidlangan. Qatl so'zi o'ldirish bo'lsa, hayot esa unga qarama-qarshi ravishda yashash ma'nosida qo'llanilgan. Ammo bular yuqorida ta'kidlanganidek an'anaviy antonim bo'la olmaydi. Chunki qatl va hayot so'zlari o'zaro kontekst ichidagina o'lmoq va yashamoq ma'nosida qo'llanilib o'zaro zidlangan. Ikkinchi misrada esa *ayon* va *nihon* so'zlari an'anaviy antonimiyani yuzaga chiqargan. Bu so'zlar uslubiy ma'noda qo'llanilib ayon so'zi aniq, ravshan ma'nolarida qo'llanilgan bo'lsa, nihon so'zi esa yashirin ma'nosida qo'llanilgan.

Kontekstual antonimiyani Navoiyning quyidagi g'azalida ham ko'rish mumkin.

Bizing **shaydo** ko'ngul **bechora** bo'lmish,

Malomat dashtida ovora bo'lmish.

Birinchi misradagi *shaydo* va *bechora* so'zlari kontekst ichida o'zaro antonimni yuzaga keltirmoqda. Ya'ni oshiq ko'ngli, ishqsiz qolib ketgan emish deyilmoqda. Ammo alohida olinganda *shaydo* so'zi oshiq bo'lish ma'nosida keladi, ammo *bechora* so'zi ishqsiz ma'nosida qo'llanila olmaydi, chunki uning lug'aviy ma'nosi chorasiz, ilojisiz degan ma'nolarni anglatadi.

Umuman olganda, Alisher Navoiy har bir gʻazalining har bir misrasida, antonimlarning yo anʼanaviy turini yoki zid boʻlmagan soʻzlarni gʻazallari ichiga kiritib ularni oʻzaro zidlash orqali kontekstual antonimiyani yuzaga keltirgan.

ADABIYOTLAR:

1. Jamolxonov H. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. –Toshkent: Talqin, 2005. – 271 b.
2. Мухторов А., Санакулов У. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1995. –161 б.
3. Турсунов У., Ўринбаев Б. Ўзбек адабий тили тарихи. – Тошкент: Ўқитувчи, 1982. – 177 б.

ALISHER NAVOIY HIKMATLARINING KOGNITIV TAHLILI

Shahzoda Umidulloyevna ALLAMURODOVA

Termiz davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Qulmamatova Muattar

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy hikmatlari kognitiv nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Navoiy hikmatlari inson tafakkurini yuksaltirish, axloqiy qadriyatlarni shakllantirish va bilim jarayonlarini rivojlantirishda muhim oʻrin tutadi. Maqolada ushbu hikmatlarning aql va tafakkur, axloq va odob, ilm va donishmandlik hamda hayot falsafasi kabi asosiy mavzulari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, Navoiy hikmatlari inson tafakkuri va ongini rivojlantirishga xizmat qilib, ularni chuqur oʻrganish nafaqat adabiyotshunoslik, balki psixologiya va falsafa uchun ham dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit soʻzlar: hikmatlar, kognitiv tahlil, tafakkur, aql, axloq, odob, ilm, donishmandlik, hayot falsafasi, bilish jarayoni, eʼtiqod, qadriyatlar.

Kirish. Alisher Navoiy – Sharq adabiyoti va tafakkurining buyuk namoyandalaridan biri boʻlib, uning ijodi nafaqat sanʼat va adabiyotga, balki inson ongining shakllanishiga ham katta taʼsir koʻrsatgan. Navoiy oʻz hikmatlari orqali odamlarni ilmga, aql-idrokka, adolat va ezgulikka undaydi. Uning fikrlari zamonlar osha dolzarbligini yoʻqotmagan, balki har bir davrning kishilari uchun yoʻl-yoʻriq boʻlib xizmat qilgan. Ushbu maqolada Alisher Navoiy hikmatlarini kognitiv nuqtayi nazardan tahlil qilib, ularning inson tafakkuri va ongining shakllanishidagi oʻrnini ochib beramiz. Kognitiv yondashuv orqali hikmatlarning bilish jarayonlariga, axloqiy qarashlarga va hissiy-intellektual idrokka qanday taʼsir qilishini aniqlaymiz. Shu orqali Navoiy hikmatlarining inson hayotida tutgan oʻrni va bugungi kundagi ahamiyati haqida fikr yuritamiz.

Navoiy hikmatlarining mazmuniy xususiyatlari. Alisher Navoiy axloq va odobni insoniy fazilatlarining eng yuqori choʻqqisi deb bilgan. Uning hikmatlarida ezgulik, adolat, halollik va insonlar bilan yaxshi muomala qilish kabi tushunchalar keng yoritiladi. Navoiy insonlarni hushyorlikka, odob saqlashga va axloqiy yetuklikka chaqiradi. Masalan, u shunday deydi:

"Tuzuk soʻz bilmagan ersa kishi,

Aning sukut erur har ishga yoshi."

Bu hikmat insonning ortiqcha va noo‘rin gaplardan tiyilishi, dono bo‘lishi uchun esa sukut saqlashi muhimligini ta’kidlaydi. Ushbu fikr “Mahbub ul-qulub” asaridan olingan bo‘lib, unda axloqiy qoidalarga rioya qilishning inson hayotidagi ahamiyati yoritilgan.

Ilm birla ravshan bo‘lg‘aydir aql... Bu hikmat inson tafakkurining charog‘on bo‘lishi ilm bilan bog‘liq ekanligini anglatadi. “Mahbub ul-qulub” asarida ham donishmandlik va ilm egalarining jamiyatdagi o‘rni haqida batafsil so‘z yuritiladi. Navoiyga ko‘ra, ilm odamni jaholat zulmatidan chiqaradi va to‘g‘ri yo‘l ko‘rsatadi:

*Yomonlik qilg‘an kishiga yaxshilik qil,
Kimki yomonlik qilur, o‘zi topur oqibat.*

Bu hikmat “Mahbub ul-qulub” asaridan olingan bo‘lib, unda yaxshilik va yomonlikning natijalari haqida so‘z boradi. Navoiy hayot falsafasini tushuntirar ekan, insonlarning axloqiy kamoloti va qilgan amallarining oqibatiga e’tibor qaratadi.

Bu hikmatlar inson tafakkurini o‘stirishda juda katta ahamiyat kasb etadi. Bunga javob topish uchun ularni kognitiv tahlil qilish muhim.

Alisher Navoiy hikmatlari inson tafakkurini rivojlantirib, bilish jarayonlariga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. U insonni doimiy ravishda ilm izlashga, haqiqatni anglashga va fikrlash qobiliyatini oshirishga undaydi. Navoiyga ko‘ra, bilim insonni jaholat zulmatidan chiqarib, uni to‘g‘ri yo‘lga yo‘naltiradi.

Masalan, u shunday deydi: *“Ilm birla ravshan bo‘lg‘aydir aql...”* Bu misrada ilm va tafakkurning bir-biriga chambarchas bog‘liqligi ifodalangan. Inson qancha ko‘p bilim orttira, uning aql-idroki shuncha yuksaladi. Navoiy hikmatlari insonni bilim olishga undab, muammolarni hal qilish qobiliyatini oshiradi. Tafakkur orqali inson hayotiy tajriba orttiradi va to‘g‘ri qarorlar qabul qilishga o‘rganadi. Shu sababli, uning fikrlari nafaqat adabiy, balki psixologik va falsafiy jihatdan ham muhim ahamiyatga ega.

Navoiy hikmatlari insonning axloqiy ongini shakllantirib, ezgulik, sabr va adolat kabi fazilatlarini singdiradi. Masalan:

*Tuzuk so‘z bilmagan ersa kishi,
Aning sukut erur har ishga yoshi.*

Bu hikmat insonni og‘ir-bosiqlik va mulohazali bo‘lishga undaydi. Navoiy ta’limotiga ko‘ra, odobli va sabrli bo‘lish jamiyatda hurmat qozonishning muhim shartidir. Shu tariqa, uning hikmatlari inson e’tiqodi va qadriyatlarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Kognitiv nazariyalarga ko‘ra, inson tafakkuri nafaqat mantiq, balki hissiyotlarga ham asoslanadi. Navoiy hikmatlari inson qalbiga ta’sir qilib, uni ma’naviy kamolot sari yetaklaydi. Masalan:

*Yomonlik qilg‘an kishiga yaxshilik qil,
Kimki yomonlik qilur, o‘zi topur oqibat.*

Bu hikmat insonda sabr, kechirimlilik va yaxshilik qilish fazilatlarini mustahkamlaydi. Emotsional intellekt rivojlangan insonlar his-tuyg‘ularini

boshqara oladi, boshqalarni tushunib, ijobiy munosabatlar o‘rnatadi. Shu bois, bunday hikmatlar insonning ichki dunyosini boyitishda muhim rol o‘ynaydi.

XULOSA. Alisher Navoiy hikmatlari inson tafakkuri va ma’naviy kamolotini shakllantirishda muhim o‘rin tutadi. Ular kognitiv jarayonlarni rivojlantirib, insonning axloqiy va hissiy-intellektual salohiyatini oshirishga xizmat qiladi. Bu hikmatlar adabiyot bilan birga psixologiya va falsafa nuqtayi nazaridan ham qimmatli bo‘lib, ularni o‘rganish va ulardan saboq olish bugungi kunda ham dolzarbdir.

ADABIYOTLAR:

- 1.Алишер Навои. Сборник статей. –Москва-Ленинград: АН, 1946.
- 2.Хусайн Бойқаро. Рисола. Нашрга тайёрловчилар: А.Рустам, К.Ҳасан. – Тошкент: Шарқ, 1991.
- 3.Qulmamatova M. “Boylik” konseptining lingvokulturologik tahlili. (linguoculturalogical analysis of the concept of "wealth") doi: <https://doi.org/10.47390/spr1342v4si3y2024n28>
- 4.Qulmamatova M. Ingliz va o‘zbek maqollarida “boylik” konseptining chog‘ishtirma tadqiqi //Philological research: language, literature, education. – 2024. – T. 4. – №. 4. – С. 70-72.

ALISHER NAVOIY G‘AZALLARIDA QO‘LLANGAN “KO‘Z” KOMPONENTLI SOMATIK IBORALARNING PARADIGMATIK VA SINTAGMATIK XUSUSIYATLARI

Marjona Elyor qizi ORIFOVA

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti,

2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqola adabiy til asoschisi Alisher Navoiy tavalludining 584 yilligi munosabatiga bag‘ishlangan bo‘lib, shoir g‘azallarida qo‘llangan “ko‘z” komponentli frazemalarning paradigmatic va sintagmatic xususiyatlari tahlil qilinadi va misollar keltiriladi.

Kalit so‘zlar: frazeologik birlik, somatik ibora, semantik ma’no, “ko‘z” komponenti, ikki komponentli, uch komponentli ibora.

Frazeologiya tilshunoslikning o‘ziga xos sohasi sifatida rivojlanishda mashaqqatli yo‘llarni boshdan kechirdi. Hatto atoqli ingliz tilshunosi Smirnitskiy ham frazeologiyani alohida tilshunoslik sohasi ekanligi tarafdori bo‘lgan. Frazeologik birikmalar nazariyasi bilan leksikologiyani bir bo‘limi bo‘lgan frazeologiya o‘rganishiga qaramasdan, u tilning sintaktik qismida o‘rganilishi zarur. O‘tgan asrning 50-yillarigacha frazeologiya hali o‘zbek tilshunosligi tarkibida mustaqil soha sifatida shakllanib yetmagan edi. Bu davrda frazeologiyaga doir dastlabki ma’lumotlar turg‘un birikmalarga oid ilk nazariy fikrlar grammatika va stilistikaga, ayrim o‘zbek shoirlari, yozuvchilarining badiiy mahorati tadqiqiga bag‘ishlangan ishlarda ko‘zga tashlanadi. Bunday ishlar A.G‘ulomov, U.Tursunov, V.Abdullayev, H.Zarif singari mashhur tilshunos va adabiyotshunos olimlarning

qalamiga mansubdir. Jumladan, A.Sa'diy, V.Abdullayev kabi adabiyotshunoslarning A.Navoiy asarlarida turg'un birikmalar, xalq iboralarining qo'llanilishiga oid fikrlari hozir ham o'z qimmatini saqlab kelmoqda.

"Ko'z" umumturkiy so'z hisoblanadi. Adabiyotshunos Ibrohim Haqqul ta'kidlaganidek: "Insonning tug'ilishidan boshlab o'limigacha bo'lgan haqiqatlar **"ko'z"** so'zi yordamida ifodalab berilganki, bunga hayron qolmaslikning sira iloji yo'q. Chunonchi: *"Ko'zi yoridi"* degan ibora odam farzandining dunyoga kelishini ifodalasa, *"Olamdan ko'z yumish"* o'limni bildiradi".[1,40-b.] Ushbu somatik birlik Alisher Navoiy asarlarida ham faol qo'llangan. Tilimizda ko'z somatizmi asosida *yuzdan ortiq* umumturkiy iboralar shakllangan. Bu haqda A.Isayev va A.Mamatovlarning tadqiqotlarida ham ma'lumotlar bor. Jumladan, A.Isayev tilimizdagi *ko'zga ko'rinmoq*, *ko'zi och (bo'lmoq)* singari frazeologizmlar qadimda ham faol qo'llanganligini, qadimgi turkiy tildagi 249 ta iboradan hozirgi kunga kelib u yoki bu o'zgarishlar bilan 54 tasi saqlanib qolganligini, boshqalari esa asta-sekinlik bilan iste'moldan chiqib ketganligini ta'kidlaydi.[2,12-b.] Bunday holatni Alisher Navoiyning "Layli va Majnun" dostoni tilida ham kuzatamiz: *"ko'z oldiga keltirmoq"*, *"xayol qilmoq"* ma'nolarini ifodalash uchun asarda *ko'zga kiyurmoq* iborasi qo'llangan. Hozirgi kunda esa bu ibora tilimizda arxaiklashgan.

Tasvir etibon yuzi xayolin,

Ko'zga kiyurub qadi misolin.

Ko'z komponentli iboralar insonning cheksiz va turli-tuman his-tuyg'ularini, fizologik jarayonlarini ifodalashga xizmat qiladi. Alisher Navoiy g'azallarida ham bunday xususiyatga ega bo'lgan iboralarni uchratishimiz mumkin. Ularning asosiy qismi struktural jihatdan ot+fe'l tuzilishiga ega bo'lgan ikki va uch komponentli fe'l iboralaridir. Sh. Rahmatullayevning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati"da *"ko'z tegmoq"* iborasi *ko'zikmoq* ma'nosini ifodalaydi. Xalq orasida *"ko'z tegmasin"* iborasi *"yomon ko'zlardan asrasin"* kabi ma'nolarda uchraydi.

Ul oy o'tlug' yuzin ochsa, Navoiy, *tegmasin* deb *ko'z*

Muhabbat tuxmidin o'zga ul o't uzra sipand etmas.

Yuqoridagi baytda *"ko'z tegmasin"* iborasi inversiya hodisasiga uchragan. Nazmda inversiya ifodalilikni, ohangdorlikni va ta'sirchanlikni ta'minlovchi muhim vosita sifatida ko'p qo'llaniladi.

Eski o'zbek tilida shunday so'zlar borki, tarkibida ko'z leksemasi ishtirok etmasada, bevosita shu denotatga aloqador voqelikni aks ettiradi. To'tiyo so'zi shular jumlasidandir. O'zlashgan so'zlar muayyan tilning lug'at fondida faol qo'llana boshlagach, semantik o'zgarishlar yuzaga keladi. Muayyan davrlarda *to'tiyo* ko'zga surtiladigan surgini ifodalagan. Keyinchalik, *"ko'zga surish"* semasiga, asosan, ko'zga to'tiyo, to'tiyo qilmoq birliklari shakllandi. Ko'zga to'tiyo juda aziz, muqaddas yoki noyob narsalarga nisbatan ishlatiladi. Bu semadan shakllangan ko'zga surtmoq fe'li *"aziz qilmoq, e'zozlamoq"* ma'nosini bildiradi (O'TIL, II, 446). Jumladan, Alisher Navoiy ijodida bu birlik faol qo'llangan:

Desang hijobin olg'aylar, ey ko'z, o'llingdin,

Ne gard oning yo'lidin qo'psa *to'tiyo qilako'r*.

Bu baytda to‘tiyo lug‘aviy birligining denotativ ma‘nosi ifodalangan. Ushbu baytda mabodo uning yo‘lida gard-g‘ubor tursa, to‘tiyo qil, ya‘ni ko‘zingga uni surt. Demak, ko‘z ma‘nosi butun boshli bayt markazini ishg‘ol etib egallaganiga zarracha shubha yo‘q.

Tushti ko‘zum ko‘zingga, qoldi ko‘ngul balog‘a,

Afg‘onki, ikki yondin bo‘ldi menga balo ko‘z.

“O‘zbek tili frazeologik lug‘ati”da “ko‘zi ko‘ziga tushmoq” uch komponentli iborasi “*ko‘z qarashlari bir daqiqa duch keldi*” ma‘nosini beradi. Ko‘rinadiki, ko‘zim ko‘zingga tushishi bilanoq, ko‘nglim baloga giriftor bo‘ldi, fig‘on chekib, dod solib, dedimki, har ikki tomondan menga balo bo‘ldi o‘shal ko‘z. Yoki yanada to‘g‘rirog‘i, qancha fig‘on chekmay, qanchalar fig‘onim ko‘kka sakramasin, baribir “ikki yondin” (ikki ko‘z, ya‘ni ko‘z juftligi nazarda tutilmoqda) ayni shu ko‘z menga balolarni yog‘dirdi.

“Favoyid ul-kibar” dostonidan o‘rin olgan “Ey ko‘zi ayni balo” g‘azalida Ikki komponentli “*ko‘z tutmoq*” iborasi “intiqlik bilan kutmoq” ma‘nosini bildiradi. Varianti: yo‘liga ko‘z tutmoq.

Ey ko‘zi ayni balo, ne rahm sendin ko‘z tutay

Kim, senga xunrez ko‘zdur, bizga xupomez ko‘z.

Navoiy g‘azallarida ko‘z komponentli somatik FBlar matnda o‘ziga xos sintagmatik xususiyatlarni namoyon qiladi. Masalan, omonim FBlarning ko‘pchiligi ikki ma‘noni anglatadi. Sh. Rahmatullayevning “O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati”da “ko‘z ochmoq” iborasi omonim ibora sifatida izohlangan: Ko‘z ochmoq I. hushyor bo‘lmoq, II. uyg‘onmoq. Navoiyning “G‘aroyib ussig‘ar” dostonida olingan ushbu parchada esa uyg‘onmoq ma‘nosini ifodalagan.

Tushta ul mahvash yuziga to ko‘z ochtim har kecha,

Istamasmen turfati-ul-ayne ko‘z ochmoq uyqudin.

Nasriy bayoniga e‘tibor qilsak, Har kecha tushimda ul mahvash yuziga ko‘zim tushgach, bir lahza ham uyqudan ko‘z ochmoqni istamayman deya talqin qilinadi.

Demak, kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, Alisher Navoiy g‘azallarida ishtirok etgan “ko‘z” komponentli iboralarning sintagmatik va paradigmatic xususiyatlarini tahlil qilganimizda murakkab struktural-semantik jihatlari matnda yaqqol namoyon bo‘lgan.

ADABIYOTLAR:

1. Abjalova, M. ve Rashidova, U. (2023). Til Korpuslarida Frazemalar Bazasini Yaratish Omillari. Uluslararası Türk Lehçe Araştırmaları Dergisi / International Journal of Turkic Dialects (TÜRKCLAD). 7. Cilt, 2. Sayı, 273-278.
2. Norkulova Sh.T. Alisher Navoiy g‘azallarida ko‘z va qosh timsolining badiiy talqinlari. Fil.fan.fals.dokt.diss. - Termiz: 2023. – B.164.
3. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tili frazeologik lug‘ati. -T.:Qomuslar yosh tahririyati. – Toshkent, 2022.
4. Rashidova U. O‘zbek tilidagi somatik iboralarning semantik-pragmatik tahlili. Monografiya. -Samarqand, 2023.

5. Rashidova U. O'zbek tilidagi somatik iboralarning semantik-pragmatik tahlili (ko'z, qo'l va yurak komponentli iboralar misolida): Filol.fan.falsafa d-ri (PhD) diss...avtoref. -Samarqand, 2018. –B.51.
6. Yo'ldoshev B. O'zbek tilida frazeologizmlarning uslubiy va pragmatik imkoniyatlari. -Samarqand, 2002. -B.26.

**“G‘AROYIB US-SIG‘AR” DEVONIDAGI AYRIM “BOSH”
KOMPONENTLI IBORALARNING LINGVOPOETIK TAHLILI**

Yasmina Furqat qizi Po‘LATOVA
Sharof Rashidov nomidagi Samarqand
davlat universiteti 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “G‘aroyib us-sig‘ar” devonidagi g‘azallarda uchraydigan “bosh” komponentli iboralar lingvopoetik tahlil qilinadi. Navoiy turg‘un birikma va iboralar orqali xalq donoligiga xos tipik xususiyatlarni umumlashtirib, qisqa-lo‘nda va mazmunli ifodalaganligini va o‘zbek adabiy tilining bitmas-tuganmas boyligini ko‘rsatib, uning istiqbollarini kelgusi taraqqiyot yo‘llarini belgilab berganini ko‘rishimiz mumkin.

Kalit so‘zlar: maqol, ibora, badiiy tahlil, obrazlilik, bosh komponentli iboralar, somantik ibora.

Navoiyshunoslar va adabiyotshunoslar tomonidan shoirning g‘azallari turlicha tavsiflanadi: g‘oyaviy jihatdan, badiiy (tasvir uslubiga qarab), so‘zlarning sematikasiga ko‘ra. Bularning barchasi qaysidir ma’noda shartli tahlillardir. Alisher Navoiy asarlaridagi fikr teranligi, obrazlilik, ozod ruh, mustahkam iymon, tuyg‘ular nafosatini anglamay turib, ma’naviy yo‘limiz qanchalik yorug‘ va ravshan bo‘lmasin undan dadilroq odimlash mumkin emas. Ulug‘ adib o‘zigacha mavjud barcha so‘z qudratini, adabiy ilmlarni chuqur o‘rganib, ularni o‘z asarlarida mukammal bir suratda tartiblaydi. Shuning uchun buyuk so‘z ustasi Alisher Navoiy so‘zlaridagi hikmatni, dard-u hasrat va san’atni anglash hamda o‘sha buyuk ruhiy dunyo ichiga kirish uchun uning badiiy so‘z haqidagi qarashlarini o‘rganishimiz kerak bo‘ladi. Alisher Navoiy ijodining bebaho xazinasini bo‘lgan. “G‘aroyib us-sig‘ar” devonidagi g‘azallarga baho berilar ekan, ijodkor ifodalayotgan manaviy - ma’rifiy, tarbiyaviy, ijtimoiy-siyosiy, falsafiy-axloqiy masalalar mazmuni va ahamiyati, janrda keltirilgan badiiy timsollar jilosi bilan birga foydalanilgan iboralarning rang-barangligi, badiiy tasviri, mantiqiy asoslanishi, g‘azallar mazmunini yoritishdagi ahamiyati benihoyadir. Navoiyning shakl va mazmun mutanosibligida yaratilgan betakror lirik merosi, badiiyati haqida navoiyshunos olim Ibrohim Haqqul Navoiy g‘azallarining tub ma’nosini anglash haqida shunday deydi: “Har qanday ulug‘ san’atkorning she’rida so‘zning o‘zi aks ettirishni istagan fikr va tuyg‘udan bir necha hissa ortiq ma’nolarni ifodalaydi. Shuning uchun haqiqiy she’rning g‘oyaviy-badiiy tarkibida hamisha nimalardir sir bo‘lib, allaqanday ma’no gavhari yashirinligicha qolaveradi. Eng zukko she’rshunosning ham tahlil imkoniyati cheklangan. Chunki u har qancha urinmasin, so‘zning majoziy mohiyatini barcha rang, ohang tovlanishlari bilan

idrokidan o'tkaza olmaydi. Birdaniga bir necha ramziy mazmunlarni tarkibiga birlashtira olgan she'r – chinakam she'r".

Navoiyning "G'aroyib us-sig'ar" devonida bosh komponentli somantik iboralar ko'pgina uchraydi va voqelikni to'la his qilishi, undagi falsafiy mohiyatni tushunishi, tasavvufiy olamini idrok etishi ishqi haqiqiy va ishqi majozini anglashi, har bir zarrada Olloh ishqini his qila olishi juda muhim sanaladi.

Ma'lumki, iboralar ham maqol va matallar kabi nafaqat inson nutqini chiroyli, ta'sirli va ixcham qiladi, balki ma'lum bir millatning madaniyati, yashash tarzi hamda milliyligini ham ochib berishga xizmat qiladi. Har qanday asarda uchraydigan ibora - frazeologik birliklar, albatta, biror badiiy maqsadda qo'llanilgan bo'lib, V.N.Teliyaning ta'kidlashicha, frazeologizm tadqiqotida muhim rol o'ynaydigan obyektiv va subyektiv faktorlar mavjud bo'lib, ushbu jarayon kommunikativ vaziyatlarni, ifodalanishda nominativ vazifani bajarishi, kognitiv jarayonlarni e'tibordan chetda qoldirmaslik, nutqning ijtimoiy sharoitini anglash, kommunikantlarning statusini belgilovchi jihatlar sanaladi.[6,55-56-b] Tadqiqot materiallari tahlil jarayonida tasviriy, tasniflash, lingvopoetik, konseptual kabi metod va usullaridan foydalanildi. "Tasviriy metodning asosiy vazifasi shundaki, u muayyan sinxron aspektga tegishli lisoniy birliklarni, hodisalarni tasvirlash, tavsiflash jarayonida ularni tahlil qilib boradi, tildagi vazifasini, o'rnini, qo'llanishini, tuzilishini, o'ziga xosliklarini aniqlaydi, umumlashtiradi, xulosalar chiqaradi".[5,256-b.] Alisher Navoiy devonida qo'llangan frazeologik birikmalarni lingvopoetik aspektda o'rganish eski o'zbek tilining frazeologik boyligini belgilashda, uni hozirgi o'zbek adabiy tili frazeologiyasi bilan taqqoslab tadqiq etishda boy manba bo'ladi. Chunki "Lingvopoetika nafaqat tilning ijtimoiy vazifa hamda maqsadlariga, shuningdek, uning ko'plab nazariy-metodologik masalalariga tamomila yangicha yondashish imkonini beradi. Lingvopoetika til-nutq dixotomiyasiga monand ish ko'rib, tilning umumiy muammolarini qamrab olish bilan birga va shu tarzda, filologiya birligini ta'minlashga keng imkoniyatlar yaratadi".

Alisher Navoiy ijodida frazeologik birikmalar turli maqsadlarda – lirik qahramonning ruhiy holatini tasvirlashda, psixologik, ijtimoiy-maishiy, madaniy voqelikni emotsional-ekspressiv ochib berishda - juda o'rinli qo'llanilgan. Natijada shoir she'riyatining badiiy qimmatini va ta'sir kuchi oshgan, obrazli ifodada frazema lingvistik ahamiyat kasb etib, Navoiyga xos individual poetik-lisoniy mahoratni belgilashga asos bo'lgan.

Frazeologik birliklar fikrning aniq va ravshan ifodasini ta'minlashda boshqa til birliklariga nisbatan o'ziga xos jihatlarga egaligi bilan ajralib turadi. Alisher Navoiy ijodining lingvopoetik tahlilida ham frazeologik birliklar alohida o'rin tutadi. Jumladan, shoir qalamiga mansub quyidagi g'azalda qo'llangan frazema ham matnda tasvirga olingan voqea darajasini oshirish hamda muallif hissiyatini gavydalanitirishda asosiy detal bo'la olgan:

Ulki ahhobin qilur parvarda ayshu noz ila,

Ne tong **boshim olib ketsam** qo'yub yor-u diydorimni...

baytlarida qoʻllangan “bosh(i)ni olib” iborasi “Oʻzbek tilining izohli frazeologik lugʻati”da butunlay tashlab va qaytmas boʻlib ketmoq maʼnosini bildirishi qayd qilingan. Baytdan koʻrinadiki, shoir “qaytib kelmasligini” ifodalash uchun *boshim olib ketmoq* iborasini tanlagan.[4,106-b.].

Haqiqatan, ibora, maqollardan unumli va oʻrinli foydalanish til tarqqiyotining har qaysi davriga xos muayyan matnni emotsional va ekspressiv boʻlishini taʼminlaydi. “Nutqning tuzilishi, gapning ifodali soʻz, jumlar va iboralardan tarkib topishi, badiiy-tasviriy vositalariga koʻra tinglovchi diqqatini jalb qila olishi nutqning ifodaliligi sanaladi”. Quyidagi baytdagi frazeologik birikmalar ham tasvir ifodasini badiiylashtirib, tashxis va tashbeh sanʼatlarining yaratilishiga zamin boʻla olgan:

Ul oyoq ozurda boʻguncha boʻlib *boshim fido*,
Zahmati **boshtin-ayog** jonimda boʻgʻay koshki...

Yoki,

Ulki aytar hajr taskini uchun dogʻ oʻrtagali,
Koʻrarmish **boshtin-oyogʻim** oʻrtagan hijron oʻtin...
Koʻribmen kirpiging **boshtin-oyogʻ** teshkan koʻngul holin,
Qushedurkim, tiriglay yulmish oʻlgʻaylar paru bolin...
Yuzing visoliga yetsun, desang, koʻngullarni,
Sochingni **boshtin-oyogʻ** chin ila shikan qilgʻil...
Sunbuling afisidin zaxme emish goʻyo tarogʻ,
Yoʻqsa nevchun orazin **boshtin-oyogʻ** chin aylamish...

“OʻTFL”da “toʻla-toʻkis, bus-butun” maʼnosini beruvchi **boshdan oyoq** iborasi keltirilgan boʻlib, Shoir lirik qahramonning butun jism-u joni, vujudi bilan ezilayotganini shu ibora orqali ochib bergan.[4,108-b.]

Oʻzbek tilida mavjud turli xil barqaror birikmalar muallifning istagi va badiiy matn hosil qilish mahoratidan kelib chiqib, oʻzining mazmun yaxlitligini saqlagan holda shaklan oʻzgarishga uchragan holda ishlatilishi oʻzbek mumtoz adabiyotida ham koʻzga tashlanadi. Buni Alisher Navoiy qoʻllagan “**Boshiga yuz mehnat tushmoq, qulogʻiga bosh keltirmoq, oyogʻin oʻpgani boshim yoʻliga yetdi, boshiga tutunlar chirmashmoq, koʻkragidan bosh chiqarmoq**” kabi iboralar ham dalillaydi.

Alisher Navoiy devonidagi somatik frazema til maʼrifati halqasida oʻziga xos oʻrin tutadigan birlik boʻlib, ibora tarkibidagi somatik birlik etnik madaniyat toʻgʻrisida arxeotipik tasavvurlarga tayanadigan dunyoqarashni shakllantirish, voqelik idroki intizomini rasmiylashtirish, axborotni saqlash va qayta ishlash vositasida somatik frazemaga aylanadi. “Inson tanasiga koʻchirilgan til birliklarini kodlashtirish somatik frazema xususiyatlarini izohlaydi. Uni shartli tarzda, madaniy ustqurma qurilmalari, yaʼni *somatik, davriy, makoniy, moddiy* koʻrinishlarga ajratish mumkin”. Darhaqiqat, odatiy til birligidan somatik ifodaga oʻtish lisoniy-madaniy aloqadorlikni taqozo etadi. Aslida, somatik frazema – har bir millat til sahnida alohida oʻrin tutadigan xazina va til jozibasini namoyon etadigan qadriyat. Unda xalq turmush tarzi, maʼnaviy va moddiy faoliyati, ruhiy madaniyati va eʼtiqodi, tarixi va asriy tajribasi umumiy yaxlitlikda aks etadi. Unda inson tanasiga

ko‘chirilgan tuyg‘u, tasavvur hamda timsol muayyan qiymat kasb etadi. O‘z navbatida, bu istiloh nutq madaniyati hosilasi hisoblanadi. Binobarin, somatik frazema tilni taraqqiyotda va o‘zgaruvchan tizim sifatida anglash vositasi sanaladi. Unda lisoniy ma‘rifat qadimiy davr ildizlari – so‘z, tushuncha, shakl va konstruksiyalar qorishiq holda namoyon bo‘ladi. Aynan somatik qurilma til jozibasi va uning qayta amaliy ishlanganlik darajasini namoyon etadi. To‘g‘rirog‘i, “belgi ichida belgi”, ya‘ni, semiologik markaz butunligini modellashtirish tasvir qo‘llanmasining o‘ziga xos tabiatini uyushtirish vazifasini bajaradi. Somatik frazema ziynatini insonning kommunikativ axloqi tashkil etadi. Alisher Navoiy devonida ham so‘z qo‘llash va tanlash jarayonida, albatta, mumtoz an‘analar hamda jonli tilga tayangan: “Alisher Navoiy ishq mavzusida qalam tebratar ekan, so‘z qo‘llashda ham o‘ziga xos yuksak mahoratga ega. U g‘azallarida xalq tilida ishlatiladigan iboralarni, jonli tilga yaqin so‘zlarni qo‘llaydi. G‘azallarda keltirilgan *“Boshiga ish tushmoq, bosh(i)ni olib, bosh ko‘tarmoq, bosh qo‘ymoq, boshiga tushmoq, boshiga soya solmoq, bosh chiqarmoq, boshiga savdo tushmoq* kabi xalqona iboralar shoir she‘riyati oddiy kitobxonlar diliga yaqinligini ko‘rsatsa, shu bilan bir qatorda, shoir she‘riyatining samimiyatini ham ko‘rsatuvchi omillardandir”.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, ushbu qaydlar Alisher Navoiy yashagan davrning til xususiyatlarini sharhlashda ham asosiy omil bo‘la oladi. Har bir frazeologik birikmaning matn tarkibida uchrashi emotsional-ekspressivliklikni ham oshiradi. Shunisi aniqki, shoir she‘riyatida qo‘llangan frazemalar shunchaki ishlatilmagan, balki tasvirni jonli, aniq, bezakdor qila olgan. Chunki shoir she‘rlarida an‘anaviy xalqona frazemalarni ham, tarkibni kengaytirish yoki qisqartirish orqali okkazional-individual frazemalarni ham tanlagan. Natijada Alisher Navoiy nazmining musiqiy ohangdorligi, xalqchilligi, umuman, badiiy qimmati yanada oshgan.

ADABIYOTLAR:

1. Boltaboyev H. Sharq mumtoz poetikasi – Toshkent O‘zbekiston 2008.
2. Bektemirov H., Karimov Q. Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati. 3-jild O‘zbekiston. Fan nashriyoti, 1983.
3. Navoiy A. G‘aroyib us-sig‘ar. – Toshkent. Tamaddun. 2011.
4. Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining frazeologik lug‘ati.– T.:Qomuslar yosh tahririyati. –T.: 1992.
5. Rasulov Ravshanxo‘ja. Umumiy tilshunoslik. Toshkent, 2010.
6. Телия В.Н. Русская фразеология. М., 1996, с. 55 – 56.

NAVOIYNING “XAZOYIN UL-MAONIY”KULLIYOTIDA SINONIM VA OMONIMLARNING QO‘LLANILISHI

Sherzod Yashinboy o‘g‘li RO‘ZIYEV
Samarqand davlat universiteti
Filologiya fakulteti 3-bosqich talabasi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Alisher Navoiy ijodida sinonim va omonimlarning qo'llanilishi haqida fikr va mulohazalar bayon qilingan. Qolaversa, Alisher Navoiyning lingvistik faoliyatiga oid qilingan ishlar xususida ham to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: turkiy til, fonetika, vokalizm, sinonim, omonim.

Kirish. O'zbek adabiy tili tarixida XV asrning ikkinchi yarmi bevosita buyuk o'zbek shoiri va mutafakkiri Alisher Navoiyning ijodiy-ilmiy va ijtimoiy-siyosiy faoliyati bilan bog'liqdir. Navoiy ijodida, uning barcha asarlarida adabiy tilning yagona umumxalq me'yorlari, umumiy qoidalari to'la shakllandi va qat'iy tarzda belgilandi. Tildagi barcha mantiqiy-uslubiy va ijtimoiy-tarixiy qatlamlar umumxalq xususiyatiga ega bo'lib bordi, yagona bir butunlikka birlashdi. [3,110-b.]. Alisher Navoiy o'z ona tilida badiiy ijod qilish, ona tilining butun go'zalligi, tarovatini amalda ko'rsatish bilangina cheklanib qolmadi. Ona tilini o'sha davrda badiiy adabiyot uchun an'ana bo'lib qolgan fors tiliga qiyoslab, bu tildan hech qolishmasligini, hatto ba'zi o'rinlarda ustunroq turishini ilmiy jihatdan ham isbotlab bermoqni o'z oldiga maqsad qilib qo'ydi. [4,73-b.]

Navoiyning lingvistik faoliyatini tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganilishi.

Taniqli olim X.Doniyorov "Alisher Navoiy va o'zbek adabiy tili" nomli asarining kirish qismida Navoiyning lingvistik faoliyatini o'rganish masalasiga to'xtalar ekan, quyidagi fikrlarni keltiradi:

"Alisher Navoiyning ijodini adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan o'rganish qanchalik zarur va ahamiyatli bo'lsa, uning tilini, o'zbek adabiy tilini yaratish sohasidagi buyuk xizmatini va lingvistik faoliyatini tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganib chiqish ham shunchalik zarur va ahamiyatlidir". [2,3-b.]

Alisher Navoiy ijodini tilshunoslik nuqtayi nazaridan o'rganish bo'yicha bir qator ishlar amalga oshirilgan. Xususan, o'tgan asrning 20-30-yillaridan boshlab yurtimizda Alisher Navoiy ijodini chinakam ilmiy mezonlar asosida o'rganishga kirishilgan bo'lsa, bu sohadagi dastlabki qadamlar sifatida akademik K.K.Yudaxin va professor A.K.Borovkovlarning maqolalarini ko'rsatish mumkin. Keyinchalik, O.Usmonovning 1948-yilda Alisher Navoiyning "Muhokamat ul-lug'atayn" nomli mashhur lingvistik asariga bag'ishlab nashr qilingan kitobchasi va A.Rustamovning 1962-yilda "O'zbek tili va adabiyoti masalalari" jurnalida e'lon qilingan "XV asr o'zbek adabiy tilining vokalizmi" nomli kichik maqolasi, E.Fozilov 1969-yilda "Qadimgi obidalar va Alisher Navoiy tili", N.Rajabov tomonidan 1971-yilda "Navoiy -olim va murabbiy" kabi bir qator ilmiy asarlar yozildi.

1972-yilda esa X.Doniyorovning "Alisher Navoiy va o'zbek adabiy tili" nomli yirik asari nashrdan chiqarildi. Ushbu kitob Navoiy tilining vokalizmi, uning hozirgi ayrim shevalarga munosabati, Navoiy tilining dialektal asoslari haqida, uning adabiy va jonli xalq tili, ya'ni hozirgi tilimiz bilan aloqasi haqida bahs yuritilgan.

1966-yilda akademik A.Rustamov Alisher Navoiy tilining fonetik va morfologiya sistemalarini o'rganishga bag'ishlangan katta va muhim tadqiqot ishini ilm ahliga tuhfa qildi.

Ulug' shoirimiz Alisher Navoiy tilining grammatik xususiyatlariga bag'ishlangan ishlar ham mavjud bo'lib, ushbu ishlar akademiklar G'.Abdurahmonov va A.Rustamovlar nomlari bilan bog'liq. Akademiklar 1984-yilda "Navoiy tilining grammatik xususiyatlari" nomli asar yozishadi. Unda shoir tilining fonetikasi va grammatikasiga oid ilmiy va amaliy jihatdan muhim bo'lgan masalalar Navoiy asarlarining mo'tabar qo'lyozma nusxalari asosida yoritilgan. A.Muxtorov va U.Sanaqulovlar hammuallifligidagi "O'zbek adabiy tili tarixi" o'quv qo'llanmasining oxirgi bobi bevosita Navoiyga bag'ishlangan bo'lib, ushbu bobda Alisher Navoiy asarlaridagi adabiy til va jonli so'zlashuv tili xususiyatlarining aks etishi, til uslublariga bag'ishlangan. Yana shunday ishlardan biri, olim A.Nurmonovning "O'zbek tikshunosligi tarixi" o'quv qo'llanmasi bo'lib, ushbu qo'llanmaning "Temuriylar davrida o'zbek tilshunosligi" bobi bevosita A.Navoiy va Z.M.Boburlarning lingvistik faoliyatiga bag'ishlangan. Olim, asosan, Navoiyning fonetik, leksik, morfologik, sintaktik sathlariga qo'shgan hissasi haqida fikr va mulohazalar bildirgan.

O'zbekiston mustaqillikka erishishi, jamiyat hayotidagi tub o'zgarishlar va erkinlik tufayli Navoiy asarlarini yanada tilshunoslik jihatidan o'rganish yangi to'lqinlarda davom etdi. Xususan, I.Azimovning "Alisher Navoiyning nasriy asarlarida kesim markazli bosh bo'lakli gaplarning shakliy va mazmuniy xususiyatlari"(2001), M.Tojiboyevaning "Alisher Navoiyning "Ilk devo"idagi arabcha so'zlarning leksik-semantik talqini"(2011) kabi dissertatsion ishlar shular jumlasidandir.[5,10-b.]

Alisher Navoiy ijodida sinonim va omonimlarning qo'llanilishi uning badiiy mahorati va til boyligini ko'rsatadi.U o'z she'rlarida sinonimlarni uslubiy ta'sirini kuchaytirish, mazmunni boyitish va so'z ohangini takomillashtirish uchun qo'llagan. Omonimlar esa ko'p ma'nolilik vositasi sifatida poetik ifodalarning chuqurlashuviga xizmat qiladi.

Sinonimlarning qo'llanilishi va tahlili. Tilda sinonimlarning ko'p uchrashi so'z boyligini ko'rsatadigan muhim dalildir. Sinonim so'zlardan unumli foydalanish badiiy asarlarning mazmunli, ta'siri chiqishini hamda ularning badiiyligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.[6,39-b.]

Demak, Navoiy turli sinonimlarni ishlatib, so'zning emotsional hamda semantik jihatdan chuqurlashuviga erishgan. Uning asarlarida ko'plab arabcha, forsha va turkiy sinonimlar uchraydi.

Sinonimlar yozilishi ham, talaffuzi ham boshqa-boshqa bo'lib, umumlashgan bir tushunchani ifodalaydigan, lekin ma'no nozikliklari jihatidan bir -biridan birmuncha farq qiladigan so'zlarga aytiladi. Navoiy lirikasidagi ba'zi g'azallari misolida fikrimizni davom ettirsak:

Jism bila jonni fido ayladim,oh, bu ne g'am,

Ulki, fido qilgali jism-u jon bir emas. ("Xazoyin ul-maoniy")

Jism va jon-sinonim bo'lmasa ham ma'no jihatidan yaqin so'zlar bo'lib, inson mavjudligining ikki jihatini ifodalaydi. Ular birgalikda qo'llanilib, shoirning fidokorlik va muhabbat yo'lidagi qurbonlikni ta'kidlaydi. Ushbu uslubiy vosita obrazni jonli va ta'sirchan qilgan.

Ko'z yoshidin bulg'andi jahon,

Bag'rim qon bo'ldi, ko'nglim giryon. ("Xazoyin ul-maoniy")

Giryon(yig'layotgan) - g'amgin, g'ussa ichra, mahzun kabi sinonimlar qatori bo'lib, bular shoirning qayg'usini turli ifoda shakllari orqali ifodalashga xizmat qilgan. Ko'z yoshi va Bag'rim qon - metaforik sinonimlar bo'lib, istirobni tasvirlashda ishlatilgan.

Dil birla jon qilg'ay fido,ey mahliqo,

Qilmasa,ne qilur bu jahonda bekoso? ("Xazoyin ul-maoniy")

Dil(yurak) va jon (ruh) so'zlari orqali sevgi va fidoyilik mavzusi ochib berilgan.

Omonimlarning qo'llanilishi va tahlili. Omonim deb, yozilishi va talaffuzi bir xil, ma'nosi har xil bo'lgan so'zlarga aytiladi.[6,41-b.] Navoiy ijodida bu so'zlar ko'p ma'nolilik yaratish, o'xshatish va so'z o'yinlarini hosil qilishda ishlatilgan.

O't ichra yondi,o't ichra qoldi,

O't ichra to'ldi,O't ichra soldi. ("Xazoyin ul-maoniy")

O't so'zi turli ma'nolarda kelgan:

1.O't(olov,alangali narsa)-muhabbat yoki dard ma'nosida ishlatilgan.

2.O't (o'tish,o'tmoq)-harakatni bildiruvchi ma'no.

3.O't (tabiatdagi o't-o'lan)-ko'chma ma'noda qo'llanilgan.

Ushbu omonim so'zlardan foydalanish orqali Navoiy she'rga poetik zavq bera olgan.

Tilingni tutgil, ey dil, til oshkor qilmasin,

Til sirlarni fosh etsa, jahonda qolmasin. ("Xazoyin ul-maoniy")

Bu baytda "til" so'zi bir vaqtning o'zida "nutq" va "til organi"ma'nolarida qo'llanilgan.

Yoringdek yarog' yo'q jahonda, ey sanam,

Yor bo'lsang, yorug' bo'lur ko'ngul gumbazi, ey xonam. ("Xazoyin ul-maoniy")

"Yor" so'zi "sevgili" va "nur" ma'nolarida kelib, muhabbat va yorug'lik umumlashgan holda bayon qilingan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Navoiy sinonim va omonimlardan mahorat bilan foydalangan. Sinonimlar uning she'riyatida ifoda xilma-xilligi va ohangdorlikni ta'minlagan bo'lsa, omonimlar esa she'riy o'yin va chuqur ma'noli tasvirlarni yaratishga xizmat qilgan. Bu til vositalari Navoiy ijodining badiiy va falsafiy jihatdan boyligiga asosiy dalildir.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Xazoyin ul-maoniy. (Ilmiy-tanqidiy matn asosida nashrga tayyorlovchi H.Sulaymonov). 4 jildlik. 1-4-jildlar.-Toshkent: Fan, 1959-1960.
2. Doniyorov X.Alisher Navoiy va o'zbek adabiy tili. -Toshkent, 1972.

3. Muxtorov.A, Sanaqulov.U. O‘zbek adabiy tili tarixi. O‘quv qo‘llanma.- Toshkent: O‘qituvchi,1995.
4. Nurmonov.A. O‘zbek tilshunosligi tarixi.O‘quv qo‘llanma. -Toshkent: O‘zbekiston, 2002.
- 5.Sirojiddinov.Sh va boshqalar. Navoiyshunoslik. Darslik. -Toshkent: Tamaddun, 2019.
- 6.Sharipova.O‘, Yo‘ldoshev.I. Tilshunoslik asoslari. O‘quv qo‘llanma.-Toshkent, 2006.

ALISHER NAVOIYNING TILSHUNOSLIKKA DOIR QARASHLARI VA BUYUK SHOIR ASARLARINING TILI. NAVOIY POETIKASI

Shaxina Rasul qizi SHAVQIDINOVA
Navoiy innovatsiyalar universiteti
Ijtimoiy-gumanitar fanlar kafedrası
Boshlang‘ich ta‘lim yo‘nalishi kunduzgi
1-kurs 4-guruh talabasi
Ilmiy rahbar: Eshpo‘latova Aziza Alisherovna

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqolada Alisher Navoiyning tilshunoslikka doir qarashlari va buyuk shoir asarlarining tili haqida so‘z boradi. Shuningdek, so‘z mulkining sultoni tilshunoslikka oid qarashlari va poetik mahorati o‘zbek tilshunosligi va adabiyotshunosligida tutgan o‘rni va ahamiyati to‘g‘risida fikrlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *"Muhokamat ul-lug‘atayn", "Majolis un-nafois", "Mezon ul-avzon", aruz, turkiy til.*

Alisher Navoiy - o‘zbek tilining asoschilaridan biri, shoir, mutafakkir va davlat arbobi sifatida o‘z davrida til taraqqiyoti va poetik san‘at rivojiga katta hissa qo‘shgan. U o‘z asarlarida turkiy tilning imkoniyatlarini keng ochib bergan va uning adabiy tilda qo‘llanishini targ‘ib qilgan. Navoiy tilshunoslik borasida ham qimmatli fikrlar bildirgan bo‘lib, ayniqsa, uning **“Muhokamat ul-lug‘atayn”**³ asari tilshunoslikdagi eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. Ushbu maqolada Navoiyning tilshunoslikka oid qarashlari, buyuk asarlarining tili hamda o‘ziga xos xususiyatlarini tahlil qilamiz.

Alisher Navoiy o‘z davrida turkiy tilni rivojlantirish va unga adabiy til sifatida yuksak maqom berish tarafdori bo‘lgan. Bu fikrlari u o‘zining "Muhokamat ul-lug‘atayn" asarida keng yoritib, turkiy tilning arab va fors tillari bilan teng imkoniyatlarga ega ekanligini isbotlashga harakat qilgan. Asarda u forsiy til bilan turkiy tilni taqqoslab, turkiy tilning tasviriy vositalari, boy lug‘at tarkibi va poetik imkoniyatlarini ko‘rsatadi.

Navoiy turkiy tilni faqatgina og‘zaki adabiyot tili sifatida emas, balki yozma adabiyot tili sifatida ham rivojlantirishga intilgan. "Xamsa" dostoni ham

³ Navoiy A. "Muhokamat ul-lug‘atayn" Alisher Navoiy asarlari to‘plami. - Toshkent: Fan, 1968.

aynan shunday maqsadda yaratilgan bo'lib, u forsiy tildagi an'anaviy "Xamsa"larga javoban turkiy tilda yozilgan ilk mukammal dostonlar turkumidir.

Navoiyning asarlari o'z davrining turkiy (eski o'zbek) adabiy tilida yozilgan bo'lib, u turkiy til imkoniyatlarini keng namoyish etgan. Uning asarlari fonetik, morfologik va sintaktik jihatdan ham boyligi bilan ajralib turadi.

"Xamsa"- beshta dostonidan iborat bo'lib, ularda poetik tilning nafisligi, iboralar va majozlarning keng qo'llanilishi kuzatiladi.

"Mezon ul-avzon"- aruz vazni va she'riy san'atlar haqida yozilgan bo'lib, unda o'zbek tili she'riyatining rivojlanish tamoyillari bayon etilgan.

"Majolis un-nafois"- bu asarda turkiy tilning adabiy ijoddagi ahamiyati ham qayd etilgan. Alisher Navoiy poetikasining asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat:

Badiiy tasvir vositalaring kengligi: tashbeh, isti'ora, tajnis, tazod, kinoya kabi san'atlar keng qo'llangan.

Aruz vazni ustuvorligi: Navoiy she'riyatining aksariyati aruz vaznida yozilgan bo'lib, u aruzning turli bahrlari va vaznlarini mahurat bilan qo'llagan.

Tasavvufiy mazmun: uning g'azallari ko'pincha tasavvufiy g'oyalarga asoslangan bo'lib, ilohiy ishq va ma'naviy yuksalish mavzulari keng yoritilgan. Tafakkurning chuqurligi: Navoiy falsafiy firklarini badiiy vositalar bilan ifodalashda juda mahoratli bo'lgan.

Alisher Navoiy o'zbek tilining adabiy til sifatida shakllanishi va rivojlanishida muhim rol o'ynagan. Uning asarlari o'zbek adabiy tilining gramatik tuzilishi, lug'aviy boyligi va poetik uslubi jihatidan yuqori darajada yuksaklikka erishgan.

ADABIYOTLAR:

1. Navoiy A. "Muhokamat ul-lug'atayn" \ Alisher Navoiy asarlari to'plami. - Toshkent: Fan, 1968.
2. Hojiev M. Alisher Navoiy va o'zbek adabiy tili. - Toshkent: Fan, 1985.
3. Abdug'urov A. Alisher Navoiy va til masalalari. - Toshkent: O'zbek tili va adabiyoti nashriyoti, 1991.
4. Mirmuhamedov I. Alisher Navoiy va turkiy til . - Toshkent: Fan, 1972.
5. Mahmudov N. Alisher Navoiy va o'zbek tilining taraqqiyoti. - Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti nashriyoti, 2005.
6. Karimov I. Alisher Navoiy ma'naviy merosi va bugungi davr. - Toshkent: O'zbekiston, 1991.
7. Qosimov B. Alisher Navoiy poetikasi. - Toshkent: Fan, 2000

UCHINCHI SHO'BA: NAVOIY IJODI SHARQ VA G'ARB
SHARQSHUNOSLIGI NIGOHIDA

**БЕССОЮЗНЫЕ СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПОЭМЕ А.НАВОИ
«ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»**

*Нафиса АМОНОВА, магистрант
Навойиского государственного университета*

Бессоюзные сложные предложения как языковые единицы реализуются в речи. Результат этой реализации - текст. Вне коммуникации существуют только абстрактные схемы предложений. БСП приобретают смысловое значение при наличии определенных коммуникативных установок, конституирующих предложение. Почему для «живой» коммуникации характерен бессоюзный способ оформления предложений? Говорящий стремится к максимальной лаконичности высказывания и способствуют в этом экстралингвистические условия, которые создают возможность для реакции собеседника и активизации связей.

В современном русском языке бессоюзные сложные предложения очень широко распространены в художественной литературе. Наряду с этим они широко используются и в разговорной речи, в диалоге, когда интонация, жесты, мимика помогают выражению смысловых отношений. Бессоюзные сложные предложения с взаимосвязанными частями широко употребляются в художественной литературе и являются яркой приметой разговорного стиля речи.[5] Именно поэтому большую роль в оформлении смысловых взаимоотношений составляющих их частей играет интонация, которая и помогает конкретизировать их содержание (на письме это передается разными знаками препинания - запятой, двоеточием, тире).

Так, например, А.Навои в своих произведениях часто использовал бессоюзные сложные предложения. Для описания явлений природы, смены времени года, дня и ночи поэт использует предложения со значением перечисления и пояснения. В отношениях между героями, в создании их портрета заметно использование причинно - следственных отношений, в выражениях чувств героев - значения противопоставления, условия.

Жил человек в стране аравитян,
Возвел его народ в высокий сан.

Он был главою нескольких племен,
И справедливым был его закон...
Их ожидал всегда накрытый стол,
Всегда подвешен был его котел,
Весь день, всю ночь пылал его очаг,
Огонь сиял у путника в очах, —
Он мыслил: обветшала утварь дней,
Прогнило древо жизни до корней, —
Он мыслил: раковина пропадет,
Но будет жемчуг радовать народ.
Пусть я, богатства накопив, умру, —
Не даст наследник пропадать добру.
Пусть ввечеру зайдет моя заря, —
Взойдет другая, веселей горя...[1]

В данных бессоюзных сложных предложениях поэмы «Лейли и Меджнун» раскрывается содержание, происходящее последовательно, одновременно, вторая часть противопоставляется содержанию первой части, первая часть указывает на время или условие совершения действия.

Дынные смысловые отношения между частями бессоюзного сложного предложения наблюдаются и в других главах поэмы.

Звезда наук, он был земле не чужд,
Открыл он сердце для народных нужд.
Высокий саном, был он к лести глух,
Превыше сана был высокий дух!
Был гнев его горячим, жестким был, —
В его руках и камень воском был!
Жемчужинами был мудрец богат,
Но лишь одною восхищался взгляд.
Взрастил он много роз в своем саду,
Но лишь одной ценил он красоту,
Ее лицо в приманку нам дано,
А родинка — приманное зерно.
Попался на приманку человек,
И стал он пленником любви навек.[1]

Это бессоюзное предложение состоит еще из двух бессоюзных предложений, которые являются последовательным изложением мыслей Навои. В первом он соглашается со случившимся, с овладевшим его чувством, а во втором решительно делает вывод: предаться судьбе.

В поэме «Лейли и Меджнун» В.Навои предпочитает оформлять бессоюзные сложные предложения как многокомпонентные. Частотное употребление некоторых разновидностей бессоюзного сложного предложения доказывает их структурно-семантическую самостоятельность, устойчивость, что позволяет рассматривать их не как варианты союзных типов сложных предложений, а как особые семантико-структурные типы:

изъяснительные, причинные, пояснительные, комментирующие бессоюзные сложные предложения. Эти структуры в привлечении союзов не нуждаются. В тексте данной поэмы А. Навои часто использует бессоюзные сложные предложения однородного состава, с присущей им яркой перечислительной интонацией. Однотонная перечислительная интонация, употребление одинаковых конструкций создают картину замедленного движения героя в пространстве.

Преимущественное использование БСП связано, по всей видимости, кроме прочих обстоятельств, и с законом экономии языковых усилий (экономия времени за счет экономии сегментных средств языка).[2] БСП - аналоги союзных предложений и семантические эквиваленты союзных конструкций для выражения целого ряда смысловых отношений оказываются предпочтительнее союзных форм.[3] Использование БСП позволяет реализовать, кроме возможности однозначного выражения того или иного типа смысловых отношений, ещё и возможность более полно выразить субъективную сторону семантики высказывания, оказать непосредственное эмоциональное воздействие на слушателя именно в момент общения, что также способствует быстрейшему решению конкретной семантической задачи.

В условиях существующего выбора для выражения определенного типа смысловых отношений: союзные формы, бессоюзные сложные конструкции - аналоги и варианты союзных, способные однозначно выразить различные типовые отношения, — широкая представленность бессоюзных сложных предложений с недифференцированными отношениями может быть квалифицирована только как средство реализации специального коммуникативного намерения говорящего и не может свидетельствовать о некоей «ущербности» БСП, лишённости этих конструкций структурной и семантической определенности как их принципиальном свойстве.

Высокая частотность употребления бессоюзных пояснительных конструкций в тексте объясняется страстным желанием писателя пояснить, уточнить, конкретизировать свою мысль, желание быть правильно понятым читателями.

Таким образом, использованные все виды бессоюзных сложных предложений в тексте данной поэмы, выполняют определенную функцию. Бессоюзные сложные предложения позволяют конкретизировать и систематизировать мысль автора, придать речи персонажей живой непринужденный характер, создать цельную картину из отдельных деталей, придать действию динамичность и последовательность.

Проанализировав материал о функционировании бессоюзных сложных предложений в разных стилях речи и использовании их в художественной литературе, мы пришли к выводу, что БСП помогают создать цельную картину речи из отдельных деталей. Употребление БСП дает возможность сделать речь героя эмоциональной, так как динамичности действия можно достичь с помощью БСП.

ЛИТЕРАТУРА:

1. А. Навои. Лейли и Меджнун (узб. Layli va Majnun) — поэма (дастан). 2 глава. 1484.
2. Шульскис С. А. Явление бессоюзия в устной научной речи: Дис. . канд. филол. наук. М., 2000. - 165 с.
3. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. М., 1938.
4. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. Л., 1941
5. Поспелов Н. С. О грамматической природе и принципах классификации бессоюзных сложных предложений. // Вопросы синтаксиса современного русского языка. М., 1950. С. 338-354.

ҚОЗОҚ АДАБИЁТИДА АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИНИНГ ЎРНИ

Пакиза Рискелдиқизи СЕРИКОВА,

НИУ Иқтисодиёт йўналиши 2 курс талабаси

Илмий раҳбар: Арапбаева Динара Курбановна, НИУ, PhD

Шарқ халқларининг буюк шоири, қадимги туркий тиллар адабиётининг асосчиси Алишер Навоийни қозоқ халқининг буюк шоири Абай Қунанбаев ўзининг маънавий устози сифатида қабул қилади.

Ёшлигидан Абай Шарқ мутафаккирлари жумладан, Навоий ижоди билан яқиндан танишади. Семей шаҳрида Ахмет Риза мадрасасида таълим олаётган вақтларида Абай:

*«Физули, Шәмси, Сәйхали,
Науаи, Сағди, Фирдауси,
Хожа Хафиз – бу Ҳаммаси
Медет бер я шағири фәрияд», –*

деб, Шарқ шоирларига мурожаат қилади.

Абайнинг Шарқ шоирларидан нажот кутиши бежизга эмас. Чунки Шарқ шоирларининг ижоди ҳам қозоқ адабиётидаги мавзу ва ғоялар билан ҳамоҳангдир.

Абай ўз ижодида Навоийнинг инсонпарварлик ва маърифатпарварлик ғояларидан илҳомланган. Алишер Навоийнинг “Чор девон” лирик асаридан таъсирланган Абай 19 ёшида “Алифби” номли шеърини ёзади. Абайнинг машҳур “Искандар” поэмаси ҳам Навоийдан руҳланиб ёзилган асардир. Навоий ижоди нафақат Абайга балки унинг шогирдларини ҳам завқлантирган. Жумладан, Абайнинг шогирди Шакарим ҳам ўзининг “Лайли ва Мажнун” поэмасини Навоийнинг “Хамса”сидан таъсирланиб ёзган эди.

Алишер Навоий асарлари туркий халқларнинг маънавий меросидир. Навоий ўз асарларида ҳаётнинг маъносини тинчлик, инсонпарварликдадир деб тарғиб қилса, Абай ҳам “Бутун инсониятни сев, жигарим” деган сўзлари билан инсониятни гуманизмга чорлайди. Абайнинг буюклиги Навоий донишмандлигининг қонуний давомидир.

Навоий ўз ижодида она табиат гўзаллигини, йилнинг тўрт фаслини нафақат табиат манзаралари сифатида, балки инсон руҳияти билан уйғун ҳолда маҳорат билан тасвирласа, Абай йил фаслларига бағишланган шеърларида ҳар бир фаслнинг ранг-баранглигини ички ҳис-туйғу билан кўркем нақшлаган шоирдир.

Алишер Навоий ўзининг «Маҳбуб ул-қулуб» насрий асарида инсон ахлоқига ва тарбиясига доир энг ноёб панд-насиҳатларини, халқ мақоллари ва ҳикматли сўзлар шаклида баён қилинган бўлса, Абай ўзининг машҳур “Қора сўзлари” да одамларнинг ёмон ҳислатларини баён этиб, ундан ҳазар қилиш кераклигини уқтиради. Абай ҳам Навоийдек одамларни яхшилик қилишга, ёмонлик ва ёлқовликдан қочишга ундайди.

Алишер Навоий ва Абай ижодидаги умумийликни умрларининг сўнгги кунларигча халқ манфаатини уйлаганлигида, адолат, ҳаққонийлик, инсоний бурч, илм-маърифатни улуғлаб, қалб гўзаллиги, жисмоний камолот билан руҳий баркамолликнинг уйғунлиги, хушмуомалалик, меҳр-мухаббатли бўлиш, гўзал ҳуққ саналмиш саховатлилик, саҳийлик, меҳнатсеварлик каби инсоний фазилатларнинг улуғланишида кўрамир.

Ҳар икки шоир ҳам халққа ҳалол хизмат қилиш, инсоний фазилатлар, адолат, пок муҳаббатни ҳар қандай мансаб-амалдан юқори қўяди. Навоий:

Мансабдан мансабсизликка бургин юз,

Ҳар мансабдан мансабсизлик дуруст, –

деган хулосага келса, Абай: “Буюк мансаб баланд қоядир. Унга эринмай ўрмаласа илон ҳам чиқа олур”, – дейди. Ҳатто бири вазирликдан, бири бўлисликдан воз кечишлари ҳам ҳаётдаги маслақларининг бир-бирига монанд эканини кўрсатади.

Қозоқ адабиётида нафақат Абай балки Шарқнинг ёрқин юлдузи Чўқон Валиханов ҳам Алишер Навоий асарларига юқори баҳо бера берган. У 1857 йил Қошғария ҳақида ёзган очеркида “Қора булутли халқнинг ягона ёғдуси Алишер Навоий асарларидир” [1, 65-б] деб, буюк мутафаккирнинг адабий-илмий мероси туркий халқлар тарихида машъала вазифасини бажарганини ёзиб қолдирган.

Навоийнинг туркий халқлар адабиёти ривожига роли ҳамда ўзига хос шеърӣ услуби қозоқ шоирларига катта таъсир кўрсатган. Қозоқ саҳросида илм нурларини тарғиб қилган машҳур маърифатпарвар, шоир Ибрай Алтинсариннинг “Ёз” шеърини адабиётшунослар дастлабки қаторлари Ибрайники бўлса, давоми эса Навоийникидир деб таърифлаган.

Қозоқ адабиётининг академиги Мухтар Аvezов XIX аср қозоқ адабиётининг Абай, Шангерей, Шади, Шортанбай, Ақандек шоирлар ижодида Алишер ғазаллари ва дostonларининг ўрни бекиёсдир деб ёзиб қолдиради. Алишер Навоийнинг “Ҳамса” асари таркибидаги “Фарход ва Ширин” дostonи Қалмахан Абдиқадиров ва Асқар Тоқмағамбетовлар таржима қилган қисмлари 1949 йили нашр этилди. Кейинчалик қозоқ адабиётида Абдулла Тажибаев, Утебай Турманжанов, Қуандиқ Шанғитбаев, Жақан Сиздиқов, Ғафу Қайирбеков, Сағи Жиенбаев, Қадир Мирзалиев,

Қайрат Жумағалиев сингари оқинлар Навоий ғазалларини қозоқ тилига таржима қилганлар.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, буюк мутафаккирлар Навоий ва Абай ўз халқининг маънавий тараққиёти учун хизмат қилган буюк сиймолар бўлиб, ўз ижодлари билан миллий маданиятни юқори даражага олиб чиққан донишмандлардир.

АДАБИЁТЛАР:

1. Шоқан Уалиханов “Жонғария очерктері”. Алматы, “Атамұра”. 2022.
2. Дархан Кыдырали. Науай мен Абай. <https://egemen.kz/article/239913-nauai-men-abay>
3. Ўзбек адабиёти тарихи. Беш томлик. 2-том. –Тошкент: Фан, 1977.

ИСТИННАЯ ОЦЕНКА ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ АЛИШЕРА НАВОИ: С ВОСТОКА НА ЗАПАД

***М. ИМОМОВА студентка 2 курса факультета
«Филология и обучение языкам: русский язык»
Навоийского университета Инноваций***

Творческое наследие великого поэта и мыслителя узбекского народа Алишера Навои известно не только на Востоке, но и остается в центре внимания научной общественности Европы. Для истинной оценки творческого наследия Навои и определения его места в истории мировой цивилизации, прежде всего, необходимо тщательно изучить историю перевода на мировые языки и дальнейшего распространения созданных им произведений. Известно, что в течении XIV-XVIII веков в крупных западных университетах - Сорбонне, Болонье, Кембридже, Оксфорде, Лейдена и других было собрано значительное количество восточных рукописей. Именно там стали широко изучать в качестве основополагающих учебных материалов произведения великих учёных Востока и древней Греции. К примеру, во Франции во время правления короля Людовика XIV и его премьер-министра Кольбера стали развиваться и совершенствоваться наука, искусство и литература. По личной инициативе Кольбера в Византии, Константинополе, Толедо, Севилье были куплены богатые библиотеки и доставлены в Париж. В этом заведении, названной первоначально Королевской, а затем Национальной библиотекой в середине XVII века была создана востоковедческая школа. Один из ее первых выпускников Бартоломед'Ербело де Моленвиль (1625-1695), побывав в Византии, написал книгу “Восточная библиотека” - энциклопедический свод сведений, извлечённых из рукописей исторических сочинений мусульманских авторов.

Книга д'Ербело "Восточная библиотека", широко освещавшая жизнь, историю и культуру восточных народов, очень скоро получила признание и популярность не только во Франции, но и во всей Европе.⁴

В 1991 году, в республике широко отмечался 550-летний юбилей великого Навои. В честь него во Франции была издана книга Алишера Навои "Газели и другие поэмы" в переводе известного французского поэта Пьера Балп.⁵

И сегодня европейские читатели знают творчество Алишера Навои. О нем пишется в авторитетных энциклопедиях, литературных справочниках на французском, немецком, английском языках, публикуются новые переводы произведений великого поэта. Творческое наследие великого узбекского поэта и мыслителя Алишера Навои так же бесценно и вечно, как и наследие замечательных представителей мировой литературы Гомера и Данте, Фирдоуси и Ганжеви, Шекспира и Гёте, Пушкина и Толстого. Принадлежавшие перу Навои литературные произведения известны не только на Востоке, но и остаются в центре внимания научной общественности Европы. Своим бесценным творчеством Алишер Навои внёс огромный вклад в развитие культуры тюркоязычных народов, достиг небывалой славы в прозе и поэзии, сделал все возможное для возвышения тюркского языка. Истинной оценке творческого наследия Навои и определения его места в истории мировой цивилизации, безусловно, будет способствовать изучение истории перевода на мировые языки и дальнейшее распространение созданных им произведений. Еще в прошлом веке в исследованиях известных литературоведов В. В. Бартольда, Е. Э. Бертельса, В. М. Жирмунского, А. К. Боровкова, В. Захидова, Х. Сулейманова, Г. Каримова, Н. Маллаева были приведены отдельные сведения о мировой известности и об истории изучения в западном востоковедении творческого наследия Навои, но так и не появилось работы, широко и всесторонне освещавшей переводы, трактовки и интерпретации произведений писателя.

Известно, что в течение XIV–XVIII веков в крупных западных университетах – Сорбонне, Болонье, Кембридже, Оксфорде, Лейдене и других было собрано значительное количество восточных рукописей, что позволило создать первые систематизированные труды, непосредственно опирающиеся на источники. Именно там стали широко изучать как основополагающие учебные материалы произведения великих учёных Востока и древней Греции. Под влиянием древнегреческой, римской и исламской цивилизаций с начала XIV века в Италии, а затем в XV–XVIII веках в Испании, Франции, Англии, Германии стали развиваться, процветать и совершенствоваться наука и культура Ренессанса (бессмертные произведения «Божественная комедия» Данте, «Декамерон» Боккаччо, «Гаргантюа и Пантагрюэль» Рабле, «Дон Кихот» Сервантеса). В «Великом Темуре» Марло получили отражение и признание восточная философия и

⁴ Дейч А., Пеньковский Л. Алишер Навои. Избранные произведения. - Л.: Советский писатель, 1948

⁵ История узбекской литературы. В 2-х томах. Т.1. (С древнейших времен до XVI в.) Т., 1987.

восточные сюжеты. В этот же период возникают первые университетские кафедры восточных языков: в XVI веке – в Сорбонне, в XVII веке – в Оксфорде.

В XX веке изучение творческого наследия Алишера Навои оказалось в центре внимания европейских востоковедов. В 1900 г. французский ориенталист и библиограф Эдгар Блоше опубликовал «Каталог коллекций восточных рукописей на арабском, персидском и тюркском языках», систематизированный библиографом Шарлем Шефером. В нем приводятся 16 рукописей А. Навои, хранящихся в Национальной библиотеке Парижа. В 1926 г. Э. Блоше опубликовал свой каталог «Картины на восточных рукописях, хранящихся в Национальной библиотеке». В 1932–1933 гг. был опубликован в двух томах «Каталог восточных рукописей в Национальной библиотеке Парижа». В этом каталоге охарактеризованы уже 35 рукописей Алишера Навои, но высказано достаточно сомнительное суждение о творчестве Навои: «Поэмы Навои не блещут воображением, не светят священным огнем вдохновения божественного искусства, но всегда ограничиваются пассивным подражанием великим поэтам, имена коих были прославлены в анналах персидской литературы».⁶ Можно предполагать, что под трескучей риторикой здесь скрыт тот простой факт, что Блоше вообще никогда не читал Навои и довольствовался изучением одних названий его произведений.

Разумеется, эти суждения – свидетельство того, что эти ученые не отдавали отчета в том, что нельзя ограничиваться ссылками на общность литературных сюжетов и зависимость одних произведений от других без тщательного изучения форм зависимости и условий развития литературных сюжетов. Весьма поверхностно, только на основании внешнего сопоставления, делались решающие выводы. Взяв за образец произведения Низами, Дехлеви и Джами, Навои, во-первых, «усилил в своих произведениях реалистические мотивы, глубже обосновал психологические поступки героев, во-вторых, заострил гуманистическую направленность сюжетов, резче, нежели у предшественников, выразив протест против тех предрассудков и образа мышления, которые сеют зло и вражду между людьми, ограничивают право человека и, прежде всего, женщины на свободный выбор в любви. Последнее на мусульманском Востоке явилось предвосхищением прогрессивных общественных воззрений на много веков вперед».⁷

Следовательно, личность Алишера Навои и его творчество сегодня хорошо известны в европейских читательских и ученых кругах. Ему посвящаются научные статьи и монографии, о нем пишут в авторитетных энциклопедиях, литературных справочниках на французском, немецком, английском языках, публикуются новые переводы произведений великого поэта

⁶ Жураев К. Таржимашунослик. – Т., 2015. – 320 с.

⁷ Казакова Т.А. Художественный перевод. – Санкт-Петербург, 2002. – 115 с.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Дейч А., Пеньковский Л. Алишер Навои. Избранные произведения. - Л.: Советский писатель, 1948.
2. Жураев К. Таржимашунослик. – Т., 2015.- 320 с.
3. Казакова Т.А. Художественный перевод. - Санкт-Петербург, 2002.
4. История узбекской литературы. В 2-х томах. Т.1. (С древнейших времен до XVI в.) Т., 1987.

ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ НАЗНАЧЕНИЕ СЛОЖНЫХ МНОГОЧЛЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ПОЭМЕ А. НАВОИ «ФАРХАД И ШИРИН»

*Кизлархон САХАТОВА,
магистрант Навоийского
государственного университета.*

«Место любого явления в системе обусловлено комплексом его необходимых характеристик, которые могут быть сформулированы в виде трех вопросов: что?, как?, и для чего? Что? или о чем? – это вопрос о типовом содержании семантических единиц. Как? или чем? – это вопрос о средствах выражения в конструкциях. Для чего? или зачем? – вопрос о функциональном назначении синтаксических единиц» (1, с. 45).

Чтобы ответить на поставленный вопрос, обратимся к прагматике. Прагматика, в принятом теперь понимании, полагает, что «ее объединяет исследование того, как используется язык» (4, с. 719–720). Известно, что совокупное значение любого высказывания или суждения расслаивается на два компонента – когнитивный и прагматический. «Когнитивный компонент значения дает объективированное представление о денотате высказывания; прагматический – пропускает это представление через призму говорящего, дополняя и модифицируя когнитивное содержание высказывания представлениями о целях говорящего и его субъективном, эмоционально-оценочном отношении к компонентам ситуации речевого общения» (4, с. 724–725).

Прагматический компонент в свою очередь делится на эмотивно-оценочный и коммуникативно-целевой, а последний – на коммуникативно-информационный и коммуникативно-прагматический.

Коммуникативно-целевой слой значения проявляется в том, что «всякое высказывание несет представление не только о том, о чем в нем говорится, но также, зачем оно говорится» (4, с. 725). Таким образом, всякое высказывание служит осуществлению интенций говорящего.

«Речевая интенция – то же намерение, но реализуемое посредством речи... Намерение – замысел действий, направленных на осуществление цели...» (4, с. 727). Материал исследования позволяет выделить следующие речевые интенции при введении СМП в язык поздних рассказов и повестей:

- 1) информировать партнера по акту коммуникации, сообщить ему что-либо;
- 2) активизировать партнера по акту коммуникации;
- 3) дать оценку

сообщаемому, выразить свое отношение к изображаемой художественной действительности (3, с. 36).

Речевые интенции пишущего реализуются посредством сознательно отобранных языковых единиц, которые функционируют в речи в соответствии с названными интенциями.

Таким образом, применив все вышесказанное к синтаксису, можно говорить о том, что в художественном произведении синтаксис, а следовательно, и СМП как конструктивная единица синтаксиса, прежде всего, выполняет информативную функцию и реализует в тексте рассказа или повести следующую авторскую интенцию: информировать читателя (сообщить ему что-либо). В качестве подтверждения, приведём отрывок из поэмы А.Навои «Фарахад и Ширин»

Ждет человек успеха, но — гляди —
Злорадствует помеха впереди.
Не зная, радость, горе ль пред тобой,
Не стоит спорить со своей судьбой.
Хакан с ней спорить не хотел, не мог, —
Но он молился — и услышал бог...
Иль новый месяц так вошел светло?
Не месяц — солнце новое взошло.
Не солнце — роза. Но ее не тронь:
Не роза расцвела — возник огонь.
О, не подумай, что огонь так жгуч:
То вспыхнул скорби неумной луч...(1)

Информативная функция СМП связана с представлением сложного суждения об объектах художественной действительности, традиционно к которым относятся персонажи, их внешний и внутренний облик, их мысли, речь, действия, а также события, ситуации, пейзаж, неживые предметы внешнего мира.

С информативной функцией СМП тесно взаимосвязана прагматическая функция. СМП, выполняющие названную функцию, направлены на реализацию намерений автора активизировать сознание читателя.

Кроме этих функций синтаксис (и СМП в том числе) наряду с другими приемами речевой экспрессии «участвует в передаче того или иного отношения автора к изображаемой им художественной действительности», то есть выполняет характеризующую (оценочную) функцию.

Все три звена являются составляющими одной общей коммуникативной функции. «Поскольку назначение языка — быть орудием коммуникации — реализуется через синтаксис, коммуникативность — одно из сущностных свойств синтаксиса» (1, с. 45).

Таким образом, СМП выполняет в художественном тексте три основные функции:

- ☐ информативную;
- ☐ прагматическую;

□ характеризующую (оценочную).
 Завоеватели пред ним — рабы,
 Сдают ему владенья, гнут горбы.
 Как океан, как золотой рудник,
 Он был богат и щедрым быть привык.
 Нет, рудником глубоким не был он, —
 Был солнечным высоким небом он.
 Его взыскав, ему давало все
 Судьбы вертящееся колесо;
 Как никого, прославило его,
 Единственным поставило его,
 Единственным настолько, что ему
 И сына не давало потому.
 Венцом жемчужным обладает он, —
 О жемчуге другом мечтает он. (1)

Названные функции в конкретном художественном произведении часто являются взаимосвязанными и могут передаваться одной и той же синтаксической формой.

Таким образом, при выявлении функционального назначения СМП в поэме А.Навои «Фархад и Ширин», необходимо учитывать и субъективный фактор, то есть то, какую стилевую манеру изображения выбирает автор. Другими словами, необходимо учитывать особенности творческого метода писателя.

ЛИТЕРАТУРА:

1. А.Навои. Поэма «Фарахад и Ширин. 1484.
2. Золотова Г. А., Онипенко Н. К., Сидорова М. Ю. Коммуникативная грамматика русского языка. – М., 1998. – 528 с.
3. Иванчикова Е. А. Двусубъектное повествование в романе «Идиот» и формы его синтаксического изображения // Филологические науки. – 1990. – № 2. – С. 62 – 70.
4. Москальская О. А. Семантика текста // Вопросы языкознания. – 1980. – № 6. – С. 44 – 57.
5. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: Уч. пособие для студ., аспирантов и преподав. лингв. дисциплин в школах, лицеях, колледжах и вузах. – СПб., 1996. – 760 с.

NAVOIY ASARLARINI INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISH: MADANIY VA LINGVISTIK TO‘SIQLARNI YO‘LGA QO‘YISH

Nafisa ALIMOVA Navoiy innovatsiyalar universiteti

Filologiya va tillarni o‘qitish (ingliz tili) yo‘nalishi

2-bosqich talabasi,

Ilmiy rahbar: Amanbayeva Oydin

Annotatsiya: Ushbu maqola Alisher Navoiyning XV asrdagi o‘zbek adabiy durdonalarini, xususan, “Xamsa” asarini ingliz tiliga tarjima qilish bilan bog‘liq murakkab muammolarni o‘rganadi. Biz Navoiy ijodining o‘sha davr tarixiy va diniy sharoitiga chuqur singib ketganligi, jumladan, uning tasavvufiy va islomiy tasvirlar hamda murakkab metaforalardan foydalanishi natijasida yuzaga keladigan muhim madaniy to‘siqlarni ko‘rib chiqamiz.

Bundan tashqari, biz o‘zbek tilining boyligi, masalan, pleonastik sinonimlar, murakkab qofiya tizimlari va o‘ziga xos she’riy vositalar tufayli yuzaga keladigan lingvistik qiyinchiliklarni tahlil qilamiz, bu asl nusxaning nozik jihatlarini ingliz tilida aks ettirishni qiyinlashtiradi. Va nihoyat, biz ushbu to‘siqlarni yengib o‘tish uchun qo‘llaniladigan turli xil tarjima strategiyalarini, jumladan, annotatsiyalar, ijodiy o‘xshatishlar va she’riy vositalarning moslashuvini muhokama qilamiz, bu Navoiy ijodini ingliz tilida so‘zlashuvchi auditoriya uchun tushunarli qilish bilan birga uning madaniy va badiiy yaxlitligini saqlab qolishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, o‘zbek adabiyoti, tarjima nazariyasi, madaniy to‘siqlar, lingvistik qiyinchiliklar, Xamsa, tasavvuf, islomiy tasvirlar, she’riy tarjima, adabiy tarjima, madaniyatlararo muloqot.

Kirish. XV asrda yashagan taniqli o‘zbek shoiri Alisher Navoiy Markaziy Osiyo tarixidagi eng muhim adabiyot namoyandalaridan biri sifatida e’tirof etiladi. Uning “Xamsa” (yoki “Beshlik”) nomi bilan mashhur bo‘lgan keng qamrovli asari o‘zining chuqur tushunchalari, she’riy nafisligi va madaniy boyligi bilan azaldan o‘quvchilarni maftun etib kelgan. [1] Biroq Navoiy asarlarini ingliz tiliga tarjima qilish o‘ziga xos qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi, chunki uning asarlariga xos bo‘lgan madaniy va lingvistik nuanslarni turli tillarga etkazish qiyin bo‘lishi mumkin.

Ushbu tadqiqot ishi Navoiy asarlarini o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima qilishda yuzaga kelgan murakkabliklarni tahlil qilishga qaratilgan bo‘lib, tarjimonlar engib o‘tishlari kerak bo‘lgan madaniy va lingvistik to‘siqlarga alohida e’tibor qaratishdan iborat.

Navoiy asarlari 15-asrdagi O‘zbekistonning madaniy-tarixiy kontekstida chuqur ildiz otgan bo‘lib, bu ingliz tilida so‘zlashuvchi kitobxonlar uchun jiddiy to‘siqlar yaratishi mumkin. [2] Shoirning metafora, ramziy tasvir va so‘fiylik va islom falsafasiga murojaatlarini keng qo‘llashini uning dunyoqarashini shakllantirgan madaniy va diniy an‘analarni chuqur anglamay turib talqin qilish qiyin.

Tarjimonlar ushbu madaniy elementlarni ingliz tiliga o‘tkazishda, matnning asl ma’nosi va boyligini saqlab qolish zaruratini muvozanatlashtirib, asar o‘zbek bo‘lmagan auditoriya uchun ochiq bo‘lishini ta’minlashda ko‘pincha qiyin qarorlar qabul qilishlari kerak.

Tilshunoslik muammolari. Navoiy asarlarini tarjima qilishda madaniy to‘siqlar bilan bir qatorda katta lingvistik muammolar ham mavjud.

Shoirning boy lug‘at boyligi, murakkab grammatik tuzilmalari va nozik she‘riy vositalariga ega o‘zbek tilidagi mahorati ingliz tilida takrorlashda qiyinchilik tug‘dirishi mumkin.

Navoiy asarlarida ko‘pincha pleonastik sinonimlarning qo‘llanishi xarakterlidir, bu lisoniy hodisa bo‘lib, bir tushunchani ifodalash uchun bir nechta sinonim so‘zlardan foydalaniladi. [2] Ushbu stilistik tanlovni tarjima qilish ayniqsa qiyin bo‘lishi mumkin, chunki ingliz tili bir xil darajada leksik moslashuvchanlikni taklif qilmasligi mumkin.

Qolaversa, Navoiy she‘riyatida qo‘llanilgan murakkab qofiya sxemalari va o‘lchagichlar tarjimonlar oldiga katta qiyinchilik tug‘dirishi mumkin, ular asl matnning mazmun yaxlitligini saqlagan holda uning ritmik va musiqiy fazilatlarini egallashga intilishlari kerak.

Samarali tarjima strategiyalari. Navoiy asarlarini tarjima qilishda mavjud bo‘lgan madaniy va lingvistik to‘siqlarni bartaraf etish uchun tarjimonlar turli strategiyalardan foydalanganlar.

Umumiy yondashuvlardan biri bu matnning madaniy va tarixiy kontekstini tushuntirish uchun keng izohlar va izohlar berishdir. [3]. Bu asl o‘zbek konteksti va ingliz tilida so‘zlashuvchi auditoriya o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etishga yordam beradi va kitobxonlarga asarni chuqurroq tushunish imkonini beradi.

Tarjimonlar Navoiy she‘riyatining lingvistik jihatini aks ettirishning turli usullarini ham sinab ko‘rdilar: matnning madaniy o‘ziga xosligini saqlab qolish uchun ijodiy o‘xshatishlar, she‘riy vositalarni moslashtirish, o‘zlashtirilgan so‘zlar yoki transliteratsiya qilingan atamalarni o‘z ichiga kiritish. [2] [3]

Xulosa. Alisher Navoiy asarlarini ingliz tiliga tarjima qilish murakkab va ko‘p qirrali ish bo‘lib, madaniy va lingvistik to‘siqlar tarjimonlar uchun o‘ziga xos muammolarni keltirib chiqaradi. [2] Tarjimonlar strategik tarjima usullaridan foydalanish va manba materialini chuqur anglash orqali bu to‘siqlarni engib o‘tish orqali Navoiyning boy adabiy merosi va ingliz tilida so‘zlashuvchi dunyo o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etishga yordam beradi va natijada uning ijodining chuqur madaniy va badiiy ahamiyatini saqlab qoladi. [4] [5] [2] [3]

ADABIYOTLAR:

- 1.Z. Quvonov, “Alisher navaining tadqiq tadqiqotchi”, 2018 yil 30 avgust, Xalqaro nazariy va amaliy fanlar akademiyasi. doi: 10.15863/tas.2018.08.64.12.
- 2.TD Enazarov, “Muhokamatu-L-Lugatain”da dialektizm va obrazli nomlashning izohi,” 29 dekabr, 2020 yil. doi: 10.37547/tajssei/volume02issue12-48.
- 3.H. Ahmedov, “Alisher Navoiyning “Nazmul Javohir” asarini adabiy ta’lim darajasida o‘rganish bo‘yicha tavsiyalar”, 14-avgust, 2020-yil. doi: 10.37547/tajssei/volume02issue08-22.

АЛИШЕР НАВОИ И ЕГО ТРУД "МУХОКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН": ЗАЩИТА РОДНОГО ЯЗЫКА

*Уғилой НАРЗУЛЛАЕВА студентка 2 курса
Навоийского университета инноваций
и/о доц. Зарипова Г.Т.*

Annotatsiya: Alisher Navoiyning “Muhokamat ul-lug‘atayn” asarida ikki til – turk va fors tillari qiyoslangan. Navoiy ularning xususiyatlari, farq va o‘xshash tomonlarini tahlil qilib, tilning madaniyat va adabiyot uchun ahamiyatini ta’kidlaydi. Bu tilshunoslik va adabiyotni o‘zida mujassam etgan va o‘z davrida ta’sirchan bo‘lgan ilmiy asardir.

Kalit so‘zlar : Alisher Navoiy, turk va fors tillari, lingvistik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, til taraqqiyoti, o‘zbek tili tarixi, leksikografiya, til nazariyasi.

Алишер Навои был не только великим поэтом, но и выдающимся лингвистом и мыслителем. В своем труде "Мухокамат ул-Лугатайн" ("Сравнение двух языков"), написанном в 1499 году, он провел научный анализ тюркского и персидского языков, доказывая богатство и выразительность тюркской речи.

Причины написания трактата. В XV веке персидский язык доминировал в литературе, государственной и научной деятельности. Многие ученые считали, что тюркский язык не может достичь такого же уровня развития. Навои, будучи сторонником тюркской культуры, решил доказать обратное, используя аргументы и примеры из литературы и повседневной жизни.

Содержание произведения.

- "Мухокамат ул-Лугатайн" был написан на персидском языке, чтобы обратиться к ученым, владеющим этим языком.
- Навои сравнивает грамматику, лексику и фонетику обоих языков.
- Он утверждает, что тюркский язык имеет больше выразительных средств и гибкость в поэтических формах.
- Приводит примеры слов и выражений, которых нет в персидском языке.

Основные аргументы Навои

- Богатство лексики: Тюркский язык содержит множество уникальных слов и оборотов, которые сложно передать на персидском.
- Поэтические возможности: Благодаря агглютинации (прибавлению аффиксов), тюркский язык более гибкий в стихосложении.
- Фонетическая структура: Навои подчеркивает гармоничность звуков тюркского языка.

Историческая и литературная значимость

- Этот труд вдохновил последующие поколения поэтов писать на родном языке.
- Сыграл важную роль в развитии тюркской литературы.
- Подтвердил ценность тюркского языка как полноценного литературного и научного инструмента.

«Мухокамат ул-Лугатайн» – не просто филологический труд, а важнейший памятник, отстаивающий право тюркского языка на признание. Этот трактат

остаётся актуальным и сегодня, когда вопросы языковой идентичности продолжают играть важную роль в культуре и обществе.

Заключение:

"Мухокамат ул-Лугатайн" – не просто филологический труд, а важнейший памятник, отстаивающий право тюркского языка на признание. Этот трактат остаётся актуальным и сегодня, когда вопросы языковой идентичности продолжают играть важную роль в культуре и обществе.

Я считаю, что Навои своим трудом не только доказал красоту и мощь тюркского языка, но и дал будущим поколениям важный урок – необходимо ценить, развивать и защищать родную речь. В современном мире, где доминируют глобализация и заимствования, важно помнить слова Навои о самобытности языка. Ведь язык – это не просто средство общения, а часть нашей истории, культуры и национального сознания.

Кроме того, этот труд вдохновляет нас задуматься о том, насколько мы сами заботимся о своем языке. Если Навои в XV веке уже осознавал важность

тюркского языка и отстаивал его, то и мы, живя в XXI веке, должны не только

говорить на родном языке, но и сохранять его богатство, чистоту и уникальность.

Наш долг – продолжать дело Навои, популяризировать наш язык в науке,

литературе и повседневной жизни, чтобы он никогда не потерял своей значимости. Немаловажным аспектом является и то, что сохранение родного языка укрепляет связь между поколениями и помогает нам не потерять свою уникальную культуру и традиции. Важно передавать этот язык нашим детям, не только как средство общения, но и как важнейшую часть нашей идентичности, которую нельзя забывать. Алишер Навои и его произведений вечны навсегда!

ЛИТЕРАТУРА:

1. Навои, Алишер. Мухокамат ул-Лугатайн (Сравнение двух языков). – Ташкент: Фан, 1960.
2. Навои, Алишер. Избранные произведения. – Ташкент: Изд-во литературы и искусства, 1983.
3. Навои, Алишер. Собрание сочинений в 10 томах. – Ташкент: Фан, 1963–1968.
4. Бертельс, Е. Э. Навои и его место в истории классической литературы Востока. – Москва: Изд-во АН, 1948.
5. Девятизарова, М. М. Лингвистические взгляды Алишера Навои. – Душанбе: Дониш, 1974.
6. Сулейманов, А. С. Тюркские языки в оценке Алишера Навои. – Казань: Татарское книжное издательство, 1981.

7. Арипов, Х. Алишер Навои и его роль в развитии узбекского литературного языка. – Ташкент: Фан, 1985.
8. Рахимов, Ш. А. Мухокамат ул-Лугатайн как памятник узбекской филологии. – Ташкент: Фан, 1990.

ALISHER NAVOIYNING “MEZON UL-AVZON” ASARI ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI NODIR MANBA SIFATIDA

Shohboz AHMADOV

*Navoiy innovatsiyalar universiteti
Filologiya va tillarni o‘qitish kafedrası
Ingliz tili yo‘nalishi 3-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: A.A.Davlatova*

Annotatsiya: Alisher Navoiyning “Mezon ul-avzon” asari aruz ilmiga bag‘ishlangan to‘liq adabiyotshunoslik sohasini qamrab olgan eng muhim manbalardan biridir. Ushbu asar Sharq she‘riyatining nazariy asoslarini o‘rganishga, aruz tizimini tushunishga hamda turkiy she‘riyatga moslashgan vaznlarni tahlil qilishga yo‘naltirilgan. Navoiy o‘z davrigacha bo‘lgan ilmiy tajribalarni umumlashtirib, aruzning nazariy va amaliy jihatlarini ushbu asarida yoritib bergan. Ushbu maqolada “Mezon ul-avzon” asarining mazmuni, uning ilmiy va adabiy ahamiyati, aruz tizimida tutgan o‘rni shuningdek, bugungi kun adabiy merosi uchun muhim adabiy boylikdir.

Kalit so‘zlar: aruz vazn, she‘riyat nazariyasi, ilmiy risola, vazn o‘lchovlari, o‘zbek adabiyoti, klassik adabiyot, mumtoz she‘riyat, vazn.

Alisher Navoiy - buyuk mutafakkir, shoir va davlat arbobi nafaqat adabiy merosi, balki o‘z asarlari bilan ham butun dunyoni larzaga keltirgan so‘z mulkining podshohidir. U Sharq madaniyati, falsafasi, tasavvufi va she‘riyatining ko‘plab jihatlarini chuqur o‘rganib, ularga oid asarlar yozgan. Unga tegishli ilmiy asarlardan biri “Mezon ul-avzon” bo‘lib, bu risola aruz ilmiga bag‘ishlangan va o‘zbek tilida yozilgan eng qadimiy nazariy manbalardan biri hisoblanadi.

“Mezon ul-avzon” yozilgan XV asr Navoiy ijodining eng yuksak davri bo‘lib, Temuriylar davrida adabiyot, san‘at va ilm-fan juda rivojlangan edi. Bu davrda fors-tojik adabiyoti va aruz tizimi ustuvor bo‘lib, turkiy she‘riyat hali rivojlanish bosqichida edi. Navoiy aynan shu jarayonda aruz tizimini o‘zbek tilida mukammal tarzda qo‘llash yo‘lini izlab, bu borada nazariy asos yaratishga harakat qilgan. Alisher Navoiyning “Mezon ul-avzon” risolasi — bu uning ilmiy-mualliflik merosida muhim o‘rin tutadigan asarlardan biridir. Risola 15-asrda yozilgan bo‘lib, unda adolat, axloq, ilm-fan va ma‘naviyat masalalariga oid fikrlar, shuningdek, zamonaviy yoshlar uchun ko‘plab dolzarb masalalar keltirilgan.

Alisher Navoiy davridagi aruz ilmi. O‘sha davrda aruz nazariyasi arab va fors tilida shakllangan bo‘lib, turkiy tilga moslashmagan edi. Navoiy esa aruzni o‘zbek tilining fonetik xususiyatlariga moslashtirishga harakat qilgan.

U aruz tizimidagi o'zgarishlarni tahlil qilib, turkiy she'riyat uchun eng qulay vaznlarni tavsiya etgan. Alisher Navoiy davridagi aruz ilmi o'zining chuqur ilmiy tahlil va nazariy asoslari bilan ajralib turadi. Navoiy o'z asarlarida turli she'riy tuzilmalar, ayniqsa aruzni mukammal ishlatgan va uni turli o'lchamlarda qo'llagan. Uning aruz ilmidagi yondoshuvi, asosan, an'anaviy islomiy va o'zbek she'riyatining nazariy asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Aruz – bu arab she'riyatida o'lchamlar (metrikalar) tizimi bo'lib, she'rni tuzishda qator va uzunliklarni muvofiqlashtiradi. O'zbek she'riyatida ham aruz an'anaviy o'lchov tizimi sifatida keng tarqalgan. Alisher Navoiy aruzning nazariy jihatlarini chuqur o'rgangan va o'z asarlarida ko'plab aruz o'lchamlarini mukammal qo'llagan.

“Mezon ul-avzon”ning ilmiy va adabiy ahamiyati. Ushbu asar aruzning nazariy asoslarini va uning amaliy qo'llanilishini tushuntirishga bag'ishlangan bo'lib, nafaqat she'riyatni o'rganish, balki ilm-fan, adabiyot va tilni rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Asar, Navoiyning nafaqat adabiyotshunos, balki ilmiy va nazariy yondashuvlarini ham ifodalaydi.

- O'zbek adabiyotida aruz ilmiga oid birinchi fundamental tadqiqot.
- Aruzning nazariy asoslari va bahrlari to'g'risida keng ma'lumot berilgan.
- Shoirlar uchun amaliy qo'llanma sifatida xizmat qilgan.
- Bugungi kungacha o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

Bugungi kunda “Mezon ul-avzon” asari aruz ilmini o'rganishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Zamonaviy aruzshunoslar Navoiy bergan ilmiy tahlillarni bugungi fonologik va metrik tadqiqotlar bilan taqqoslab, uning nazariy qarashlarini rivojlantirishga harakat qilmoqdalar.

Zamonaviy aruzshunoslik nuqtai nazari, Alisher Navoiy va uning davridagi aruz nazariyasining rivojlanishini bugungi kun ilm-fanidagi yangicha yondoshuvlar va tahlillardan ko'ra qanday talqin qilishimiz mumkinligi haqida fikr yuritadi. Zamonaviy aruzshunoslikda aruzning nazariy jihatlarini, uning amaliy qo'llanilishi, she'riyatdagi roli va imkoniyatlari haqida yangi yondoshuvlar paydo bo'lgan. Bunday yondoshuvlar asosan aruzning ilgari ko'rishmagan va zamon talablariga mos keladigan jihatlarini o'rganish, shuningdek, aruzni til va badiiy ijodda qanday ishlatishning yangi usullarini aniqlashga qaratilgan.

O'zbek she'riyatining rivojlanishini aruz ilmi⁸ asosida tahlil qilib, uning tarixiy shakllarini, o'zbek tiliga xos xususiyatlarini va aruzning she'r tuzilmasidagi rolini o'rgangan. U aruzni an'anaviy shakllarda qanday ishlatish, ularning badiiy va ilmiy jihatlarini qanday talqin qilish mumkinligini o'z asarida ko'rsatadi. Asarda, aruzning o'zbek tiliga moslashishi, she'riyatning rivojlanishidagi o'zgarishlar va bu jarayonlarning ahamiyati haqida ham fikrlar bildirilgan. Fitrat o'zbek she'riyatining zamonaviy uslublari va aruzni yangi usullarda ishlatish imkoniyatlariga e'tibor qaratadi.

⁸ Fitrat A. “O'zbek she'riyati va aruz”. - Toshkent, 1927. – B. 85.

Alisher Navoiy va uning aruz ilmiga bag'ishlangan ilmiy tahlil va fikrlar jamlangan. S Vohidov⁹ Navoiyning aruzni qanday mukammal ishlatganini, uning she'riyatidagi aruz o'lchamlarini va tuzilmalarini tahlil qiladi. Asarda Navoiy aruzni nafaqat bir she'r tuzilmasi sifatida, balki badiiy va ma'naviy ifoda vositasi sifatida qanday ishlatgani va uning she'riyatining falsafiy asoslari haqida ham fikrlar mavjud.

Alisher Navoiyning she'riy ilmi va uning she'riyatdagi rolga doir keng qamrovli ilmiy tahlil mavjud. A Qayumov¹⁰ Navoiyning she'riyati va uning nazariy yondoshuvlarini o'rganib, shoirning aruz, she'r tuzilmasi, stilistika va poeziyani nazariy jihatdan qanday shakllantirganini tahlil qiladi.

Alisher Navoiyning badiiy ijodini, uning she'riyatini, nazariy yondoshuvlarini va estetik qarashlarini H Zohidov¹¹ chuqur tahlil qiladi. H Zohidov Navoiy asarlarining badiiy tuzilmasi, til va uslub xususiyatlarini, shuningdek, she'riyatning falsafiy va ma'naviy mazmunini o'rganadi.

Asardan misollar va ularning tahlili. Navoiy o'z asarida aruzning turli bahrlari haqida so'z yuritgan. Masalan, u ramal, rajaz va hazaj bahrlarini kengroq yoritgan. Quyida "Mezon ul-Avzon"¹² asaridan bir misol keltiramiz:

فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ
فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ فَعُولُنْ

Bu vazn hazaj bahrining to'liq shakli bo'lib, Navoiy bunday vaznlarning turkiy she'riyat uchun mosligini tahlil qiladi. Uning fikricha, ba'zi aruz vaznlari o'zbek tiliga to'g'ri kelmaydi va ularni moslashtirish kerak.

"Mezon ul-avzon" - Navoiy ijodiy merosining eng muhim qismidir. U Sharq she'riyati va o'zbek adabiyoti rivojida katta o'rin tutgan bo'lib, bugungi kunda ham o'z qadrini yo'qotmagan. Asar aruz ilmi bo'yicha mustahkam nazariy poydevor bo'lib, she'riyatga qiziqqanlar va ilmiy tadqiqotchilar uchun qimmatli manba hisoblanadi.

Navoiy she'riyatida aruz nafaqat an'anaviy uslublarni saqlab qolgan, balki yangi yondoshuvlar va original o'lchovlarni kiritgan. Bu o'z navbatida, uning asarlariga yanada chuqur badiiy va ilmiy qadriyat bag'ishlagan. Navoiy she'riyatining badiiy va ilmiy jihatlarini o'rganish, uning aruzga bo'lgan yondoshuvlarini yangi zamon talablariga moslashtirish zamonaviy aruzshunoslikning asosiy vazifalaridan biridir. Bugungi kunda aruzni o'rganish, uning yangi shakllarini va imkoniyatlarini yaratish, badiiy va musiqiy ritmni uyg'unlashtirish, she'riyatda erkinlikni qo'llash kabi jarayonlar aruzshunoslikni yangi darajaga olib chiqadi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. "Mezon ul-Avzon" - Toshkent: Fan, 1980. – B. 143.

⁹ Vohidov S. "Alisher Navoiy va aruz nazariyasi". - Toshkent, 1998. – B. 132.

¹⁰ Qayumov A. "Navoiy va she'riyat nazariyasi". - Toshkent, 2005. – B. 186.

¹¹ Zohidov H. "Alisher Navoiy badiiyati". - Toshkent, 2010. – B. 315.

¹² Alisher Navoiy. "Mezon ul-Avzan" - Toshkent: Fan, 1980. – B. 143.

2. Fitrat A. "O'zbek she'riyati va aruz". - Toshkent, 1927. – B. 85.
3. Vohidov S. "Alisher Navoiy va aruz nazariyasi". - Toshkent, 1998. – B. 132.
4. Qayumov A. "Navoiy va she'riyat nazariyasi". - Toshkent, 2005. – B. 186.
5. Zohidov H. "Alisher Navoiy badiiyati". - Toshkent, 2010. – B. 315.

ALISHER NAVOIY – THE MASTER OF UZBEK LITERATURE

Malika Muzaffarovna TOSHMAMATOVA

Navoi University of Innovations, student

Abstract. Alisher Navoiy was a great poet, philosopher, linguist, and statesman of the Timurid era. He is considered the founder of Uzbek literature and made significant contributions to the development of the Turkic language as a literary medium. His works, including the famous Khamsa, explore themes of love, morality, justice, and wisdom. Navoiy's efforts to elevate the status of the Turkic language in literature had a lasting impact on Central Asian culture. This article examines his life, major works, and enduring influence on literature and linguistics.

Alisher Navoiy is one of the most prominent figures in Central Asian and world literature. He is widely regarded as the founder of Uzbek literature, having played a key role in the development of the Turkic language as a rich and refined literary medium. His influence extends beyond poetry; he was also a philosopher, linguist, statesman, and a great patron of science, culture, and architecture. His works, written in both Turkic (Chagatai) and Persian, explore themes of love, morality, justice, and wisdom.

Navoiy's poetry, deeply philosophical yet accessible, continues to be a source of inspiration for generations. His literary contributions established a strong foundation for Uzbek literature, and his vision of the power of language remains relevant in contemporary linguistic and literary studies. This article explores his life, works, and legacy, highlighting his lasting impact on literature and culture.

Alisher Navoiy was born on February 9, 1441, in Herat, which was then an important cultural and political center of the Timurid Empire. He was born into an aristocratic family, and his father, G'iyosiddin Muhammad, served at the Timurid court. Growing up in an intellectual environment, young Alisher received an excellent education, studying languages, philosophy, literature, and Islamic sciences.

From an early age, he showed a strong interest in poetry and literature. He was a contemporary and close friend of Husayn Bayqaro, who later became the ruler of Herat. This friendship played a significant role in Navoiy's life, as Husayn Bayqaro appointed him to high government positions, recognizing his intellectual and administrative talents.

Navoiy was not only a poet but also an influential statesman. Under the reign of Husayn Bayqaro, he held several high-ranking positions, including the

role of the vizier (minister). His political career was marked by efforts to promote education, culture, and infrastructure. He initiated the construction of madrasas (educational institutions), libraries, mosques, roads, and bridges. These contributions played a crucial role in the cultural and social development of Herat, making it a center of learning and arts.

Despite his high position in the government, Navoiy remained devoted to literature. His works often reflect his philosophical views on governance, justice, and morality. His deep understanding of society and politics allowed him to write with great insight about human nature, the responsibilities of rulers, and the ethical challenges of leadership.

One of Alisher Navoiy's most significant contributions was his effort to elevate the status of the Turkic language as a literary language. In his time, Persian was considered the dominant language of poetry and literature in Central Asia. However, Navoiy believed that the Turkic language was equally capable of expressing deep poetic and philosophical ideas.

His book "Muhokamat ul-lug'atayn" (The Judgment of Two Languages) is an outstanding linguistic study in which he compares Persian and Turkic. He argues that Turkic, with its rich vocabulary and expressive potential, is not inferior to Persian. This work played a crucial role in the development of Uzbek as a sophisticated literary language and influenced future generations of writers.

Alisher Navoiy's most famous work is his "Khamsa", a collection of five epic poems. These works are deeply philosophical, addressing themes of justice, love, wisdom, and the human struggle for moral perfection. The five poems in the "Khamsa" are:

1. "Hayrat ul-abror" (The Wonder of the Righteous) – A moral and philosophical work discussing the battle between good and evil.
2. "Farhod va Shirin" (Farhod and Shirin) – A tragic love story that explores themes of devotion, sacrifice, and fate.
3. "Layli va Majnun" (Layli and Majnun) – A poetic retelling of the famous Arabian love story, emphasizing the power of love and the suffering of lovers separated by fate.
4. "Sab'ayi Sayyor" (The Seven Planets) – A collection of seven stories, each linked to a celestial body, exploring different aspects of human nature.
5. "Saddi Iskandariy" (The Wall of Alexander) – A historical and philosophical epic about Alexander the Great, highlighting the role of wisdom in leadership.

Through these works, Navoiy demonstrated his vast knowledge of philosophy, ethics, and spirituality. His writings continue to be studied in literary and academic circles worldwide.

Alisher Navoiy's influence on literature cannot be overstated. His works set a high standard for Turkic poetry, inspiring countless poets and writers in the centuries that followed. His mastery of poetic form, depth of thought, and linguistic innovation established him as a model for future generations.

Notably, his ideas influenced other great poets, such as Babur (the founder of the Mughal Empire and a poet in his own right) and later Uzbek writers. His use of the Turkic language helped shape modern Uzbek literature, making him a national hero in Uzbekistan and beyond.

Today, Alisher Navoiy is celebrated not only as a literary figure but also as a symbol of Uzbek cultural identity. His contributions to the development of the Uzbek language have left a lasting imprint on the linguistic heritage of Central Asia. His influence extends to modern Uzbek poetry, music, and even philosophy.

The government of Uzbekistan honors his legacy with monuments, educational institutions, and annual celebrations. His works are studied in schools and universities, and his philosophy remains relevant in discussions about literature, language, and ethics.

Alisher Navoiy was more than just a poet—he was a philosopher, linguist, and statesman who shaped the cultural and literary landscape of Central Asia. His works, written over five centuries ago, continue to inspire readers with their wisdom, beauty, and depth.

His vision of justice, morality, and the power of language serves as a guiding light for writers, scholars, and leaders today. As we continue to read and appreciate his works, we honor his legacy and the rich cultural heritage he left behind.

REFERENCES:

1. Navoiy, A. (1983). *Muhokamat ul-lugʻatayn* [The Judgment of Two Languages]. Tashkent: Fan.
2. Navoiy, A. (1991). *Khamisa* [The Khamisa]. Tashkent: Gʻafur Gʻulom Publishing House of Literature and Art.
3. Navoiy, A. (2001). *Mahbub ul-qulub* [The Beloved of Hearts]. Tashkent: Sharq.
4. Navoiy, A. (1978). *Nasayim ul-muhabbat* [The Breezes of Love]. Tashkent: Fan.
5. Zarif, H. (2000). *The Life and Works of Alisher Navoiy*. Tashkent: Maʼnaviyat.
6. Vohidov, S., & Karimov, B. (1998). *Poetics of Navoiy's Works*. Tashkent: Uzbekistan

TO‘RTINCHI SHO‘BA: NAVOIY IJODINI TADQIQ QILISH
MUAMMOLARI: FALSAFA, TARIX, MADANIYAT VA SAN‘AT

ALISHER NAVOIYNING SIYOSIY QARASHLARIDA
DAVLAT VA JAMIYAT BOSHQARUVI

Maftuna Ag‘zam qizi AKTAMOVA
Navoiy innovatsiyalar universiteti
Pedagogika va psixologiya yo‘nalishi, 2-kurs talabasi
Ilmiy rahbar: V.E.Cho‘liyeva – f.f.d.(DSc)

O‘zbek xalqining buyuk shoiri va mutafakkiri, olim va davlat arbobi Alisher Navoiyning davlat va jamiyatning rivojiga qo‘shgan hissasi beqiyosdir. Davlat hokimiyatini mustahkamlash, mamlakat birligini tarqoqlik balosidan saqlash, ortiqcha soliqlarga qat’iy kurashish, mamlakat obodonchiligi ishlariga bosh qo‘shish kabi jo‘shqin siyosiy faoliyatini amalga oshira boshlab, jamiyat rivojiga katta hissa qo‘shdi.

Manbalarda ko‘rsatilishicha, Alisher Navoiy Husayn Boyqaro davlatini mustahkamlashda va mamlakatni mayda davlatlarga bo‘lib yuborishga intilayotgan shahzoda va amir-amaldorlarga qarshi kurashda katta ish ko‘rsatdi. Soliqlarni xalqdan orttirib olayotgan ba’zi bir amaldorlar Navoiyning talabi bilan ishdan chetlashtirildi. Bu esa Navoiyning xalq orasidagi obro‘yini yanada oshirdi.¹³

Navoiy ijodiy ish bilan ko‘proq shug‘ullanish uchun muhrdorlik vazifasidan iste’fo berdi. Lekin Boyqaro o‘z davlat ma’muriyati uchun Navoiydek tadbirli va donishmand kishining bo‘lishini zarur deb hisoblab, uni vazirlik vazifasiga tayinladi. U mamlakatning tinch-osoyishtaligi uchun kurashdi. Donishmadnligi, tadbirkorligi bilan ko‘plab g‘alayonu qon to‘kishlarni oldini oldi, urushlarni yarashga aylantirdi.¹⁴

Uning bu fazilati, ayniqsa, 1972—1476-yillardagi vazirlik faoliyatida yaqqol namoyon bo‘ldi. Husayn Bayqaro hokimyat ishlarida Navoiyning aql va sadoqatida tayanib ish ko‘rdi. Uni, qarshiligiga qaramasdan, yuqori martabalarga tayinladi, 1472-yilda esa «amir»(vazir)likka qo‘ydi. Buyuk shoir «amiri kabir» (ulug‘ amir), «amirul muqarrab» (podshoga eng yaqin amir) unvonlariga musharraf

¹³ N.Mallayev, G‘.Karimov., S.Ismatov. O‘zbek adabiyoti tarixi. T. “O‘qituvchi”, 1990

¹⁴ O‘sha yerda.

bo'ldi. Uning vazirlik yillari Hirotida obodonlik avj olgan, madaniyat gullab, yashnagan davr bo'ldi. Ulug' amir o'zi bosh bo'lib, suvsiz yerlarga suv chiqardi, eski ariqlarni tozallatirdi, yangi kanallar qazdirdi. Eski binolarni ta'mir qildirib, yangilarini qurdirdi. Qanchadan-qancha madrasalar, xonaqohlar soldirdi.

Navoiy yurtini, diyorni ko'rkam hosildor bog'lar og'ushida ko'rishni orzu qilardi. U:

Kim bu bog' ichra xirmon erur,
Barchasi bir-biriga mehmon erur

deb odamlarni bi-biriga mehribonu shafiq bo'lishga, umr-hayot qadrini bilishga, do'st-birodarlikka chaqirgan edi.¹⁵ Uning insonparvarligi jamiyatning ravnaq topishiga ijobiy ta'sir ko'rsatdi.

U vazirlikdan bo'shaganidan keyin ham mamlakat va xalq uchun xizmat qilishning boshqa yo'llarini izlay boshladi. U o'z asarlarida mamlakat va xalq manfaatlariga qaratilgan eng dolzarb masalalarni yoritish, o'zbek adabiy tilini rivojlantirish vazifalarini o'z oldiga qo'ygan edi.

Navoiyning siyosiy qarashlarida odil hukmdorga, el-yurtga adolatli tuzum o'rnatilishiga qat'iy ishonch, katta umid gavdalanadi. O'z asarlarida tasvirlangan o'tmishning afsonaviy va tarixiy odil hukmdorlari obrazi orqali Husayn Boyqaroni adolatli, muruvvatli hokimiyat egasi bo'lishga chaqirdi. U siyosiy adolat g'oyasini siyosiy axloq va xalqchilik, obodonchilik uchun jon kuydirish fazilatlarini bilan uyg'unlashtirgan holda tarannum etadi.

Navoiy dahosi tufayli insoniyat tarixida dunyoning turli joylarida yashayotgan turkiy xalqlar yakqalam qilindi, millat ma'naviy merosi umumjahon xazinasidan mustahkam o'rin oldi. Mustaqil O'zbekistonda Navoiyni anglash davlat siyosati darajasiga ko'tarildi. Respublikadagi eng yirik viloyatlardan biri va uning markazi, O'zbekiston Davlat mukofoti, O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi Til va adabiyot instituti, opera va balet akademik teatri, O'zbekiston Davlat kutubxonasi, Samarqand Davlat universiteti va boshqa yuzlab madaniy-ma'rifiy muassasalar, jamoa xo'jaliklari ulug' shoir nomi bilan ataladi. Bu esa buyuk mutafakkir va davlat arbobiga bo'lgan yuksak ehtiromdan dalolatdir.

ALISHER NAVOIY G'AZALLARINING FALSAFIY VA MA'NAVY TAHLILI

Shahzoda Umidulloyevna ALLAMURODOVA

Termiz davlat pedagogika instituti

Tillar fakulteti 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: Qulmamatova Muattar Otabek qizi

Annotatsiya. Mazkur maqolada Alisher Navoiy g'azallarining falsafiy va ma'naviy jihatlarini tahlil qilinadi. Shoir ijodida ishq, axloq, adolat va tasavvufiy tushunchalar muhim o'rin egallab, ular insonning ma'naviy kamolotga yetishishida asosiy mezon sifatida talqin etiladi. Navoiy g'azallarida dunyoviy va ilohiy

¹⁵ Karimov I.A. Ma'naviy yuksalish yo'lida. T.: "O'zbekiston", 1998

ishqning o‘zaro bog‘liqligi, inson ruhiyati va nafs tarbiyasi chuqur ifodalangan. Ushbu maqolada shoirning badiiy merosi ana shu jihatlar asosida yoritiladi.

Alisher Navoiy Sharq adabiyotining yirik namoyandasi bo‘lib, uning g‘azallari badiiy go‘zallik bilan birga chuqur falsafiy va ma’naviy mazmunni ham o‘z ichiga oladi. U asarlarida inson ruhiyati, axloq, ishq va tasavvufiy qarashlarni yuksak badiiy mahorat bilan ifodalab, o‘quvchini ma’naviy kamolot sari yetaklaydi. Navoiy g‘azallarida ishq faqatgina dunyoviy tuyg‘u emas, balki insonni ilohiy haqiqatga yaqinlashtiruvchi vosita sifatida talqin etiladi. Uning she’riyati odob-axloq, adolat, halollik va tavakkul kabi umumbashariy qadriyatlarni targ‘ib qiladi. Ushbu maqolada Navoiy g‘azallarining asosiy falsafiy va ma’naviy jihatlari tahlil qilinadi.

Navoiy g‘azallarida insonning ma’naviy yuksalishi va nafsni yengish masalasi muhim o‘rin egallaydi. Shoir, insonni ma’naviy kamolotga erishishda uning ichki kurashini va o‘z nafsini yengishini ta’kidlaydi. Navoiy fikricha, haqiqiy ma’naviy yuksalish sabr, ilm va tavakkul orqali bo‘ladi. Insonning nafsini tizzasida tutish, uni engish va eng oliy maqsadga – Allohga xizmat qilish orqali u haqiqiy kamolotga erishadi. Shu bilan birga, nafsning yengilishi, o‘zini bilish va o‘zini tarbiyalash orqali amalga oshadi.

*“Ul jon fido aylarki, o‘zin bilmas, ey do‘st,
Nafs o‘zini bilgach, ani o‘ldurmak lozim”*

Bu baytida shoir, nafsning insonning ichki dushmani ekanligini ta’kidlaydi. Nafs, insonni yomonlikka va yovuzlikka undovchi kuch bo‘lib, uni yengmagan odam haqiqiy kamolotga erisha olmaydi. Navoiy, insonni nafsini yengish uchun o‘zini anglash va o‘zining ichki olamini to‘g‘ri bilishga chaqiradi. Faqat shunda inson ichki poklikka erishib, haqiqiy ma’naviy yuksalishga erishishi mumkin.

Navoiy g‘azallarida ishq falsafasi markaziy o‘rin tutadi. Shoir ishqni ikki xil – dunyoviy va ilohiy tarzda talqin qiladi. Dunyoviy ishq inson qalbini poklaydi, uni yuksak tuyg‘ular sari yetaklaydi va uni ilohiy ishqqa olib boradi. Ammo, eng yuksak darajadagi ishq – bu Allohga bo‘lgan muhabbatdir. Navoiy, ishqni nafaqat insonlar orasidagi tuyg‘u sifatida, balki uni ilohiy haqiqatga yetishish vositasi sifatida ko‘rib, uning ma’naviy ahamiyatini ta’kidlaydi.

*“Ishq ersa, jon ichra bir otash erur, har kim
O‘z jonin aning yo‘lida qilmasa, devonadur.”*

Bu misrada shoir, ishqning inson uchun eng oliy his-tuyg‘u ekanligini ta’kidlaydi. Ishq, Allohga bo‘lgan muhabbatning bir ko‘rinishi sifatida tasavvur qilinadi. Ishq yo‘lida jonini fido qilmagan odam haqiqiy oshiq emas, ya’ni u ilohiy sevgi yo‘lini to‘liq tushunmagan va unga ergashmagan demakdir. Navoiy, haqiqiy ishqni faqat Allohga bo‘lgan muhabbatda va ruhiy yuksalishda topadi. Navoiy g‘azallarida tasavvuf falsafasi va uning asosiy tushunchalari katta ahamiyatga ega. Shoir, tasavvufni insonning ichki dunyosini poklash va Allohga yaqinlashish yo‘li sifatida ko‘radi. Navoiy g‘azallarida zohiriy va botiniy ma’nolar uyg‘unlashgan bo‘lib, ular insonning o‘zligini anglash, nafsini yengish va haqiqiy ma’naviy haqiqatlarga erishishdagi iztiroblarini tasvirlaydi. Shoir, tasavvufiy yo‘lda

Allohning sevgisini va ma'naviy bilimni anglashda o'zini yo'qotib, birlashishning zarurligini ta'kidlaydi.

*“Har ne desang, o'zingga ayla, hechkimga ma'ni qilma,
Kim saqofat ahli g'arib, sirri ichra pinhon erur.”*

Bu baytda, Navoiy tasavvufiy yo'lining sirlarini ochiqalmaslikni ta'kidlaydi. Haqiqiy ma'naviy haqiqatlarni har kim tushunavermaydi, ular faqatgina botiniy tushuncha va ma'rifatga ega bo'lganlarga ayon bo'ladi. Navoiy, bu yo'lni faqat o'zini anglagan, ilohiy bilimga ega bo'lgan kishilarga ochiq deb hisoblaydi. Shoirning fikricha, tasavvufdagi haqiqiy ma'naviy sirlar, oddiy kishilarga tushunarsiz bo'lib, faqat tasavvufga rioya qilganlar uchun ochiqdir.

Alisher Navoiy yaratgan qahramonlar faqatgina badiiy obrazlar emas, balki ezgulik, ilm, muhabbat va adolat timsollari sifatida yashab kelmoqda. Farhodning ilmga bo'lgan intilishi, Layli va Majnunining pok sevgisi, Husayn Boyqaroning adolati bugungi kun yoshlariga ham ibrat bo'lib xizmat qilishi mumkin. Shu bois, bu qahramonlarning fazilatlari nafaqat o'tgan davrlarda, balki hozirgi zamonda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan.

ADABIYOTLAR:

1. Алишер Навои. Сборник статей. –Москва-Ленинград: АН, 1946.
2. Хусайн Бойқаро. Рисола. Нашрга тайёрловчилар: А.Рустам, К.Ҳасан. – Тошкент: Шарқ, 1991.
3. Qulmamatova M. “Boylik” konseptining lingvokulturologik tahlili. (linguoculturalogical analysis of the concept of "wealth") doi: <https://doi.org/10.47390/spr1342v4si3y2024n28>
4. Qulmamatova M. Ingliz va o'zbek maqollarida “boylik” konseptining chog'ishtirma tadqiqi //Philological research: language, literature, education. – 2024. – T. 4. – №. 4. – С. 70-72.

ALISHER NAVOIYNING MA'RIFIY-MADANIY, PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK QARASHLARI

Charos Fayzullo qizi JABBOROVA

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti talabasi.

Ilmiy rahbar: Qahharova Malika Lutfullo qizi.

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti o'qituvchisi.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning ma'rifiy-madaniy, pedagogik va psixologik qarashlari asosida tarbiya darslarini tashkil etishning nazariy asoslari yoritilgan. Alisher Navoiy ijodidagi ta'lim-tarbiya, insonparvarlik va axloqiy fazilatlarni shakllantirishga qaratilgan g'oyalarning zamonaviy tarbiya jarayonidagi ahamiyati tahlil qilingan. Shuningdek buyuk mutafakkirning asarlarida ifodalangan ma'naviy qadriyatlar orqali yosh avlodni barkamol shaxs sifatida shakllantirishga qaratilgan yondashuvlar haqida fikrlar bildirilgan.

Kalit soʻzlar: Alisher Navoiy, I.A.Karimov, murabbiy, komillik, pedagogik-psixologik qarashlar, ilm-fan, taʼlim-tarbiya, maʼrifat, barkamol inson, shaxs kamoloti, makt.

Mustaqillikka erishganimizdan soʻng har bir sohada boʻlgani kabi ajdodlarimiz xotirasiga ehtirom masalasi ham hukumatimizni eʼtiboridan chetda qolgani yoʻq. Davlatimiz rahbari tomonida joriy 2025- yilni ham Alisher Navoiy yili deb eʼlon qilinishi shoir shaxsiyatiga qoʻyilgan yuksak maʼnodagi ehtirom va eʼtirofning namunasi deb aytaolamiz. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning 2024-yil 30-oktabr 1-noyabr kunlari Navoiy viloyatiga tashrifi doirasida 2025-yilni viloyatimizda “Alisher Navoiy yili” deb eʼlon qilishi [2], hamda Oliy taʼlim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2024-yil 27-dekabrda 490-son Gʻazal mulkining sultoni Mir Alisher Navoiy tavalludining har yili respublikamizda keng miqyosda nishonlanadi. Alisher Navoiy chin maʼnoda ruhiy, falsafiy fikrlari bilan butun jahon hamjamiyatini lol qoldiraoldi.

Oʻtmishdagi buyuk mutafakkirlarning dono fikrlari, oʻgʻitlari, tafakkur mevalari va ijodiy yutuqlarini oʻrganish, xalqimizning maʼnaviy dunyosini kengaytirish bilan birga, yosh avlodning barkamol inson boʻlib yetishishida muhim vositalardan biri hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan qaraganda, Sharq mutafakkirlaridan biri, oʻzbek adabiyotining zabardast siymosi, komil inson gʻoyasini kuylovchi va buyuk mutafakkir Alisher Navoiy merosini oʻrganish, undan taʼlim-tarbiya jarayonida foydalanish har bir pedagogning vazifasi hisoblanadi. Alisher Navoiy xalqimizning tafakkuri va badiiy madaniyatining tarixida butun bir davrni tashkil etadigan buyuk shaxsdir. U milliy adabiyotimizning tengsiz namoyandasi, millatimizning gʻururi va shaʼni boʻlib, oʻzining oʻlmas soʻz sanʼati bilan dunyoga tanilgan. Taʼbir joiz boʻlsa, olamda turkiy va forsiy tilda soʻzlovchi biron bir inson yoʻqki, u Navoiy sadoqat va eʼtiqod bilan qaramasa, “Agar bu ulugʻ zotni avliyo desak, mutafakkirlarning mutafakkiri, shoir desak, shoirlarning sultoni”, deb taʼriflaydi Birinchi Prezidentimiz I.A. Karimov.

Oʻzbek xalqining ulugʻ shoiri va dunyo adabiyotining klassiklaridan biri Alisher Navoiydir. U 1441-yil 9-fevralda Hirotida tugʻildi. Uning oilasi va qarindosh urugʻlari temuriylar saroyiga yaqinlashtirilgan xizmatchi aristokratlardan edi. Uning otasi Gʻiyosiddin kichkina Abulqosim Boburning saroy xizmatchilaridan boʻlib, keyin sabzavorda hokim boʻlgan. Alisher oilasi va Husayn Boyqarolar oilasi bir-birlari bilan yaqin edilar. Alisherning oʻqishga havasi erta boshlandi. U maktabga Husayn Boyqaro bilan birga oʻqidi. Ular orasidagi doʻstlik mana shu maktabdan boshlangan. Alisher oʻquvchilik yillarida fors adibi Shayx Saʼdiyning «Guliston va Boʻston», eron shoiri Fariddin Attorning «Mantiqut-tayr» asarlarini zavq bilan oʻqigan. Alisher otasining yordami bilan jiddiy oʻqishga berildi, adabiyot va sanʼatni sevdi. Oʻzbek, Eron va arab adabiyoti bilan tanishdi. Alisher 1456 yil Hirotidan Mashhadga keldi va Husayn Boyqaro bilan Xuroson podshosi Abulqosim Bobur xizmatiga kirdi. 1472-yil fevral oyida Navoiy Husayn Boyqaroning rasmiy vaziri qilib belgilandi. Zamonasining katta olimi, shoiri A.Jomiy, shoir Said Hasan Ardasherlar Navoiyning yaqin doʻsti va

maslahatdoshlari edilar. Navoiy xalqning hayotini bilar, uni sevar va xalq ma'rifati ustida doim o'ylar edi. Alisher o'zining butun faoliyatini xalq manfaati ustida doim o'ylar edi. Alisher o'zining butun faoliyatini xalq manfaati uchun muhim bo'lgan ishlarga bag'ishlashni istar edi.

Alisher va uning atrofidagi taraqqiyparvar kishilar xalqni izmiga, mansabdorlarning o'zboshimchalikdagi, davlat daromadlarini o'z foydasiga ishlatishga qarshi kurashdi. Navoiy 1488-yil «Sirojul-muslimin», «Majolisun-Nafois» asarida 413 shoir va yozuvchilar haqida Navoiy ma'lumot beradi.

1490-yilda «Risolai Mufrat dar fani muammo» 1492-yil «Mezonul-avzon (vazn mezon)» 1492-1494 yillarda «Hamsatul-mutayyirin» («Besh hayrat») 1494 «holati Pahlavon Muhammad» 1496 «Nasoyimul-Muhabbat» («Sevgi shabadalari»). Bu asar darveshlar to'g'risida yozilgan. Navoiy 1498-99 yillarda «Lison ut-tayr» («Qush tili») nomli doston yozadi. Bu asar Navoiyning bolalikda sevib o'qigan «Mantiqut-tayr» ga o'xshamaydi. 1499-yilda yozgan «Muhokamatul lug'atayn» asarida turkiy til-o'zbek bilining boyligi va bu tilda ilmiy, badiiy asarlar yaratish uchun to'la imkoniyat borligini isbot qiladi.

1500-yilda yozilgan asar «Mahbub ul-qulub» («Ko'ngillarning sevganidir») dir. Navoiy 1501-yil 3-yanvar yakshanba kuni tong vaqtida vafot qildi.

Buyuk mutafakkir shoir va alloma Alisher Navoiy noyob iste'dod egasi bo'lishi bilan dunyoga mashhur bo'ldi. Navoiy matematika, astronomiya, hikmatshunoslik, muhandislik ilmini qunt bilan o'rgangan. U Samarqand va Movarounnahrning mashhur obidalariga, go'zal manzaralariga doimo o'z munosabatini bildirib kelgan. Hirotida o'zining vazirlik yillarida ham mansab va shon-shavkat uchun emas, balki butun kuchini el-yurt uchun xizmat qilishga, hunar ahli va hakimlar ishini xalq farovonligiga qaratgan. Xondamir «Xulosat ul-axbor» asarida «Amir Alisherning fazlu hunar tabaqasining aksariga g'amxo'rliги zo'rdir. Tazqib va tasvir ilmi hunarida benuqson va cheksiz bo'lgan qalam ahllari, shuningdek, zamon naqqoshlari va davr muhandislarining ko'pi ul hazratning tarbiya va ta'lim vositasi bilan bu hunarlarni o'rgandilar va atrof olamda monandi yo'q yaxshilar tengi bo'ldilar», degan fikrni keltiradi. Alisher Navoiy o'z «Xamsa»sida bitilgan dostonlarida ilgari surilgan umuminsoniy g'oyalari bilan dunyoga mashhur bo'ldi. Xususan, «Sadi'y Iskandariy» dostonida «Podshohlar har narsani idrok qila bilishi, bilmasa donishvor olim kishilar bilan suhbatda bo'lib o'rganishi shart», degan ilg'or fikr ilgari suriladi. Iskandar Arastudan: «Nega odamlar qaysi ish foydali, qaysi ish zararli ekanini bilgan holda noxush xatti-harakatga yo'l qo'yadilar?» - deb so'raydi. Arastu javob berib shunday deydi: «Kishining aqli foydali ish qilish kerakligini biladi, nafs hamisha oson ishga intiladi: nafs o'z intilishiga erishsa, u odamlarni foydali ishlarning mahsulidan bebahra qiladi».

Alisher Navoiyning pedagogik qarashlarini tahlil qilish orqali uning ta'lim va tarbiya haqidagi g'oyalarini aniqlash. Bu usul orqali Navoiyning asarlarida tarbiya, ilm, axloqiy qadriyatlar va komil inson g'oyalarini o'rganiladi. Tahliliy usul o'quvchilarninafaqat Navoiy asarlari bilan tanishtirish, balki ularning tarbiyaviy ma'nolarini chuqur tushunishga yordam beradi. Muzokara usuli-

"Tarbiya" darslarida o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida muzokaralar o'tkazish. Alisher Navoiy pedagogikasining zamonaviy ta'limga tatbiq etilishi haqida fikr almashish va muhokama qilish orqali Navoiy g'oyalarini amaliyotga joriy etish imkoniyatlari o'rganiladi. Muzokara usuli o'quvchilarning mustaqil fikrlashini rivojlantirish va ularning axloqiy qarashlarini shakllantirishga yordam beradi. Matn tahlili- Navoiy asarlarini pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilish. Bunda Navoiyning Xamsa asari yoki boshqa asarlaridan, xususan, Mahbub ul-qulub, Lison ut-tayr kabi she'riy asarlaridan iqtiboslar olib, ularning pedagogik mazmunini, tarbiyaviy ahamiyatini aniqlash. Matn tahlili usulini qo'llash, Navoiyning fikrlarini zamonaviy pedagogika bilan bog'lashda foydalidir. Deskriptiv usul: Alisher Navoiyning pedagogik qarashlarini batafsil tasvirlash va ularning tarixiy, madaniy va ijtimoiy kontekstda qanday rivojlanganini o'rganish. Deskriptiv usul orqali, Navoiyning g'oyalarining o'ziga xos xususiyatlari, uning ta'limdagi roli va muhimligini aniq va keng ko'lamda tushuntiriladi.

Buyuk alloma va shoir Alisher Navoiy umuminsoniy tarbiya borasida bir butun asar yaratmagan bo'lsa-da, u o'zining fikrlarini deyarli barcha ilmiy va adabiy asarlarida ifodalagan. Alisher Navoiy ilm-ma'rifat va ta'lim-tarbiya masalalarida insonparvarlik g'oyalarini bosh mezon sifatida ko'rgan. Uning fikricha, inson dunyoda eng yuksak, aziz va qadrlidir. Navoiyning barcha asarlari yoshlar tarbiyasiga muhim xazina bo'lib xizmat qiladi, chunki u har bir so'zini o'ylab, o'rinli va unumli tarzda ishlatgan. Uning hikmatlari biz uchun ibrat va yo'l-yo'riqdir. Alisher Navoiyning hayoti va merosi yoshlarda umuminsoniy fazilatlarni tarbiyalashda yorqin namuna bo'ladi. U o'zining ta'lim-tarbiyaga oid mulohazalari bilan barkamol avlodni tarbiyalashga katta hissa qo'shgan. Uning g'oyalari hozirgi kunda ham dolzarb va muhimdir. Har bir o'qituvchi, pedagog o'z faoliyatida ta'lim va tarbiyani yanada samarali qilish uchun o'z bilimini va mahoratini doimiy ravishda rivojlantirishi, o'quvchilar bilan bo'ladigan munosabatlarni puxta o'ylab, ularning hissiyotlariga zarar yetkazmasdan ish olib borishi kerak. Muomala madaniyati, o'zini tuta bilish va nazorat qilish har bir tarbiyachining vazifasidir. Tarbiyachining dunyoqarashi uning muomalasida o'z ifodasini topadi. Muomilaning eng asosiy vositasi esa til hisoblanadi. Xalqimizda: "Bola –shirin so'zning gadosi", degan naql bor. Demak, tarbiyachi muomala jarayonida ehtiyotkor bo'lishi zarur. Alisher Navoiy muomala qiluvchi shaxsning mahorati haqida: "Shirin so'z ko'ngillar uchun bamisoli asaldir", deb ta'kidlagan. Shuning uchun ham o'qituvchi har doim nutq madaniyatiga alohida e'tibor berishi, psixologik, estetik, jismoniy va axloqiy jihatlarini o'z faoliyatida namuna sifatida namoyon etishi zarur. O'qituvchi o'zining pedagogik faoliyatida to'g'ri va adolatli bo'lishi, ishlarni adolat bilan olib borishi kerak. Bu sifat, tarbiyachi bilan o'quvchi o'rtasida ishonch va yaqinlikni kuchaytiradi, chunki adolat insonlar xulqini baholashda muhim mezondir. Hazrat Alisher Navoiy aytganidek: "Loaqa bir harf o'rgatgan ustozning haqqini yuz ming ganj-u xazina bilan ham uzib bo'lmaydi". Bu hikmat bizning ustozlarga nisbatan muqaddas hurmat va minnatdorlikni anglatadi. Alisher Navoiy yoshlarga

chuqur bilim berish uchun muallimlarning o'zi ham bilimli va tarbiyali bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. U nodon va mutassib domlarni tanqid qilib, o'qituvchining ma'lumotli, bilimdon va o'qitish usullarini bilishi zarurligini ta'kidlaydi. Masalan, "Mahbub ul-qulub" asarida Navoiy maktabda ishlayotgan o'qituvchilarni o'ta qattiqqo'l, johil va ta'magirlikda tanqid qiladi. U o'sha davrdagi johil muallimlarni yosh bolalarga nohaq azob beruvchilar sifatida ko'radi.

Ularning ko'pchiligi o'z ishiga nohaq yondoshib, bolalarga jismoniy va ruhiy azob yetkazishga odatlangan. Shuningdek, ular o'z tabiatlaridagi qattiqqo'llik va achchiqlikni yosh bolalarga ham ko'rsatishga intilishadi. Ular kichik bolalarni qiynash, do'q-po'pisa qilish orqali ularga nisbatan o'z ustunliklarini namoyon etishga harakat qiladilar. Bu kabi muallimlar o'zlarining qattiqqo'lligi va o'z fikrlarini bolalar ustidan majburan amalga oshirishga intilishlari bilan ajralib turadi. Alisher Navoiy bu kabi muallimlarni tanqid qilgan holda, ular yosh avlodni sog'lom va bilimli, balki xushxulq va ma'naviy yetuk shaxslar qilib tarbiyalashni talab qiladi. U o'qituvchining o'zi ham ma'rifatli, hurmatga sazovor va xushmuomala bo'lishi kerakligini o'z asarlarida ta'kidlaydi. Alisher Navoiy muallimning mehnatini ta'kidlar ekan, uning ishining qiyinligini va mashaqqatini yuksak baholaydi. Uning fikricha, muallimning vazifasi oddiy bir ish emas. "Uning ishi odam qo'lidan kelmas, odam emas, balki dev ham qila bilmas," deb yozadi u. Bu o'qituvchining mehnati naqadar og'ir va murakkabligini anglatadi. Alisher Navoiy shunday ta'kidlashicha, kuchli kishi ham yosh bolani tarbiyalashda ojizlik qilishi mumkin, lekin ustoz bolalarga ilm va odob o'rgatadi.

Xulosa: Xulosa qilib aytganda, "Tarbiya" darslarini Alisher Navoiyning pedagogik qarashlari asosida tashkil etish yoshlarning ma'naviy-axloqiy rivojlanishini ta'minlashga, ilm-fan va madaniyatga bo'lgan qiziqishni oshirishga, shuningdek, ta'lim tizimining samaradorligini yanada oshirishga yordam beradi. Navoiy pedagogikasiga asoslanib, ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish o'quvchilarni yuksak axloqiy fazilatlar, ilmiy bilimlar va ijtimoiy mas'uliyatga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR:

- 1.Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch . T,: Ma'naviyat, 2008 y.
- 2.Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармони. Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги. – Тошкент: “Адолат”, 2018. – 112 б.
- 3.Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami.Yigirma jildlik. 16-jild.T.: “Fan”, 2000. B. 26.
- 4.Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami.Yigirma jildlik.14-jild.T.: “Fan”, 1998. –B. 83.
- 5.Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. Asarlar. O'n besh jildlik. 13-jild.– T.: “Badiiy adabiyot” nashriyoti, 1966. – B. 189-190.

“NAFS” KONSEPTINING HAYVONLAR TIMSOLIDAGI TALQINI

Dilorom Ikramovna XAKIMOVA,
*Navoiy viloyati O‘qituvchilarni qayta tayyorlash va ularni malakasini oshirish
markazi metodisti*

Annotatsiya. Mazkur maqolada “nafs” konseptining hayvonlar timsoli orqali ifodalanishi lingvokonseptomantik va kulturologik yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda Sharq va jahon madaniyatida hayvon obrazlarining ramziy ma’nosi ochib berilib, ularning “nafs” tushunchasi bilan konseptual bog‘liqligi izohlanadi. Hayvonlar timsoli orqali nafsning quyi ehtiroslar, ochko‘zlik, shahvat, tajovuzkorlik va nazoratsiz istaklar manbai sifatida talqin qilinishi badiiy, diniy va paremiologik materiallar asosida asoslab beriladi. Maqola natijalari “nafs” konseptining madaniy kodlar orqali shakllanishini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: nafs, konsept, hayvon timsoli, lingvokulturologiya, ramz, metafora, axloq.

Аннотация. В статье анализируется интерпретация концепта «нафс» через образы животных с позиций лингвоконцептологии и культурологии. Рассматривается символическая функция животных в восточной и мировой культуре и их связь с представлением о «нафсе» как источнике низменных желаний, страстей и инстинктов. На материале художественных, религиозных и паремиологических текстов показано, что животные образы служат метафорическим средством репрезентации внутренней борьбы человека и его нравственного выбора.

Ключевые слова: нафс, концепт, образ животного, лингвокультурология, символ, метафора, нравственность.

Abstract. This article examines the interpretation of the concept of *nafs* through animal imagery from linguoconceptual and cultural perspectives. The study explores the symbolic function of animals in Eastern and world cultures and their conceptual association with *nafs* as a source of base desires, instincts, and uncontrolled passions. Based on literary, religious, and paremiological materials, the article demonstrates that animal images function as metaphoric representations of human inner struggle and moral choice.

Keywords: nafs, concept, animal imagery, linguoculturology, symbol, metaphor, morality.

Zamonaviy tilshunoslik va madaniyatshunoslikda konsept tushunchasi til, tafakkur va madaniyat o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni yoritishda muhim ilmiy kategoriya sifatida qaraladi. Shu nuqtayi nazardan, “nafs” konsepti Sharq tafakkuri

va islomiy falsafada markaziy o‘rin egallagan axloqiy-falsafiy tushunchalardan biridir. Nafs insonning ichki olami, instinktiv xohishlari va axloqiy tanlovlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Til va madaniyatda murakkab tushunchalar ko‘pincha obrazlar orqali ifodalanadi. Xususan, hayvonlar timsoli insonning quyi ehtirolari va nazoratsiz instinktlarini ifodalashda keng qo‘llaniladi. Mazkur maqolada “nafs” konseptining hayvonlar obrazlari orqali qanday talqin qilinishi lingvokulturologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi.

Islomiy manbalarda “nafs” insonning sinov maydoni sifatida talqin qilinib, u ruh va aql bilan qarama-qarshi qo‘yiladi. Tasavvuf ta’limotida nafsning bosqichlari (*nafs ammora*, *nafs lavvoma*, *nafs mutmainna*) ajratiladi. Aynan *nafs ammora* hayvoniy instinktlar bilan qiyoslanib, insonni tubanlikka yetaklovchi kuch sifatida baholanadi.

Mazkur falsafiy qarashlar til va badiiy tafakkurda hayvonlar timsoli orqali ifodalanib, nafsning ramziy obrazini yaratadi.

Hayvon obrazlari madaniyatda biologik mavjudot sifatida emas, balki ramziy belgilar tizimi sifatida namoyon bo‘ladi. Ko‘plab tillarda hayvon nomlari orqali inson xulq-atvori va axloqiy sifatleri baholanadi. Bu holat metaforik tafakkurning universal xususiyatidir.

“Nafs” konsepti hayvonlar timsoli orqali quyidagi umumiy semantik belgilar bilan ifodalanadi:

- instinktivlik;
- nazoratsizlik;
- shahvat va ochko‘zlik;
- tajovuzkorlik.

“Nafs” konseptining hayvonlar orqali ifodalanish modellari

1. Nafs — hayvoniy instinkt timsolida

Ko‘plab badiiy va diniy matnlarda nafs hayvoniy tabiat bilan qiyoslanadi. Bu modelda inson aqliy va ruhiy nazoratni yo‘qotsa, hayvon darajasiga tushib qolishi ta’kidlanadi. Masalan, ochko‘zlik va shahvat yovvoyi hayvonlar xulqi bilan solishtiriladi.

2. Nafs — yirtqich hayvon obrazi

Bo‘ri, sher yoki it kabi hayvonlar nafsning tajovuzkor va hukmron jihatlarini ifodalashda qo‘llaniladi. Bu obrazlar orqali nafs insonni boshqaruvchi, uni zo‘ravonlikka va haddan oshishga undovchi kuch sifatida tasvirlanadi.

3. Nafs — jilovlanishi lozim bo‘lgan mavjudot

Tasavvufiy matnlarda nafs ko‘pincha jilovlanishi kerak bo‘lgan hayvon sifatida talqin qilinadi. Insonning ma’naviy kamoloti aynan shu “hayvoniy nafs”ni tarbiyalash va boshqarish bilan bog‘lanadi.

“Nafs” konseptining hayvonlar timsolidagi talqini quyidagi metaforalar orqali ifodalanadi:

- **Hayvon metaforasi** (nafsni hayvonga qiyoslash);
- **Jilovlash metaforasi** (nafsni tarbiyalash);
- **Kurash metaforasi** (nafs bilan olishish).

Ushbu metaforalar til orqali insonning ichki axloqiy kurashini obrazli va ta’sirchan ifodalashga xizmat qiladi.

Maqol va hikmatlarda hayvonlar orqali nafsning salbiy jihatlari keskin baholanadi. Masalan, ochko‘zlik cho‘chqa yoki bo‘ri obrazlari bilan, hiyla-nayrang tulki timsoli bilan ifodalanadi. Bu birliklar xalq ongida nafsning ijtimoiy jihatdan nomaqbul xususiyatlarini mustahkamlaydi.

“Nafs” konseptining hayvonlar timsolidagi talqini til va madaniyatda insonning ichki instinktiv tabiati va axloqiy mas’uliyatini qarama-qarshi qo‘yuvchi muhim konseptual modeldir. Hayvon obrazlari orqali nafs insonni tubanlikka yetaklovchi kuch sifatida ramziy ifodalanadi, shu bilan birga, uni jilovlash va nazorat qilish zarurati ta’kidlanadi. Tadqiqot natijalari “nafs” konseptining lingvokulturologik mazmunini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR

1. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. М., 1997. С 5
2. <https://www.online-translator.com/contexts/english-russian/pathos>
3. Clark, H., & Marshall, C. (1981). Definite Reference and Mutual Knowledge. Elements of Discourse Understanding. Cambridge University Press, pp. 10-63. [in English]
4. Popova, Z.D., Sternin, I.A. (2007). Cognitive Linguistics. Moscow: AST-Vosok-Zapad, 314 p. [in Russian]
5. Croft, W., & Alan, D. (2007). Cognitive Linguistics. Cambridge: CUP. 365p. [in English]
6. Journal of History Culture and Art Research (ISSN: 2147-0626) Concept_vs_Notion_and_Lexical_Meaning
7. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma jildlik. 16-jild. T.: “Fan”, 2000. B. 26.
8. Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to‘plami. Yigirma jildlik. 14-jild. T.: “Fan”, 1998. –B. 83.

BESHINCHI SHO'BA: ALISHER NAVOIY ASARLARINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV

ALISHER NAVOIY SHE'RIYATI VA IJODIDA TIL VA ADABIYOTNING UYG'UNLIGI

*Filologiya fanlari bo'yicha
falsafa doktori Tosheva Nilufar Shirinboyevna,
Navoiy innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi,
Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi Norbo'tayeva Marjona*

Annotatsiya. Ushbu maqolada Navoiyning she'rlarida tilning badiiy ifoda vositalari, adabiyotning estetik tamoyillari va ularning o'zaro uyg'unligi tahlil qilinadi. Navoiyning "Xamsa" asari, g'azallari, qasidalar va boshqa she'riy namunalari orqali uning tilga bo'lgan munosabati, milliy adabiyotni rivojlantirishdagi roli va o'z davri adabiyotiga qo'shgan hissasi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, she'riyat, til va adabiyot uyg'unligi, "Xamsa", g'azal, badiiy ifoda, Sharq adabiyoti, Milliy adabiyot.

Alisher Navoiy (1441–1501) – sharq adabiyotining ulug' shoiri, mutafakkiri va davlat arbobi. Uning ijodi nafaqat o'z davri, balki butun sharq adabiyoti va madaniyati uchun noyob meros hisoblanadi. Navoiy she'riyatida til va adabiyotning uyg'unligi uning asarlarining badiiy jihatdan mukammalligini ta'minlagan. U turkiy tilni adabiy til sifatida mustahkamlash, unga badiiy ifodaning yangi imkoniyatlarini kiritish va milliy adabiyotni rivojlantirish borasida ulkan hissa qo'shgan. Ushbu maqolada Navoiyning she'riyati va ijodida til va adabiyotning uyg'unligi, uning badiiy uslubi, tilning estetik jihatlari va adabiyotning milliy ruhini ifodalashdagi roli chuqur o'rganiladi. Alisher Navoiy turkiy tilni adabiyot va madaniyatning asosiy vositasi sifatida ko'rib, uning imkoniyatlarini kengaytirishga intilgan. U "Muhokamat al-lug'atayn" ("Ikki til muhokamasi") asarida fors va turkiy tillarni qiyoslab, turkiy tilning boyligi, ifodaviyligi va badiiy jihatdan fors tilidan kam emasligini isbotlagan. Alisher Navoiy turkiy tilni she'r va nasrda qo'llash orqali unga yangi badiiy ma'nolar kiritdi va uni adabiy til sifatida mustahkamladi. Mutaffakkirning she'riyatida til va adabiyotning uyg'unligi uning badiiy uslubi va estetik tamoyillarida namoyon bo'ladi. U she'rlarida so'z san'ati, badiiy obrazlar, ramzlar va allegoriyalardan foydalangan holda o'quvchini chuqur ma'naviy olamga olib boradi. Alisher Navoiy turkiy til va adabiyotni rivojlantirish orqali milliy adabiyotning shakllanishiga ulkan hissa qo'shgan. Uning ijodi orqali turkiy til adabiy til sifatida o'z o'rnini mustahkamladi va keyingi avlod shoirlari uchun namunali namuna bo'ldi.

Alisher Navoiyning asarlari milliy ruhni ifodalash, xalqning ma'naviy qadriyatlarini saqlash va ularni badiiy shaklda ifodalashda muhim rol o'ynaydi. Uning she'rlarida turkiy xalqlarning an'analari, urf-odatlar, tarixiy va madaniy merosi aks etadi. Mavlononing ijodi nafaqat o'z davri, balki keyingi davrlar

adabiyoti uchun ham manba bo'lib kelgan. Uning til va adabiyotni uyg'unlashtirishdagi tajribasi zamonaviy adabiyotshunoslik va tilshunoslikda o'z aksini topadi. Navoiyning asarlari bugungi kunda ham o'quvchilar va tadqiqotchilar uchun boy manba hisoblanadi.

Alisher Navoiy she'riyatida tilning badiiy imkoniyatlarini to'liq ochib berishga harakat qilgan. Uning asarlarida turkiy tilning leksik boyligi, grammatik jihatlari va sintaktik tuzilmalari badiiy ifoda vositalari sifatida foydalanilgan. Navoiy so'zlar tanlashda, iboralar yaratishda va mazmunni ifodalashda tilning barcha qatlamlaridan mohirona foydalangan. Masalan, uning g'azallarida turkiy tilning nozikliklari, musiqaviyligi va ritmik jihatlari alohida e'tiborga loyiq. U she'rlarida so'z o'yinlari, qofiyalar, radiflar va badiiy obrazlardan foydalanish orqali o'quvchini ma'naviy va hissiy jihatdan boyitadi. Navoiyning "Devoni Foni" asarida turkiy tilning boyligi va ifodaviyligi yuqori darajada namoyon bo'ladi. Masalan, "Farhod va Shirin" dostoni orqali Navoiy insoniy sevgi, fidoyilik va ma'rifat mavzularini yoritadi. Farhod obrazi orqali u insonning maqsadga erishishdagi qat'iyati va azmi tasvirlangan. "Layli va Majnun" dostoni esa sevgi va vafo mavzularini chuqur falsafiy talqin qiladi. Navoiy bu asarlar orqali insoniy qadriyatlar va ma'naviyatni ulug'laydi.

Alisher Navoiy she'riyatida tasviriy san'atning barcha turlaridan foydalangan. Uning asarlarida tabiat tasvirlari, inson his-tuyg'ulari, ijtimoiy hayotning turli jihatlari badiiy mahorat bilan ifodalangan. Masalan, "Hayrat ul-abror" dostoni orqali Navoiy insoniy fazilatlar, adolat va ma'rifat mavzularini yoritadi. Uning she'rlarida tabiat tasvirlari inson ruhiyatini aks ettirish vositasi sifatida ishlatiladi. Navoiyning tasviriy san'ati uning she'rlariga hayotiylik va jozibadorlik bag'ishlaydi.

Alisher Navoiyning ijodida insonparvarlik g'oyalari alohida o'rin tutadi. Uning asarlarida inson qadri, adolat, tenglik, ma'rifat va insoniy qadriyatlar ulug'lanadi. Masalan, "Saddi Iskandariy" dostoni orqali Navoiy adolatli hukmdorlik, insonparvarlik va ma'rifat mavzularini yoritadi. Uning she'rlarida inson qadri va uning ma'naviy jihatlari chuqur talqin qilinadi. Navoiy insonparvarlik g'oyalarini badiiy shaklda ifodalash orqali o'quvchilarga ma'naviy va axloqiy qadriyatlar haqida fikr yuritishga undaydi.

Alisher Navoiy she'riyatida musiqiylik va ritm alohida ahamiyatga ega. Uning she'rlarida turkiy tilning musiqaviyligi, ritmik jihatlari va badiiy ifoda vositalari yuqori darajada namoyon bo'ladi. Masalan, uning g'azallarida qofiyalar, radiflar va ritmik tuzilmalar badiiy ifoda vositalari sifatida foydalaniladi. Navoiy she'rlarida musiqiylik va ritm mazmun bilan uyg'unlashgan holda ifodalangan. Uning she'rlarini o'qigan har bir o'quvchi unda musiqiylik va badiiy jozibani his qiladi. Alisher Navoiyning ijodi nafaqat o'z davri, balki keyingi davrlar adabiyoti uchun ham manba bo'lib kelgan. Uning til va adabiyotni uyg'unlashtirishdagi tajribasi zamonaviy adabiyotshunoslik va tilshunoslikda o'z aksini topadi.

Bugungi kunda Navoiyning asarlari turkiy tilli xalqlar uchun boy manba hisoblanadi. Uning ijodi orqali milliy adabiyotning mustaqilligi va o'ziga xosligi ta'minlandi. Navoiyning merosi bugungi kunda ham dolzarb masalalardan biri

hisoblanadi. Alisher Navoiy she'riyatida milliy ruh va madaniyat alohida o'rin tutadi. Uning asarlarida turkiy xalqlarning an'analari, urf-odatlar, tarixiy va madaniy merosi aks etadi. Masalan, "Sab'ai sayyor" dostoni orqali Navoiy turkiy xalqlarning madaniy merosi, an'analari va urf-odatlarini badiiy shaklda ifodalaydi. Uning she'rlarida milliy ruh va madaniyatning boyligi namoyon bo'ladi. Alisher Navoiyning ijodida insoniy qadriyatlar alohida ahamiyatga ega. Uning asarlarida inson qadri, adolat, tenglik, ma'rifat va insoniy qadriyatlar ulug'lanadi. Masalan, "Farhod va Shirin" dostoni orqali Navoiy insoniy sevgi, fidoyilik va ma'rifat mavzularini yoritadi. Uning she'rlarida inson qadri va uning ma'naviy jihatlari chuqur talqin qilinadi. Alisher Navoiyning she'riyati va ijodida til va adabiyotning uyg'unligi uning asarlarining badiiy jihatdan mukammalligini ta'minlagan. U turkiy tilni adabiy til sifatida mustahkamlash, unga yangi badiiy ifoda vositalarini kiritish va milliy adabiyotni rivojlantirish borasida ulkan hissa qo'shgan. Navoiyning ijodi bugungi kunda ham sharq adabiyoti va madaniyatining yorqin namoyondasi sifatida qadrlanmoqda. Uning merosi orqali biz til va adabiyotning uyg'unligi, milliy ruhni ifodalash va adabiyotning estetik tamoyillari haqida chuqur bilim olishimiz mumkin.

Navoiyning turkiy tilni rivojlantirishdagi roli va uning adabiyotga qo'shgan hissasi bugungi kunda ham dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Uning merosi orqali milliy adabiyotning mustaqilligi va o'ziga xosligi ta'minlandi.

Xulosa qilib aytganda, Alisher Navoiyning she'riyati va ijodida til va adabiyotning uyg'unligi uning asarlarining badiiy jihatdan mukammalligini ta'minlagan. U turkiy tilni adabiy til sifatida mustahkamlash, unga yangi badiiy ifoda vositalarini kiritish va milliy adabiyotni rivojlantirish borasida ulkan hissa qo'shgan. Navoiyning ijodi bugungi kunda ham sharq adabiyoti va madaniyatining yorqin namoyondasi sifatida qadrlanmoqda. Uning merosi orqali biz til va adabiyotning uyg'unligi, milliy ruhni ifodalash va adabiyotning estetik tamoyillari haqida chuqur bilim olishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. *Xamsa*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1991.
2. Alisher Navoiy. *Devoni Foni*. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2001.
3. Alisher Navoiy. *Muhokamat al-lug'atayn*. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1988.
4. Abdulla Oripov. *Navoiy va zamonaviylik*. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 1996.
5. Ibrohim G'afurov. *Alisher Navoiy: hayoti va ijodi*. – Toshkent: O'qituvchi, 1991.
6. O'tkir Hoshimov. *Navoiy asarlaridagi insonparvarlik g'oyalari*. – Toshkent: Sharq nashriyoti, 2008.

ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЕ-КУЛЬТУРНЫЕ, ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АЛИШЕРА НАВОИ

Рахматова Шахризода Фуркат кизи

Студентка 2 курса факультета педагогика-психология

Кораева Латифа Зарифовна, PhD

Аннотация: Статья посвящена анализу просветительско-культурных, педагогических и психологических взглядов Алишера Навои-выдающегося поэта, мыслителя и государственного деятеля 15 века. В работе рассматриваются его идеи о важности образования, нравственного воспитания и духовного совершенствования личности.

Ключевые слова: Алишер Навои, просвещение, культура, педагогика, психология, воспитание, нравственность, образование, гуманизм, личность.

Annotation. The article analyzes the educational, cultural, pedagogical, and psychological views of Alisher Navoi, a prominent 15 th-century poet, thinker, and statesman. It explores his ideas on the importance of education, moral upbringing, and spiritual self-improvement.

Keywords: Alisher Navoi, enlightenment, culture, pedagogy, psychology, upbringing, morality, education, humanism, personality.

Алишер Навои уделял особое внимание, воспитанию человека через знания, нравственность и труд. В его произведениях прослеживаются ключевые педагогические идеи, которые актуальны и сегодня. В своем произведении «Махбуб ул-кулуб» Навои пишет .

«Кто не познал науки свет,
Тот в мире не найдет ответ»

Эти строки подчеркивают, что без знания человек остается в неведении, не способен правильно воспринимать мир и находить ответы на важные жизненные вопросы. Навои считал, что образование должно быть доступно каждому, независимо от социального происхождения. По мнению Навои, учитель – это не просто передатчик знаний, но и духовный наставник, который должен воспитывать личность, формировать ее нравственные качества. В его произведениях часто встречаются образы мудрых наставников, которые ведут учеников к истине и самосовершенствованию. Например в поэме «Лисон ут-тайр» он использует образ Симурга как символа высшего разума и мудрого наставника к которому стремятся другие птицы. Это показывает, что истинное знание требует усилий, терпения и руководства опытного наставника. Навои подчеркивал, что знание без морали бесполезно. Он считал, что образование должно не только давать человеку знания, но и воспитывать в нем добродетельность, честность и трудолюбие.

В «Махбуб ул-кулуб» он пишет.
«Ум без честности – вред,
А честь без ума – лишь беда.»

Эти слова показывают , что образование должно идти рука об руку с нравственным воспитанием.Только сочетание ума и честности делает человека по-настоящему полезным для общества.

Педагогические взгляды Алишера Навои опережали свое время,он не только пропагандировал важность образования, но и подчеркивал необходимость воспитания высоких моральных качеств.Его идеи актуальны и сегодня, поскольку они направлены на формирование гармоничной и мудрой личности , способной приносить пользу обществу. Алишер Навои подчеркивал, что человек формируется под влиянием окружающих людей. В «махбуб ул-кулуб» он писал.

«Кто дружит с мудрицами – обретет свет,
Кто следует за невежеством – останется в беде.»

Окружение играет ключевую роль в формирование характера и ценностей человека. Человек должен осознанно выбирать свое окружение, так как оно влияет на его мышление и поступки. Навои уделял большое внимание силе слова. В « Махбуб ул-кулуб » он подчеркивал что слова могут исцелять или разрушать.

«Доброе слово - бальзам для души,
Грубое слово – рана,что не заживает»

Слова оказывают сильное влияние на психологическое состояние человека. Умение говорить мудро и сдержанно- важное качества гармоничной личности.

Навои считал, что труд - это основа развития личности. В его произведениях герои достигают успеха благодаря упорству и усердию. В «Фархаде и Ширин» главный герой преодолевает трудности, прокладывая путь через годы ради любви.

Настойчивость и труд формирует силу воли и устойчивость к стрессу. Лень и бездействие ведут к деградации личности. Во многих произведениях Навои показывает, как человек сталкивается с внутренними конфликтами. Например в «Лайли и Мажнун » главный герой разрывается между чувствами и общественными нормами. Человек должен уметь контролировать свои эмоции, иначе они могут привести к разрушительным последствиям. Гармония между разумом и чувствами – путь к мудрости и счастью.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1:Навои А. «Махбуб ул-кулуб»//Пер.с узбекского.- Ташкент:Фан,1993
- 2:Навои А . «Лисон ут-тайр»//Пер.с чагатайского.-Ташкент : Издательство литературы и искусства 1890
- 3:Абдурахманов Ш. Алишер Н; жизнь и творчество –Ташкент :Фан ,1991
- 4:Каримов И.Высокие гуманистические идеи Алишера Навои // Научные труды –Ташкент : Узбекистан .1998
- 5: Навои А Фархад и ширин //Пер.на русский язык-Москва: Восточная литература 1961

ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЁЖИ И ПАТРИОТИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ А.НАВОИ

*преподаватель кафедры филологии и обучения языкам
Навоийского университета инноваций
Шодиева Райхон Саматовна*

*Студентка направления «Русский язык и литература»
кафедры филологии и обучения языкам
Навоийского университета инноваций
Эшмодова Гулсевар Зафар кизи*

Аннотация: Алишер Навои – великий поэт и мыслитель, который своим уникальным творчеством внес большой вклад в воспитание не только своего времени, но и будущих поколений. В его произведениях содержится множество идей и мыслей, направленных на воспитание молодежи в духе патриотизма. В творчестве Навои патриотическое воспитание включает в себя не только национальную гордость, но и общечеловеческие ценности. В данной статье мы остановимся на вопросах патриотического воспитания молодежи в деятельности Навои.

Ключевые слова: Алишер Навои, патриотическое воспитание, мужество, идеи, мысль, справедливость, воспитание.

В творчестве Навои концепция Родины всегда занимает важное место. Он прославляет патриотизм в своей Хамсе и выражает эту концепцию через своих персонажей. В своих произведениях Навои подчеркивает необходимость защиты Родины, сохранения ее свободы и независимости. Эти идеи важны для молодого поколения, потому что им необходимо чувствовать ответственность за свою страну. В целях воспитания молодежи в духе патриотизма Навои в своих произведениях приводит примеры исторических деятелей и их героизма. Он призывает молодежь увеличивать свою любовь к своей стране, вспоминая исторические события и личности. В своих произведениях Навои упоминает многих героев, их храбрость и заслуги перед страной. Это побуждает молодежь изучать свое историческое наследие, любить и защищать свою Родину.[1]

В творчестве Навои патриотическое воспитание также связано с духовными ценностями. В своих произведениях он воспеваает такие ценности, как человечность, справедливость, искренность и сострадание. Эти ценности побуждают молодых людей нести ответственность не только за свою страну, но и за общество. Навои в своих произведениях на высоком уровне выражает общечеловеческие ценности и посредством этого стремится духовно воспитывать молодежь.[2]

Навои использует в своих произведениях уникальный дидактический стиль, направленный на воспитание молодежи в духе патриотизма. Свои идеи в воспитании молодежи он передает легко и доступно через пословицы,

пословицы и легенды. Навои в своих произведениях приводит множество мудростей и призывает молодых людей проанализировать свои действия и мысли, осознать свою любовь к Родине. В работе Навои важно патриотическое воспитание молодежи, а также учителей и родителей. В своих произведениях он показывает воспитателям, учителям, родителям, как подходить к воспитанию молодежи в духе патриотизма. Навои предлагает педагогам использовать свои произведения для воспитания молодежи в духе патриотизма. Проблема патриотического воспитания в творчестве Навои также является неотъемлемой частью национальной культуры узбеков. В своих произведениях он воспевает обычаи, традиции и культурное наследие узбекского народа. Это поможет молодым людям повысить уважение к своему национальному наследию. [3]

Навои стремится воспитывать молодежь в духе патриотизма, знакомя ее с культурой и историей узбекского народа. В работе Навои патриотическое воспитание молодежи основано на взаимном уважении и солидарности. В своих произведениях он подчеркивает необходимость дружбы, солидарности и взаимной поддержки между людьми. Эти идеи помогают воспитывать молодежь в духе взаимного уважения и любви.[4]

В работе Навои вопросы патриотического воспитания молодежи должны найти отражение в современной системе образования. Учителя и педагоги, используя труды Навои, должны найти свое место в воспитании молодежи в духе патриотизма. Творчество Навои служит важным ресурсом в воспитании молодого поколения.

В произведениях Алишера Навои особое место в воспитании молодежи занимает ряд важных ценностей. Каждый из них играет важную роль в формировании личности, нравственности и духовности молодежи. Патриотизм – одна из центральных тем творчества Навои. Он прославляет свою Родину, Родину, ее свободу и процветание. Он призывает молодежь почувствовать свою любовь и ответственность за свою страну. Эта ценность готовит молодое поколение служить своей стране и участвовать в ее развитии. Навои проявляет патриотизм не только на словах, но и на практических действиях, что помогает воспитывать молодежь в духе верности своей стране. Человеческие ценности также играют важную роль в творчестве Навои. Он прославляет лучшие качества человечности, искренность, любовь и справедливость. Призывает молодых людей относиться друг к другу с уважением и добротой по-человечески. Навои призывает улучшать отношения между людьми, помогать друг другу и укреплять дружбу. Эти ценности помогают воспитывать молодых людей как нравственно высоких людей. Духовность также важна в творчестве Навои. В нем подчеркивается важность духовных ценностей, моральных норм и духовного образования. Он призывает молодых людей быть морально высокими и заниматься самообразованием. Навои стремится осознать личность человека и определить свои цели в жизни через духовный рост. Это способствует укреплению психического состояния молодых людей и

подготовке их к активному участию в общественной жизни. Особое значение в творчестве Навои имеют знания и чтение. Он прославляет учебу и учебу, призывает молодежь заниматься наукой и просвещением. Подчеркивая силу и важность знаний, Навои призывает молодежь повышать свои знания и усваивать новую информацию. Эта ценность играет важную роль в интеллектуальном развитии молодых людей и в их развитии как успешных личностей в будущем. Справедливость – одна из важных тем в творчестве Навои. Он подчеркивает справедливость, истину и праведность. Призывает молодежь быть справедливыми, отстаивать правду в любой ситуации. Эта ценность готовит молодых людей выбирать нравственно правильный путь, отстаивать справедливость и решать социальные проблемы. Ценности дружбы и солидарности также отражены в творчестве Навои. Он подчеркивает необходимость дружбы, солидарности и взаимной поддержки между людьми. Эти ценности помогают воспитывать молодых людей помогать друг другу в духе взаимного уважения. Навои показывает силу и важность дружбы и призывает молодых людей укреплять социальные связи и помогать друг другу. Уважение к историческому наследию также играет важную роль в творчестве Навои. Он прославляет историческое наследие и культуру узбекского народа. Призывает молодежь знать свою историю, уважать свои национальные ценности. Эта ценность помогает молодым людям понять свою культуру, оценить свое историческое наследие и передать его будущим поколениям. Эти ценности играют важную роль в воспитании молодежи в творчестве Навои и помогают ей развивать и приумножать любовь к своей Родине. Эти ценности в творчестве Навои важны для воспитания молодого поколения высокодуховными, образованными и патриотичными людьми.[5]

В заключение, в творчестве Алишера Навои освещена проблема патриотического воспитания молодежи. В его произведениях важное место занимают вопросы Родины, Родины, общечеловеческих ценностей и духовного воспитания. Навои своей деятельностью стремится воспитывать молодежь в духе патриотизма, и в этом процессе использует исторические личности, ценности и дидактические методы. Его произведения являются важным ресурсом в воспитании подрастающего поколения, помогают им приумножать любовь к Родине.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Абдуллаев М. (2020). Алишер Навои и патриотическое воспитание. Ташкент: Союз писателей Узбекистана.
2. Кадирова С. (2021). Воспитание молодежи в трудах Навои. Самарканд: Издание Самаркандского государственного университета.
3. Мурадов Р. (2022). Патриотизм и Алишер Навои: Учебник для молодежи. Бухара: Издание Бухарского государственного университета.

4. Тожибоев И. (2019). Алишер Навои и его патриотические идеи. Фергана: Издание Ферганского государственного университета.
5. Рахмонов Т. (2020). Наследие Навои в образовании молодежи. Андижан: Издание Андижанского государственного университета.
6. Холматов С. (2021). Алишер Навои: Родина и нация. Ташкент: Научно-техническое издание.
7. Исмаилов Д. (2023). Патриотизм и молодость в творчестве Навои. Нукус: Издание Каракалпакского государственного университета.

BOLALAR REKLAMA MATNLARINI FONOSEMANTIK TAHLIL QILISH

Bobur Jo‘rayevich ESHBOLTAYEV,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada bolalar reklama matnlarining fonosemantik xususiyatlari psixolingvistik va pragmalolingvistik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda tovush va ma’no o’rtasidagi uzviy bog’liqlik, ayniqsa, fonetik birliklarning bolalar ongiga emotsional va assotsiativ ta’siri masalasi yoritiladi. Reklama matnlarida qo’llaniladigan tovush takrorlari, ohangdorlik, ritm va intonatsiya kabi fonosemantik vositalarning bolalar e’tiborini jalb etish va xotirada mustahkamlashdagi roli ilmiy asosda ochib beriladi. Tadqiqot natijalari bolalar reklama diskursining samaradorligini baholash va uni lingvistik jihatdan takomillashtirish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: bolalar reklama matni, fonosemantika, tovush ramziyligi, psixolingvistika, reklama diskursi, nutq ta’siri.

Аннотация. В статье рассматриваются фонсемантические особенности рекламных текстов для детей с позиций психолингвистического и прагмалингвистического подходов. Анализируется взаимосвязь звука и значения, а также влияние фонетических средств на эмоциональное и ассоциативное восприятие детской аудиторией. Особое внимание уделяется звуковым повторам, ритму, интонации и их роли в привлечении внимания и закреплении информации в детской памяти. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию детского рекламного дискурса.

Ключевые слова: детская реклама, фонсемантика, звукообразизм, психолингвистика, рекламный дискурс, речевое воздействие.

Abstract. This article analyzes the phonosemantic features of children’s advertising texts from psycholinguistic and pragmalinguistic perspectives. The study focuses on the relationship between sound and meaning and examines how phonetic devices influence children’s emotional and associative perception. Sound repetition, rhythm, intonation, and their role in attracting attention and enhancing memorability are discussed in detail. The findings contribute to a deeper understanding of children’s advertising discourse and its persuasive mechanisms.

Keywords: children’s advertising, phonosemantics, sound symbolism, psycholinguistics, advertising discourse, persuasive language.

Reklama tilining ta'sirchanligi nafaqat leksik va grammatik vositalar, balki fonetik birliklarning semantik va emotsional imkoniyatlari bilan ham bevosita bog'liqdir. Ayniqsa, bolalar auditoriyasiga mo'ljallangan reklama matnlarida tovush tanlovi va ohangdorlik asosiy kommunikativ vositalardan biri hisoblanadi. Chunki bolalar nutqni idrok etishda tovush shakliga, ritmga va musiqiylikka kattalarga nisbatan sezgirroq bo'ladilar.

Fonosemantika tovush va ma'no o'rtasidagi tabiiy yoki shartli bog'liqlikni o'rganuvchi yo'nalish bo'lib, reklama matnlarini tahlil qilishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi. Ushbu maqolada bolalar reklama matnlarining fonosemantik xususiyatlari ularning psixolingvistik ta'siri nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi.

Fonosemantika tilshunoslikda tovush ramziyligi (sound symbolism) bilan chambarchas bog'liq tushuncha bo'lib, ayrim tovushlarning muayyan emotsional yoki semantik ma'nolarni ifodalash qobiliyatini o'rganadi. Tadqiqotchilar (Sapir, Jakobson, Lakoff va boshqalar) ayrim fonemalarning inson ongida ijobiy yoki salbiy assotsiatsiyalarni uyg'otishini ilmiy jihatdan asoslab berganlar.

Bolalar nutqida va reklama matnlarida [b], [m], [l] kabi jarangdor va lablangan tovushlar yumshoqlik, yoqimlilik bilan bog'lansa, [k], [t], [s] kabi portlovchi tovushlar faollik va tezkorlikni ifodalashi mumkin. Bu holat fonosemantik tahlilning asosiy tayanch nuqtasidir.

Bolalar reklama matnlari quyidagi fonetik belgilar bilan ajralib turadi:

- **Ohangdorlik va musiqiylik** – bolalar e'tiborini jalb etadi;
- **Ritm va takror** – xotirada mustahkamlashga xizmat qiladi;
- **Qofiya va alliteratsiya** – nutqni qiziqarli va esda qolarli qiladi;
- **Intonatsion soddalik** – idrokni yengillashtiradi.

Masalan, reklama shiorlarida bir xil tovushlarning takrorlanishi bolada ijobiy emotsional fon hosil qiladi va mahsulot nomini tezroq eslab qolishga yordam beradi.

Bolalar reklamasida fonosemantik vositalar quyidagi psixolingvistik funksiyalarni bajaradi:

1. **Emotsional ta'sir funksiyasi** – quvonch, hayrat, qiziqish uyg'otadi;
2. **Assotsiativ funksiyasi** – tovush orqali ma'no bog'lanishlarini hosil qiladi;
3. **Memorativ funksiyasi** – reklama matnining yodda qolishini ta'minlaydi;
4. **Motivatsion funksiyasi** – bolani harakatga undaydi.

Fonosemantik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan reklama matni bolalar ongida ijobiy obraz yaratadi va reklama samaradorligini oshiradi.

Alliteratsiya va assonans bolalar reklama matnlarida eng ko'p uchraydigan fonosemantik usullardan biridir. Bir xil undosh yoki unli tovushlarning takrorlanishi nutqqa musiqiylik bag'ishlaydi. Masalan, yumshoq undoshlarning ketma-ketligi tinchlik va ishonch hissini uyg'otsa, tezkor ritm esa faollik va quvonchni ifodalaydi.

Bu jihat bolalar reklama diskursida fonetik vositalarning ong osti darajasida ta'sir ko'rsatishini tasdiqlaydi.

Bolalar reklama matnlarini fonosemantik tahlil qilish quyidagi amaliy natijalarga olib keladi:

- reklama matnlarining ta'sirchanlik darajasini aniqlash;
- bolalar psixologiyasiga mos tovush modelini ishlab chiqish;
- salbiy fonosemantik birliklarning oldini olish;
- etik va mas'uliyatli reklama yaratishga ko'maklashish.

Shuningdek, ushbu tahlil bolalarda tanqidiy idrokni shakllantirish zaruratini ham ko'rsatadi.

Bolalar reklama matnlarini fonosemantik tahlil qilish reklama diskursining chuqur psixolingvistik mexanizmlarini ochib beradi. Tovush va ma'no o'rtasidagi bog'liqlik bolalar auditoriyasi uchun alohida ahamiyatga ega bo'lib, reklama matnining samaradorligi ko'p jihatdan fonetik tanlovga bog'liqdir. Tadqiqot natijalari bolalar reklamasini ilmiy asosda yaratish va baholashda muhim nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR

1. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс Пер. с англ. – Москва: Вильямс, 2007. – С. 434.
2. Махмудова У.У. Реклама матнлари таржимасининг лингвوماданий ва услубий жиҳатлари: Филол. фан. бўй. фалс. доктори дисс. – Қарши, 2021. – 133 б.
3. Сердобинцева Е. Структура и язык рекламных текстов. – Москва: Наука, 2010. – С. 19.
4. Tatilon C. Le texte publicitaire: traduction ou adaptation // Meta, 35(1), 1990. – P. 243.

ALISHER NAVOIY ASARLARINI O'QITISHDA ONLAYN PLATFORMALAR VA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH

Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi

Norbo'tayeva Marjona Sirojiddinovna.

Ilmiy rahbar: Navoiy innovatsiyalar universiteti o'qituvchisi

Qahharova Malika Lutfullo qizi

Annotatsiya: Mazkur tezisda Alisher Navoiy asarlarini o'qitishda zamonaviy onlayn platformalar va multimedia vositalaridan samarali foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonida interaktiv yondashuvni rivojlantirish, o'quvchilarning adabiyotga bo'lgan qiziqishini oshirish va mustaqil ta'lim olish jarayonini yengillashtirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, maqolada ta'lim platformalari, elektron darsliklar, audiokitoblar va videodarslardan foydalanishning afzalliklari va istiqbollari yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, onlayn ta'lim, multimedia vositalari, elektron darsliklar, audiokitoblar, videodarslar, interaktiv ta'lim, zamonaviy pedagogika.

Alisher Navoiyning asarlari o'zbek adabiyotining eng muhim va qadimiy qismidir. U nafaqat o'z asarlari, balki o'zbek tilining rivojiga ham katta hissa qo'shgan shoirdir. Bugungi kunda, ta'lim jarayonida onlayn platformalar va multimedia vositalarining keng qo'llanilishi, Navoiyning asarlarini o'qitishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Ushbu inshoda, onlayn platformalar va multimedia vositalarining Alisher Navoiyning asarlarini o'qitishdagi o'rni, afzalliklari va imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz. Alisher Navoiyning asarlari o'zbek adabiyotining eng yuksak cho'qqilaridan biridir. U "Xamsa" asarida beshta dostonni yaratgan bo'lib, bu asarlar nafaqat badiiy, balki falsafiy va ijtimoiy mazmuni bilan ham ajralib turadi. Navoiyning asarlari o'rganish va o'qitish jarayonida o'quvchilarga nafaqat adabiy bilimlar, balki insoniy qadriyatlar, axloqiy me'yorlar va milliy madaniyat haqida ham chuqur tushuncha beradi [1].

Bugungi kunda onlayn ta'lim platformalari o'quvchilarga Navoiyning asarlarini o'rganish uchun keng imkoniyatlar yaratmoqda. Quyidagi onlayn platformalar va resurslar Alisher Navoiyning asarlarini o'qitishda foydali bo'lishi mumkin:

1. Khan Academy: Bu platforma ta'lim jarayonini interaktiv va qiziqarli qilish uchun turli xil video darslar va mashqlar taklif etadi. Navoiyning asarlarini o'rganish jarayonida, o'quvchilar video darslar orqali uning asarlarini tahlil qilish va kontekstini tushunishlari mumkin.
2. Coursera: Bu platforma turli universitetlar tomonidan taklif etiladigan kurslarni o'z ichiga oladi. O'quvchilar Navoiyning asarlarini o'rganish uchun adabiyot bo'yicha kurslarga yozilishlari mumkin. Bu kurslar o'quvchilarga nafaqat Navoiyning asarlarini, balki ularning tarixiy va madaniy kontekstini ham o'rganish imkonini beradi.
3. YouTube: O'quvchilar Navoiyning asarlarini o'rganish uchun turli xil video materiallardan foydalanishlari mumkin. YouTube da mavjud bo'lgan darslar, tahlillar va muhokamalar orqali o'quvchilar Navoiyning asarlarini yanada chuqurroq o'rganishlari mumkin.
4. O'zbek Adabiyoti Veb-saytlari: O'zbek adabiyoti bilan bog'liq onlayn resurslar, maqolalar va tadqiqotlar orqali o'quvchilar Navoiyning asarlarini o'rganishlari mumkin. Bu saytlarda Navoiyning asarlariga oid tahliliy maqolalar, sharhlar va boshqa foydali materiallar mavjud.

Multimedia vositalari, masalan, video, audio va grafik materiallar, Alisher Navoiyning asarlarini o'qitishda quyidagi yo'nalishlarda qo'llanilishi mumkin:

1. Vizual Materiallar: Navoiyning asarlarini o'rganishda grafiklar, rasmlar va infografikalar yordamida o'quvchilarning qiziqishini oshirish mumkin. Masalan, Navoiyning asarlari asosida tayyorlangan infografikalar orqali uning hayoti va ijodi haqida ma'lumot berish mumkin.
2. Audio Materiallar: Navoiyning asarlarini o'qish yoki tinglash orqali o'quvchilar matnni yaxshiroq tushunishlari va tilni o'rganishlari mumkin. Audio kitoblar va podkastlar orqali o'quvchilar Navoiyning asarlarini tinglab, ularning badiiy uslubini va mazmunini o'rganish imkoniyatiga ega.
3. Video Darslar: O'qituvchilar video darslar orqali Navoiyning asarlarini tahlil qilish va ularning kontekstini tushuntirish imkoniyatiga ega. Video darslar

o'quvchilarga Navoiyning asarlarini o'rganishda vizual ko'rinish berib, tushunishni yengillashtiradi.

4. Interaktiv Ilovalar: O'quvchilar uchun ishlab chiqilgan interaktiv ilovalar orqali Navoiyning asarlarini o'rganish jarayoni yanada qiziqarli va samarali bo'ladi. Masalan, o'quvchilar Navoiyning asarlarini o'rganish jarayonida turli xil o'yinlar va viktorinalardan foydalanishlari mumkin.

O'quvchilarga Ta'siri: Onlayn platformalar va multimedia vositalaridan foydalanish, o'quvchilarning Navoiyning asarlariga bo'lgan qiziqishini oshiradi. O'quvchilar interaktiv materiallar va video darslar orqali o'z bilimlarini mustahkamlashlari va asarlarning mazmunini chuqurroq tushunishlari mumkin. Bu yondashuv, shuningdek, o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi [2].

Alisher Navoiyning asarlarini o'qitishda onlayn platformalar va multimedia vositalaridan foydalanish, ta'lim jarayonini yanada samarali va qiziqarli qilish imkonini beradi. Bu yondashuv o'quvchilarga nafaqat Navoiyning asarlarini o'rganishda yordam beradi, balki ularning adabiyotga bo'lgan qiziqishini ham oshiradi. Shunday qilib, zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish, Navoiyning merosini yangi avlodlarga etkazishda muhim ahamiyat kasb etadi.

An'anaviy ta'lim shakllari bilan solishtirganda, onlayn platformalar o'qituvchilarga o'z darslarini yanada samarali rejalashtirish va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish imkonini beradi. Onlayn darslar, Navoiyning asarlarini o'qitishda dars rejasini to'liq o'zgartirishi uchun imkoniyat yaratuvchi yangi yo'nalishlarni taqdim etadi. O'qituvchilar, darslar davomida o'quvchilarga tez-tez qiziqarli vazifalar beradi, masalan, Navoiyning asarlarini axborot texnologiyalari orqali nazorat qilishi mumkin [3].

Interaktiv darslar orqali o'quvchilar Navoiyning asarlarini chuqurroq o'rganishlari mumkin. Ta'lim jarayonida o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasidagi o'zaro aloqalar mustahkamlanadi. Misol uchun, onlayn darslar davomida o'quvchilar bir-birlarining fikrlarini tinglash va sharhlash imkoniyatiga ega bo'ladilar. Bu esa o'quvchilarning fikr faoliyatini rivojlantiradi va Navoiyning asarlarini tahlil qilish darajasini oshiradi.

Video darslar, Alisher Navoiyning asarlarini o'qitishda o'quvchilarga nafaqat badiiy uslubni tushunishga yordam beradi, balki asarlarning tarixiy kontekstini yanada yoritadi. Misol uchun, Navoiyning "Xamsa" asarini tushuntirganda, o'qituvchi ushbu dostonlarning har birini alohida-alohida keng tahlil qilib, yurtning tarixi, madaniyati va ijtimoiy masalalari bilan bog'layishi mumkin. Shunday qilib, video darslar o'quvchilarga yanada kengroq qarash imkonini yaratadi.

Audio kitoblar Alisher Navoiyning asarlariga chuqurroq kirish imkoniyatini yaratadi. O'quvchilar Navoiyning asarlarini tinglash orqali, matnning badiiy ifodalarini va til o'yinlarini yaxshiroq tushunishlari mumkin. Bu tinglangan materiallar o'qish jarayonini to'ldirib, o'quvchilarga asarlarning yanada jonli obrazlarini shakllantirishga yordam beradi [4].

O'quv jarayonini qiziqarli qilish uchun gamifikatsiya usullaridan foydalanish mumkin. O'quvchilar uchun Navoiyning asarlariga oid turli o'yinchalar va sinovlar ishlab chiqilishi, ularning darslarga bo'lgan qiziqishini oshiradi. Masalan, Navoiyning aruz vaznini va badiiy usullarini o'rganish uchun interaktiv o'yinlar yaratish mumkin [5].

Navoiyning asarlarini o'rgatishda virtual va kengaytirilgan haqiqat texnologiyalaridan foydalanish, o'quvchilarga yanada yoqimli tajriba taqdim etishi mumkin. Masalan, Alisher Navoiyning hayoti va ijodiga oid animatsion film yoki interaktiv sayohat orqali, o'quvchilarga tarixiy muhitni va asarlarning o'ziga xosligini ko'rsatish mumkin [6].

Onlayn ta'lim platformalaridan samarali foydalanish uchun ma'lum bir metodologik yondashuv zarur. O'qituvchilar, o'quvchilarning darslarga bo'lgan qiziqishini oshirish uchun, darslarni diversifikatsiya qilishlari va turli xil metodlarni qo'llashlari kerak. Asosiy e'tiborni asarning ma'nosiga, strukturasiga va badiiy uslubiga qaratish, o'quvchilarga Navoiyning asarlarini yanada yaxshi tushunishlariga yordam beradi.

Onlayn platformalar va multimedia vositalaridan foydalanish, o'quvchilarning natijalari va mahsulotlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [7]. O'quvchilar, interaktiv materiallar yordamida fikrlarini doimiy ravishda yangilab borishlari, asarlarni tahlil qilishni o'zlashtirib borishlari va o'z bilimlarini mustahkamlashlari mumkin. Bu esa, o'z navbatida, Navoiyning asarlarini o'zlashtirishda yuqori darajadagi bilim va mahoratni shakllantiradi.

Alisher Navoiyning asarlarini o'qitishda onlayn platformalar va multimedia vositalarining ahamiyati har doim oshib bormoqda[8]. Bu yondashuv, o'quvchilarni birinchidan, adabiyotning go'zalligiga qiziqtirishga, ikkinchidan, darslarni yanada qiziqarli va samarali qilishga imkon yaratadi. Navoiyning asarlarini o'rganish uchun zamonaviy texnologiyalarni qo'llash, o'quvchilarning ijodiy salohiyatini yuksaltiradi va ularga adabiyotning naqshli olamiga kirishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. "Xamsa". O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi nashriyoti, 1991.
2. Berdimurodov, Murod. "Alisher Navoiyning madaniy merosi". Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti, 2010.
3. Khaydarov, Ashir. "O'zbek adabiyoti tarixi". Toshkent: Fan, 2015.
4. Rizaev, Sirojiddin. "Elektron ta'lim va uning o'zbek ta'limidagi o'rni". O'zbekiston ta'lim va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 2018.
5. Mustaqimov, Abdurahim. "Navoiyning "Xamsa" asaridagi badiiy va falsafiy g'oyalar". O'zbekiston adabiyoti, 2016.
6. Jumaniyazov, Shukhrat. "Onlayn ta'lim: yangi imkoniyatlar va muammolar". O'zbekiston pedagogika jurnali, 2019.
7. Saidova, Feruza. "Zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish". Ta'lim va innovatsiyalar jurnali, 2021.

8. Qayumov, Rasul. "O'zbek adabiyotida multimedia vositalaridan foydalanish". O'zbekiston ta'limi va ilg'or tajribalar, 2020.
9. Khamdamov, Dilmurod. "Alisher Navoiyning badiiy ijodini o'rganish uslublari". Adabiyot va san'at jurnali, 2022.

ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИШЕРА НАВОИ

*преподаватель кафедры филологии и обучения языкам
Навоийского университета инноваций*

Шодиева Ирода Саъдуллаевна

Студентка направления «Русский язык и литература»

кафедры филологии и обучения языкам

Навоийского университета инноваций

Зиядова Диёра Мумин кизи

Аннотация: Статья анализирует взгляды Алишера Навои на воспитание молодежи. В его литературных произведениях особое внимание уделяется воспитанию молодежи с моральной, научной и духовной точек зрения. В статье представлены моральные нормы, предложенные Навои, значение науки, принципы труда и честности, а также важность этих взглядов для воспитания современной молодежи. Работа направлена на изучение взглядов Навои на воспитание молодежи и их связь с сегодняшней образовательной системой. Ценности, подчеркиваемые Навои, предлагают важные ориентиры для духовного роста молодежи и ее вклада в развитие общества.

Ключевые слова: воспитание молодежи, моральные ценности, наука и духовность, труд и честность, современная образовательная система, духовный рост, принципы воспитания, Хамса.

Алишер Навои— это великий человек, оставивший огромное наследие в области воспитания молодежи. В его произведениях содержится множество мыслей о воспитании молодежи, внедрении моральных и духовных ценностей, а также развитии человеческих достоинств.

Алишер Навои — один из величайших поэтов узбекской литературы, мыслитель, политик и государственный деятель. Его произведения, помимо их художественной и научной значимости, содержат важные идеи по вопросам духовности, морали и воспитания. Особенно его взгляды на воспитание молодежи, внедрение в них человеческих ценностей, развитие любви к науке, труду и справедливости имеют большое значение для нас. Навоий считал воспитание молодежи важным не только как процесс индивидуального развития, но и как ключевой фактор для прогресса общества.

Навои в своих произведениях связывает воспитание молодежи с множеством различных аспектов. В таких произведениях, как «Махбубул-

кулуб», «Хамса», «Насойхул-‘ибод» (Наставления для верующих), вопросы воспитания молодежи занимают важное место. Особенно в «Насойхул-‘ибод» Навои изложил цели и методы воспитания молодежи, при этом уделяя особое внимание моральным и духовным ценностям, которые должны быть привиты в сознание молодых людей. Этот труд предлагает четкие и продуманные способы внедрения этих ценностей в жизнь молодежи.

Навои считал, что воспитание молодежи должно заключаться не только в направлении их на путь науки и труда, но и в формировании правильных моральных ориентиров. По его мнению, важнейшими качествами для молодежи являются моральные нормы, честность, справедливость, мужество и совесть. Он побуждает молодежь к обучению и достижению великих целей, но при этом всегда помнить о человеческих ценностях.

Алишер Навои подчеркивает, что воспитание молодежи должно выходить за рамки простого обучения и включать в себя указание на правильный моральный путь. В этом процессе важное значение имеют личностный рост, правильные взгляды на жизнь и преданность своим целям и обязанностям.

Важным аспектом воспитания молодежи, по мнению Навои, является побуждение их к обучению. Он высоко ценил знания и считал их величайшим богатством в жизни человека. Согласно его взглядам, наука не только спасает от невежества, но и показывает правильный путь, помогая достичь поставленных целей. Навои призывал молодежь к получению знаний, восхвалению науки и использованию ее силы.

В своих поэтических произведениях Навои многократно подчеркивал значение науки и образования. Он учил молодежь открыто выражать свои мысли, принимать правильные решения. Это, безусловно, приводит к развитию свободомыслия и прогрессивных идей в обществе.

Алишер Навои также придавал большое значение труду. Он считал, что молодежь не должна ограничиваться только получением знаний, но и должна ценить труд. Навои подчеркивал необходимость труда для достижения успеха в науке, искусстве и других областях. В своем произведении «Хамса» он показывает важность труда и честности как человеческих качеств. Кроме того, Навои призывал молодежь быть гармонично развитыми как физически, так и духовно, развивать свои способности. Для него процесс воспитания включал не только духовное развитие, но и воспитание полезных для общества, трудолюбивых людей.

Деятельность Навои сегодня служит образцом и учебным заведением для всех поколений, воспитывающихся в условиях независимости. Следовательно, каждый представитель нового поколения должен стремиться достичь высших вершин знаний и, как сказал наш Первый Президент, доказать на деле, что не уступает никому. Духовное наследие Алишера Навои имеет глубокое значение для подъема нашей национальной духовности, развития благородных человеческих качеств в нашем обществе. Стремление к знаниям и просвещению является основой содержания его произведений.

Особенно ценным является его произведение «Махбуб уль-кулуб», которое богато философскими мыслями и охватывает такие вопросы, как взаимоотношения человека и общества, путь к счастью и благополучию совершенного человека, справедливое общество, образование и воспитание, ответственность родителей в процессе воспитания, терпимость, религиозность и братство. В этом произведении личность, совершенный человек занимает главное место, и еще раз подчеркивается величие ученых.

Ilmdan chetda qolgan xalq o'rtasida qaysar, johildir,

O'rganishga qattiq tirishgan jahonning zo'r olimidir.

(Средь народа, лишенного знаний, упертый и упрямый,

Он — великий ученый мира, который стремится к обучению.)

Это стихотворение Навои подчеркивает важность стремления к знаниям, а также то, что тот, кто учится и стремится к познанию, всегда будет высоко цениться, несмотря на окружение.

Сегодня, опираясь на идеи Навои, важно не только знакомить молодежь с современными технологиями и наукой, но и духовно воспитывать их, развивая в них такие качества, как патриотизм, справедливость и единство. Это имеет чрезвычайно важное значение для формирования гармоничных, нравственно зрелых личностей, способных внести свой вклад в развитие общества и страны.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Навои, А. (1989). Хамса. Ташкент: Издательство "Янги аср авлоди".
2. Содиков, А. (2000). Алишер Навои и его взгляды на воспитание. Ташкент: Издательство "Фан".
3. Турсунов, Б. (2002). Алишер Навои : литература, духовность и образование (Научное исследование, посвященное народу Узбекистана). Самарканд: Издательство Самаркандского университета.

ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ILM VA TARBIYAGA E'TIBOR

*Navoiy innovatsiyalar universiteti
Filologiya va tillarni o'qitish Kafedrası
Ingliz tili ta'lim yo'nalishi
talabasi Rabbimova Maftuna Olim qizi
Ilmiy rahbar: Samandarova S.A*

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz Alisher Navoiy ilm o'rganishga intilishni inson kamolotini ta'minlash uchun xizmat qiluvchi eng zarur fazilatlardan biri deb hisoblaymiz. Ilmni insonni, xalqni nodonlikdan, jaholatdan qutqazuvchi omil sifatida ta'riflaydi. Asarlari mazmunida ilgari surilgan g'oyalar yordamida kishilarni ilimli va ma'rifatli bo'lishga undaydi. Mutafakkir ilm o'rganishni har bir kishining insoniy burchi deya e'tirof etadi. Zero, ilm o'rganishdan maqsad ham xalqning farovon, baxtli-saodatli hayot kechirishini, mamlakatning obod bo'lishini ta'minlashga hissa qo'shishdir, deya ta'kidlaydi.

Bilimli va dono kishilar hamisha o'z xalqining manfaati hamda mamlakatining ravnaqi yo'lida faoliyat olib borishlariga ishonadi.

Kalit so'zlar: ta'limiy-axloqiy, ma'naviy-axloqiy, mutafakkir, alloma, ravnaq, tavozu', madrasa, tahsil.

Alisher Navoiy bolaligidan adabiyot va badiiy ijodga muhabbati baland edi, she'r tinglashni va o'qishni juda sevgan. Alisher Hirotda va Mashhadda o'qigan, mantiq, falsafa, musiqa, husnixat va boshqa fanlarni, arab, fors tillarini o'rgangan. 15 yoshida xalq orasida iste'dodli shoir sifatida tanilgan. Ustozlari: Mir Sayyid Qobuliy (tog'asi), Lutfiy, Abdurahmon Jomiy, Muhammad Ali G'aribiy, Abullays Samarqandiy. Shogirdlari: Kamoliddin Behzod, Mirak Naqqosh, Sultonali Mashhadiy, Ustod Noiy, Abdulloh Husayniy va h.k. Asarlari: «Hamsa»: «Hayrat ul-abror» (1483), «Farhod va Shirin» (1484), «Layli va Majnun» (1484), «Sab'ai sayyor» (1484), «Sadi Iskandariy» (1485); «Xazoin ul-maoniy» (1491-1498), «Muhokamat ul-lug'atayn» (1499), «Badoyi ul-bidoye» (1500), «Majolis un-nafoiy», «Mahbub ul-qulub», «Lison ut-tayr», «Nasoyim ul-muhabbat», «Nazmul javohir». Navoiy o'z asarlarida komil inson obrazini talqin etadi. Uning asar qahramonlari jismonan ko'rkam, go'zal bo'lish bilan birgalikda ma'nan yetuk, axloqan barkamol shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Navoiy o'zining badiiy asarlarida komil inson obrazlarini yaratib, ta'lim-tarbiya to'g'risidagi fikrlarini ifodalagan bo'lsa, ta'limiy-axloqiy asarlarida esa komil insonni shakllantirishning mazmuni, yo'llari, usullarini bayon etdi. U o'z davrining ilg'or, ma'rifatparvar allomasi sifatida islomdagi ta'lim-tarbiya aqidalari, o'zidan ilgari o'tgan mutafakkirlarning qarashlarini an'anaviy tarzda davom ettirdi. Ayniqsa, inson kamolotida ilm-fanning o'rni, aql-idrokning ahamiyati, aqliy tarbiyaning mohiyatini yoritib berdi. Navoiy tasavvurlaridagi komil insonga xos bo'lgan eng yuksak fazilatlar: ijodkorlik, qobiliyat, ilm-fanga muhabbat kiradi. Chunki, baxtli hayotga intilgan Navoiy fikricha, oqil, qobiliyatli, dono inson o'zining kuch-quvvatiga, aqlu zakovatiga ishonadi. Shuning uchun Navoiy ilm-fanning ahamiyatini yoritib berar ekan, ilmni qorong'ilikni yoritadigan chiroq, hayot yo'lini nurafshon etadigan quyosh, barcha ijobiy axloqiy fazilatlar yuksaltirish mumkin.

Alisher Navoiy asarlari mazmunida o'z aksini topgan har bir fikr amaliy ahamiyatga ega, zero, mutafakkir ularni o'zining ulkan hayotiy tajribasiga tayangan holda bayon etadi. Alloma uzoq yillar davomida olib borgan hayotiy kuzatishlari va tajribasi asosida «Mahbub-ul-qulub» («Ko'ngillarning sevgani») asarini yaratadi. Ushbu asarda «Xamsa» dostonining tarkibiy tuzilmasidan o'rin olgan «Hayrat-ul-abror», shuningdek, «Nazm-ul-javohir» kabi ta'limiy-axloqiy asarlarida ilgari surilgan axloqiy qarashlarni mazmun jihatidan yanada boyitadi. Mutafakkir «Mahbub-ul-qulub» asarini yozishdan ko'zlagan asosiy maqsadini asar muqaddimasida quyidagi tarzda ochib bergan: «Har ko'cha-ko'yda yuguribman va olam ahlidin har xil kishilarga o'zimni yetkazibman. Yaxshi va yomonning fe'l-atvorini bilibman, yomon-yaxshi xislatlarini tajriba qilibman.

Mutafakkir «Mahbub-ul-qulub» asarini yozishdan ko'zlagan asosiy maqsadini asar muqaddimasida quyidagi tarzda ochib bergan: «Har ko'cha-ko'yda

yuguribman va olam ahlidin har xil kishilarga o'zimni yetkazibman. Yaxshi va yomonning fe'l-atvorini bilibman, yomon-yaxshi xislatlarini tajriba qilibman.

Bu hildagi hamsuhbat va do'stlarni xabardor qilmoq va bu hollardan ogohlantirmoq lozim ko'rinadiki, har toifaning xislatlaridan ma'lumotlari va har tabaqaning ahvolidin bilimlari bo'lsin, keyin munosib kishilar xizmatiga yugursinlar va nomunosib odamlar suhbatidan tortinishni zarur bilsinlar va barcha odamlar bilan maxfiy sirlardan so'z ochmasinlar. Shayton sifatlar hiyla va aldovlariga o'yinchoq bo'lib qolmasinlar. Kimki har xil kishilar bilan suhbatlashish va yaqinlashishni havas qilsa, bu borada kaminaning tajribasi yoshlar uchun yetarlidir". Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi o'rni, bilimlarni o'rganish asosida hosil bo'lgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya va uning mohiyatini yoritishga alohida e'tibor qaratadi. Alloma insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlari xususida so'z yuritadi hamda mazkur sifatlarning har biriga to'laqonli ta'rif berib o'tadi. Qanoat, sabr, tavoze (adab), o'zgalarga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lish, ishqda vafodorlik, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko'ngillik (hilm) kabi xislatlarni ijobiy fazilatlar sirasiga kiritadi va ularning har biriga ta'rif berganidan so'ng tanbeh va hikoyatlar vositasida shaxsiy qarashlarini dalillar bilan to'ldiradi. Asarda, shuningdek, axloqiy fazilatlarining antonimi hisoblangan salbiy illatlar va ulardan qutulish yo'llari ham bayon etilgan. Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi o'rni, bilimlarni o'rganish asosida hosil bo'lgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya va uning mohiyatini yoritishga alohida e'tibor qaratadi. Alloma insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlari xususida so'z yuritadi hamda mazkur sifatlarning har biriga to'laqonli ta'rif berib o'tadi. Qanoat, sabr, tavoze (adab), o'zgalarga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lish, ishqda vafodorlik, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko'ngillik (hilm) kabi xislatlarni ijobiy fazilatlar sirasiga kiritadi va ularning har biriga ta'rif berganidan so'ng tanbeh va hikoyatlar vositasida shaxsiy qarashlarini dalillar bilan to'ldiradi. Asarda, shuningdek, axloqiy fazilatlarining antonimi hisoblangan salbiy illatlar va ulardan qutulish yo'llari ham bayon etilgan. Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezoni odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo'lish insonga atrofdagi kishilar o'rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo'lishga yordam beradi. Odobga ega bo'lishning inson hayotidagi rolini ko'rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: «Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab, kichkinalar mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi. Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezoni odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo'lish insonga atrofdagi kishilar o'rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo'lishga yordam beradi. Odobga ega bo'lishning inson hayotidagi rolini ko'rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: «Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barakati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab, kichkinalar mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u

muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi. Yoshlarni ko'zga ulug' ko'rsatadi. Ularning yurish-turishini xalq ulug'vor biladi. O'ziga qarshi xalq tomonidan bo'ladigan hurmatsizlik eshigini bog'laydi va kishini hazil-mazaxdan va kamsitilishidan saqlaydi. Kishi tabiatini insonlik yo'liga soladi va odam mijoziga odamgarchilik manzilida orom beradi. Kichiklarga undan muncha natija hosil bo'lgach, kattalarga allaqachon bo'lishini ko'rarsan.

Adabdan muhabbatga bezak va pardozi yetadi, adab tarkidan do'stlikning ravnaq va bahosi ketadi. Adab va tavozi do'stlik ko'zgusini yarqirataadi, ikki tomondan yorug'lik yetkazadi. Adabdan muhabbatga bezak va pardozi yetadi, adab tarkidan do'stlikning ravnaq va bahosi ketadi. Adab va tavozi do'stlik ko'zgusini yarqirataadi, ikki tomondan yorug'lik yetkazadi. Tavozi'li va adablilarga ta'zim va hurmat yetadi va u urug'ni ekan bu qimmatbaho hosilni to'plab oladi. Xalq muomalasida yaxshi axloqning boshlang'ichi shu xislatlar va bu xislat qattiq o'rnashsa, muhabbatga xalal yetishi maholdir. Agar har ikki tomonda yaxshi xulq bo'lsa, adabi va tavozi evaziga ta'zim paydo bo'ladi». Demak, yaxshi xulqning asosi bo'lgan odob Alisher Navoiyning talqinida barcha insoniy xislatlarning bosh bo'g'ini sanaladi.

Qanoat, sabr, tavoze, ishq, vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat, hilm (yumshoq ko'ngillik) kabi ijobiy fazilatlarining odobli, axloqli kishilar qiyofasidagina namoyon bo'lishiga urg'u berib o'tadi. Mufakkir insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlar xususidagi fikrlarini ularning har biriga to'laonli ta'rif berish asosida davom ettiradi. Chunonchi, «qanoat – buloqdir – suvi olgan bilan qurimaydi. Xazinadir – naqdinasi sohilgani bilan kamaymaydir. Ekinzordir – urug'i izzat va shavkat mevasi beradir. Daraxtdir – shoxi tortinchoqlik va hurmat mevasi yetkazadi.

Qanoat, sabr, tavoze, ishq, vafo, saxovat, himmat, karam, muruvvat, hilm (yumshoq ko'ngillik) kabi ijobiy fazilatlarining odobli, axloqli kishilar qiyofasidagina namoyon bo'lishiga urg'u berib o'tadi. Mufakkir insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlar xususidagi fikrlarini ularning har biriga to'laonli ta'rif berish asosida davom ettiradi. Chunonchi, «qanoat – buloqdir – suvi olgan bilan qurimaydi. Xazinadir – naqdinasi sohilgani bilan kamaymaydir. Ekinzordir – urug'i izzat va shavkat mevasi beradir. Daraxtdir – shoxi tortinchoqlik va hurmat mevasi yetkazadi.

Kimki, qanoatga odatlansa, shoh va gadoy bordi-keldisidan ozod bo'ladi qanoat qo'rg'ondir, u yerga kirsang nafs yomonligidan qutularsan, tog'liklardir – u yerga chiqsang dushman va do'stga qaramlikdan xalos bo'larsan; tubanlashishdir – natijasi yuksaklik; zoriqishlikdir – foydasi ehtiyotkorlik urug'ining mevasi farovonlik».

U o'rtoqdir – suhbatlari zeriktirarli, ammo maqsadga olib boruvchi; u ulfatdir – umidi uzun, ammo oxiri istakka eltuvchi.

U o'rtoqdir – suhbatlari zeriktirarli, ammo maqsadga olib boruvchi; u ulfatdir – umidi uzun, ammo oxiri istakka eltuvchi.

Ulovdir – yurishi taxir, ammo manzilga yetkazuvchi; tuyadir – qadami og'ir, lekin bekatga tushiruvchi.

Achchiq so'zli nasihatiday tabiat undan olinadi, lekin zaminida maqsad hosil bo'ladi. Badxo'r dori beruvchi tabibday kasal undan qiynaladi, ammo so'ngida sog'liq yuz beradi».

Yuqorida bayon etilgan fikrlar mazmunidan anglanadiki, alloma o'z davrida ilm olish tamoyillarini to'g'ri ko'rsatib, shuningdek, ta'lim tizimi mohiyatini ham yoritib bera olgan. Alisher Navoiy tomonidan asoslangan ta'lim tizimi o'zida quyidagilarni aks ettiradi: *maktab yoki madrasada tahsil olish; olim, hunarmand yoki san'atkorlarga shogird tushish asosida ta'lim olish;` mustaqil ravishda ilm o'rganish.*

O'tmishdagi buyuk mutafakkirlarning dono fikrlari, o'g'itlari, [tafakkur mevalari](#), haqiqiy qiyofasini ko'rsatadigan omil sifatida ta'riflaydi.

ADABIYOTLAR:

1. R.J.Mahmudov. Husayn Voiz Koshifiy/Ma'naviyat yulduzlari. T. 2001y.241-245 betlar
2. Alisher Navoiy Majolis ul-nafois.To'la asarlar to'plami. 10 jildlik. 9-jild.-T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2011y. 377-378 betlar
3. Xusayn Voiz Koshifiy. Futuvvatnomai sultoniyy. Axloqi muhsiniy. T.: «O'zbekiston milliy ensiklopediyasi» Davlat ilmiy nashri, 2011. - 129 bet
4. Po'latov, Sh.N., Rabindranat Tagorning Hindiston ilm-ma'rifatga qo'shgan xissasi.// "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 136-144 P.
5. Po'latov, Sh.N., Hindistonda pedagogik ta'limning rivojlanish bosqichlari. // "SCIENCE AND EDUCATION" Scientific journal Volume 1, Special issue 2020 21-27 P.
6. Jurayev SH.S., Abu Ali ibn Sinoning falsafiy qarashlarida baxt-saodat masalasi // Academic Research in Educational Sciences, 2 (Special Issue 1), 395-401 P.

MUTAFAKKIR ALISHER NAVOIY VA UNING ADABIY MEROSI

Iskandarova Saltanat

Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: PhD Ochilova Maftuna

Alisher Navoiy ijod yo'li va merosi tuganmas xazina. Bu xazina mana necha asrdiki avlodlari ma'naviyatiga, jamiyat taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shmoqda. Alisher Navoiy o'zbek adabiyoti va madaniyati tarixidagi ulug' siymo. Zamondoshlari uni "Nizomiddin Mir Alisher" deb ulug'laganlar. "Nizomiddin"-din nizomi deganidir. Ko'pincha, mansab egalariga nisbatan aytilgan "mir"-amir demakdir. Nizomiddin Mir Alisher Navoiy -shoir, mutafakkir, jahon adabiyotining yetuk siymolaridan biri, davlat arbobi, faylasuf.

Xondamirning “Makorim ul-axloq” asarida mutafakkirning yoshligidan zalvorli soʻzlarni oʻrnida qoʻllashi yon-atrofdagilarni hayratga solishi haqida maʼlumot berilgan. “Bolalik chogʻlaridayoq ul hazratning muborak tillaridan oʻta ajoyib va kutilmagan soʻzlar chiqar va [bu soʻzlarni] eshitganlar hayrat dengiziga gʻarq boʻlardilar. Sohibqironning dongʻi taralgan ulugʻ otasi Sulton Gʻiyosiddin Mansur (Alloh uning qabrini xursandchilik qandillari [nurlari] bilan munavvar etsin), saodatli podshoh Mirzo Sulton Muhammad Boyqaro hamda uning boshqa qarindoshlari va yaqinlari hamisha ushbu buyuklik gulbutasi gʻunchasiga mehribonlik va gʻamxoʻrlik koʻzi bilan qarashar, uning ilhom nishonalariga ega boʻlgan soʻzlarida uning sadoqatli kelajagi alomatlarini koʻrib, ul hazratga nisbatan oʻta iltifot va marhamat hissi bilan yashashardi”¹⁶.

1457-yilda Abulqosim Bobur vafot etadi. Navoiylar oilasi yana Hirotga qaytadi. Xuroson hukmdori boʻlgan Abu Saidning davlat tepasiga kelishi va unga qarshi isyonlarning koʻtarilishi, bu isyonlarning biriga Navoiyning togʻalari xayrixohlik qilgani sababli Navoiy Samarqandga ketadi. Baʼzi manbalarda Alisher Navoiy Abu Said tomonidan surgun qilingan degan maʼlumotlarni ham qoldirishgan: “Bilmon ne jarima birla, Sulton Abusaid Mirzo (Navoiyni) Hiriyan (Hirot) ixroj (chiqarib yubordi, surgun qilidi) qildi. Samarqandgʻa bordi necha yilkim, Samarqandda edi, Ahmad Hojibek murabbiy va muqavviysi erdi”¹⁷.

Alisher Navoiy ikki tilda mukammal ijod qilgan. Turkiy tilda “Navoiy”, forsiy tilda esa “Foniy” taxalluslarini qoʻllagan.

Alisher Navoiyning adabiy va ilmiy merosini 4 faslga boʻlish mumkin:

- 1.Devonlari
- 2.Dostonlari.
- 3.Forsiy tildagi sheʼriy merosi
- 4.Ilmiy -filologik, nasriy va tarixiy asarlari.

Alisher Navoiyning oʻzbek tilida yaratgan sheʼriy meʼrosi asosan “Xazoyin ul-maoniy” devoniga jamlangan. Asar 4 qismdan iborat. Devonning birinchi qismiga “Gʻaroyib us-sigʻar”(“Bolalik gʻaroyibotlari”), ikkinchi qismiga “Navodir ush-shabob” (“Yigitlik nodirotlari”), uchinchi qismga “Badoyeʼ ul-vasat”(“Oʻrta yosh badialari”) va nihoyat, toʻrtinchi qismiga “Favoyid ul-kibar” (“Keksalik foydalari”) degan nomlar berildi.

Alisher Navoiy butun ijodi davomida turli janr va yoʻnalishlarda salmoqli ijod qilgan.Nasrda ham, nazmda ham yetuk asarlar yaratgan. Nasrda Navoiy asosan ij-timoiy-siyosiy, axloqiy-taʼlimiy va ilmiy-falsafiy, iqtisodiy yoʻnalishlarda qalam tebratgan. Buyuk daholar asarlariga qaysi mezon bilan yondashilmasin, unda muayyan qadriyatlar hayot haqiqatidan chekinilmagan boʻlsa, demakki, ularning merosi hamma davrlarda birdek oʻqishli boʻlib qolaveradi. Ulugʻ soʻz zargarlari, tengsiz tafakkur egalari boʻlmish Alisher Navoiy tizgan jamiki nazm va nasr durlarida ayni shu jihat bor va oʻtgan har bir avlod vakillari oʻz asarlari bilan oʻlchashlari asnosida unga berilgan baholar buning aniq isbotidir. Demak, bugun bu daho tafakkuri bilan yashamoq, uning kechinmalarini his etmoq, armonlaridan

¹⁶ Гиёсиддин Муҳаммад. Мақорим ул-ахлоқ. - Тошкент: Академнашр. 2018. -Б.66

¹⁷ Заҳириддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Тошкент: Юлдузча, 1989. - Б.153

saboq chiqarmoq, ularning orzulari ro'yobi bilan mashg'ullik Uchunchi Renessansni barpo etishda jamiyatimizning rivojiga ulkan hissa qo'shadi.

ALISHER NAVOI'S WORK IS CHARACTERISTIC OF THE KIPCHAK ACCENT CERTAIN FEATURES

*Mukhlisa JALILOVA,
In the name of Sharof Rashidov
Samarkand State University
graduate student.*

Abstract: Alisher Navoi is one of the great figures in the history of Turkish literature and linguistics. The article examines aspects of Alisher Navoi's literary heritage related to the Kipchak dialect. Phonetic, lexical, morphological units specific to this dialect in the poet's works are analyzed. They are studied on the basis of the characteristics of the old Uzbek language and the modern Uzbek literary language, the Kipchak dialect of the Uzbek language. Based on the analysis, the non-traditional aspects of Alisher Navoi's work are revealed. The poet's important research on linguistics "Muhokamat ul-lughatayn" and his famous work "Khamsa" in the composition of the epic "Saddi Iskandari" will be highlighted. With this, Navoi is embodied not only as the founder of the Uzbek literary language, but also as a perfect linguist who knows all the internal possibilities of his language and dialectal aspects.

Keywords: Kipchak dialect, phonetic analysis, vowel system, synharmonism, lexical analysis, morphological forms.

Alisher Navoi's work was seriously studied by his contemporaries even when he was a poet. To date, almost all of his works have been thoroughly researched. Especially, by the 20th century, the work in this regard reached its peak. However, the dialectological features characteristic of the work of the master of words Alisher Navoi have not been covered much. In the 70s of the last century, researches in this regard were carried out by the well-known linguist, dialectologist Khudoyberdi Doniyorov. In the monograph "Old Uzbek Literary Language and Kipchak Dialects" highlighting the elements of the Kipchak dialect characteristic of Alisher Navoi's works, he expresses the following points: "There are many Kipchak elements in the language of Alisher Navoi's works. This case proves more clearly and more fully that the Kipchak dialects were widely involved in the old Uzbek literary language. A careful observation of the language of Navoi's works shows that Kipchak elements are found in many phonetics, lexis, grammatical features and stylistics of the language of Alisher Navoi's works."¹⁸

At the time Alisher Navoi lived, dialects belonging to the Oghuz, Kipchak, Qarluq-Chigil-Uyghur dialects were spoken. Many elements related to these dialects can be found in Navoi's works. It is noteworthy that as a result of research,

¹⁸ Дониёров Х. Эски ўзбек адабий тили ва кипчоқ диалектлари. - Тошкент, 1976. – Б. 58.

we see that these dialects have a very close relationship with the old Uzbek literary language. So, for the development of the literary language of that time, dialects were just as important as they are today.

To determine the elements of Kipchak dialect characteristic of Alisher Navoi's work, the poet's works "Muhokamat ul-lughatayn" and "Saddi Iskandariy" were used, and the elements of Kipchak dialect in these works were compared with the elements of modern Kipchak dialect. In addition, dictionaries of the poet's works were consulted and dialect words were identified.

Alisher Navoi is extremely careful with words when creating his works. He deeply understands the value of every word. For Navoi, words are not only a means of expressing thoughts, but also a powerful weapon that conquers the human heart. He gives the following definition of the word in his work "Muhokamat ul-lughatayn":

*So 'z gavhare durki, rutbasining
Sharhidadur ahli nutq ojiz,
Andinki erur xasis muhlik
Ko 'rg 'azguchadur Masih mo 'jiz [1. 5].*

I mean, the word is a gem. However, the speakers are unable to give its value. He is so powerful that at worst he can destroy and at best he can perform miracles like Christ. In fact, in Navoi's works, we witness such beautiful miracles of the word.

When talking about Navoi's work and the Kipchak dialect, it is worth noting that the poet knew the Kipchak dialect of his time, as well as the Oghuz and Qarluq dialects. Not only knew, but considered them as a source of enrichment of the literary language. He used them widely in his works. Because folk dialects not only reflect the uniqueness and nationality of the nation, but also express features that are not available in the literary language and are extremely important for the artist. Below we will consider examples that prove this point.

In Navoi's scientific heritage, we can see elements related to the phonetic features of the Kipchak dialect. In this regard, first of all, the vowel system attracts our attention. It is known that the vowel system in the old Uzbek literary language differs from the vowel system in the modern Uzbek literary language. In the old Uzbek language, the number of vowels was 9 in total in the front and back rows, as required by the law of synharmonism. This indicator is the same as the number of vowels in the Kipchak dialect. In the old Uzbek language, the front unvoiced vowels i, e, ä are the back unvoiced vowels ı, a; The vowels with front lip are ü, ø, and the vowels with back lip are u, o. This represents a commonality with the Kipchak dialect vowel system. That is, in the Kipchak dialect, the vowels i, e, ä, and the vowels ı, a front lippered vowels ü, ø and back lippered vowels u, o. Navoi used 11 vowels. So, the vowel system used by Navoi fully met the requirements of the old literary language and reflected the characteristics of the dialects of his time. In addition, he had additional opportunities. That is, the representatives of the Oghuz, Kipchak, and Qarluq dialects were able to read the poet's works in

accordance with their pronunciation systems. At the same time, the use of vowels in this system solved several problems in the language.

The use of the 11-vowel system also caused the Kypchak dialect to express the phenomenon of synharmonism, which is characteristic of the Turkic language family in general. The phenomenon of synharmony is the harmony of the vowel system in a word. Sometimes this phenomenon is also observed in consonants. This phenomenon was common to all ancient Turkic languages. Even now, the phenomenon of synharmonism is strictly observed in the majority of Turkic languages. Especially in the Kyrgyz language. However, the law of synharmonism is almost never found in the modern Uzbek literary language. We come across it mostly in folk dialects. Dialectologist scientist S. Ashirboyev explains this phenomenon as follows: "The law of synharmonism has two qualitative forms:

1. Are you a lingual or palatal singer? According to this rule, if the first syllable of a word contains front vowels, the following syllables also contain front vowels, if the first syllable of a word contains back vowels, the back vowels also participate in the following syllables.

2. Labial synharmony. According to this law, if the first syllable of a word contains a front vowel, the following syllables also contain a front vowel, on the contrary, a back vowel is present in the first syllable of a word. participates, the back row liped vowel also participates in the next syllables.¹⁹

We can see both types of synharmonism in the language of Navoi's works. For example, in the stanzas of the epic "Saddi Iskandari":

*Karama aylab iki **qo'lum** qo'ldangiz,
So'z iqlimi sori meni yo'ldangiz [2. 33].*

Yoki:

*Bu vodi y aro Xizri rohim **bo'lung**,
Qayon yuz ketursam panohim **bo'lung** [2. 33].*

In the first stanza of the word "hand", there is a palatal synharmonism. In this case, under the influence of the deep tongue back sound q at the beginning of the word, the back row variant of the vowel o is used in the base and suffix. We observe labial synharmonism in the bolung unit in stanza 2. Both the first and second syllables of the word contain a back-labeled vowel.

The use of vowels in this way is also the basis for the difference in meaning in words. For example, let's pay attention to the following verses from the same saga:

*Jamolingki mehri jahontob **o'lub**,
Xafo pardasi ichra noyob **o'lub** [2. 3].*

Va:

*Manga chu nasib **o'ldi** mayxonaye ,
Sumur sen dog'i paymonaye [2. 5].*

Yoki :

¹⁹ Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent, 2013. – B. 17.

O'lukni birov nutqi etsa tirik,
Agar haqdur, ul nukta bordur irik [2. 655].

In the above stanzas, we can see that the verb to die has two different meanings. In the first stanzas, *til* means to divide units with a back vowel *o*. In the last stanza, the vowel in the word "dead" is used to express the meaning of "dead". From this we can conclude that Alisher Navoi well understood the extremely important importance of the use of vowels in the old Uzbek literary language with back and front variants. Such variants of vowels certainly did not appear spontaneously in the old Uzbek literary language. They were formed as a result of the influence of different Sheva dialects over the centuries.

We also observe the phenomenon of synharmonism in the following stanzas:

Gar ul fitna ya'jujig'a chekti sad
Munung mulkiga fitna kelmak ne had [2. 616].

Gar ul olam oldi tuzub dorugir,
Bu – olam berur, istasa bir faqir [2. 617].

Yana qolg'on o'n to'rt ma'lum qil,
Nazohatda o'n to'rt ma'sum bil [2. 617].

Bilursenki ochilsa bog' ichra gul,
Uzar bog'bon oxir andin ko'ngul [2. 608].

Language and literature. These two concepts cannot be studied separately. After all, the language shows its power, first of all, in the artistic text. It is no exaggeration to say that the Uzbek language fully reflected its identity and capabilities in the works of Alisher Navoi, the founder of the Uzbek literary language and the sultan of vocabulary. The great poet not only created the foundations of the literary language, but also contributed to the perfect formation of the Uzbek language as a language. He also made good use of dialect elements. The role of dialect elements in the development of our language today is incomparable. In this research, the characteristics of the dialects belonging to the Kipchak dialect in Alisher Navoi's work were studied and analyzed. In conclusion, we can say that all the phonetic, morphological and lexical aspects characteristic of the Kipchak dialect can be found in Navoi's work. The poet uses units related to the Kipchak dialect to reflect the phenomenon of synharmonism, to preserve the subtleties of the meaning of the word, to meet the requirements of aruz weight, and to express the national spirit. On the one hand, this reflects new aspects of Alisher Navoi's work, and on the other hand, it embodies the importance of dialects in language development.

Today, Uzbek linguistics is not without some problems. These problems are observed mainly in the system of vowels in our language and in finding the Uzbek alternative of the words being learned from a foreign language. To find a solution to such problems, we can rely on dialects, which are the historical roots of our language. It would be appropriate if we refer to our rich dialects, which reflect our

identity and national values, without using Persian and Arabic words widely in the field of terminology, assuming that dialects are outside the scope of the literary language. After all, as Alisher Navoi stated in his work "Muhokamat ul-lughatayn": «*Andin so'ngrakim, turk tilining jomeiyati muncha daloil bila sobit bo'ldi, kerak erdikim, bu xalq orasidin paydo bo'lg'on tab' ahli salohiyati va tab'larin o'z tillari turg'on o'zga til bila zohir qilmasa erdi va ishga buyurmasalar erdi. Va agar ikkala til bila aytur qobiliyatlari bo'lsa, o'z tillari bila ko'prak aytsalar erdi va yana bir til bila ozroq aytsalar erdi*».

ADABIYOTLAR:

- 1.Алишер Навоий. Муҳокамат ул-луғотайн. Мезон ул-авзон. Тарихи анбиё ва ҳукамо. Тарихи мулуки Ажам. Арбаъин. Сирож ул-муслимин. Муножот. Рисолаи тийр андохтан. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 2000. Т. 16. – 336 б.
- 2.Алишер Навоий. Садди Искандарий. МАТ. 20 жилдлик. – Тошкент: Фан, 1993. Т. 11. – 640 б.
- 3.Алишер Навоий асарлари тилининг изоҳли луғати. Тўрт томлик. – Тошкент: Фан, 1983. Т. 1. – 656 б.
- 4.Abdurahmonov G., Shukurov Sh., Mahmudov Q. O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2008. – 527 b.
- 5.Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent, 2013. – 87 b.
- 6.Навоий асарлари учун қисқача луғат. – Тошкент: Фан, 1993.-372 б.
- 7.Тўйчибоев Б., Ҳасанов Б. Ўзбек диалектологияси. – Тошкент: Абдулла Қодирий халқ мероси нашриёти, 2004. – 110 б.
- 8.Дониёров Х. Эски ўзбек адабий тили ва қипчоқ диалектлари. – Тошкент, 1976. – 123 б.

“HAYRAT UL-ABROR”DA INSONIY FAZILATLAR TALQINI

Jasmina Bekmurod qizi SHOKIROVA
Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi
Ilmiy rahbar: f.f.f.d (PhD) Rajabov F.T

Tarix sahifalarida shunday siymolar borki, ularning nomi asrlar osha jaranglaydi, ijodi esa abadiyatga daxldordir. Ana shunday bebaho durlar ichida Alisher Navoiy dahosi porlab turadi. U nafaqat o'zbek adabiyotining, balki butun Sharq madaniyatining yorqin yulduzidir.

Shubhasiz, Navoiy ijodining yuksak cho'qqisi turkiy tildagi “Xamsa” asaridir. “Xamsa”ning birinchi dostoni “Hayrat ul-abror” (“Yaxshi kishilarning hayratlanishi”) didaktik asar bo'lib, uning asosiy qismini tashkil etuvchi maqolat va hikoyatlarda barcha zamonlar uchun o'ta dolzarb bo'lgan barkamol avlod, komil inson haqidagi ulug' mutafakkirning teran axloqiy-ma'naviy, ijtimoiy-falsafiy mulohazalari badiiy ifodasini topgan.

“Hayrat ul- abror”ning 10-maqolatida inson bezagi, ma'naviy boyligi va eng yuksak axloqiy fazilatlari bo'lgan rostgo'ylik va to'g'rilik ta'rifi bag'ishlangan. Navoiy rostgo'ylikni insonning eng go'zal fazilati deb bilgan va haqiqatparvar odamlar jamiyatda doimo hurmatga sazovar bo'lishini ta'kidlagan: Har kishikim rostni bexost der,

Aytso yolg'on dog'i el rost der [1;185].

Ya'ni, har kishikim biron so'zni bexosdan yolg'on so'zlab yuborsa ham, xalq uni rost deb biladi. Bu hikmat bizga shuni o'rgatadiki, rostgo'ylik har doim qadrlanadi va inson o'z sha'nini halollik bilan himoya qiladi.

Dostonining 6-maqolati odob va hayo ta'rifi bag'ishlangan. Unda Navoiy ushbu xislatlar tufayli odam ulug'lik va kamolotga erishmog'i mumkinligi haqida so'z yuritib, so'zining isboti uchun oyni misol qilib keltiradi:

Chunki tavoze'ga ham o'ldi hilol,

Bo'ldi fuzunroq anga har kun kamol [1,134].

Osmonda yangi ko'ringan oy xuddi bukilib ta'zim qilib turgan o'roq shaklida namoyon bo'ladi. U kun sayin kattalashib, nihoyat, to'lin oyga aylanadi. Shoir uning kamol topishiga ana shunday tavoze sabab bo'lganini go'zal tarzda ifodalagan. Shuningdek, yettinchi maqolat “Qanoat” xususida. Ushbu maqolatda sabr-qanoatli bo'lishga targ'ib qilinib, kimki qanoat sari yo'l topa olsa, bu yo'l bilan shoh ham bo'la olishi ta'kidlanadi:

Kimgaki ish bo'ldi qanoat fani,

Bilki ani qildi qanoat g'ani [1;143].

Ya'ni, kimki qanoatni o'ziga kasb qilsa, bilki qanoat uni boy qiladi. Qanoatli inson doimo xotirjam va baxtlidir, chunki u o'zida bor ne'matlarga shukur qiladi va ortiqcha tamagirchilikdan yiroq tutadi.

“Hayrat ul-abror” dostonida insonni baxtga, xotirjamlikka va halollikka eltuvchi "Islom bobida" maqolatida Ibrohim Adhamning Ka'baga safari va Makkada Ka'baning joyida yo'qligi haqida hikoyat keltirilgan. Qarasaki, Ka'baning Robiya Adviya bilan birga ekanligi tasvirlangan. Navoiy bu hikoyatda namoz va niyoz tushunchalarini qiyoslaydi.

Robiya dedi anga:"Ogoh bo'l,

Kim necha yil bodiyada borcha yo'l,

Bo'ldi ishing arzi namoz aylamak,

Sheva manga arzu niyoz aylamak.

Sanga samar berdi namozu riyo,

Bizga bu bar berdi niyozu fano [1;103].

Ya'ni, necha yil sen sahroda namoz o'qish bilan band bo'lgan bo'lsang, men yolvorish, o'tinish, umid bilan o'tkazdim. Sen namozni riyo mevasidan bahramand bo'lgan bo'lsang, bizni niyoz-u fano umidimizga yetkazdi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, "Hayrat ul-abror"ning biz tilga olgan maqolatlaridan inson uchun qimmatli ziynat hisoblangan fazilatlarni o'rganishimiz mumkin. Bugungi kunda Navoiyning hikmat va maqolatlari bizni haqiqatni anglashga, ilm-ma'rifat yo'lidan yurishga va so'zning qudratini his etishga chorlaydi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. "Hayrat ul-abror". To'la asarlar to'plami, Oltinchi jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013-y.

ALISHER NAVOIY "XAMSA" ASARIDA MUHABBAT TALQINI

Marjona BAHRONOVA

Filologiya va tillarni o'qitish:

o'zbek tili 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: f.f.f.d. PhD Nigora Sharipova

Annotatsiya: Maqolada Alisher Navoiy "Xamsa" asaridagi dostonlardagi ilohiy ishq talqinlari tahlilga tortilgan. Ilk dostonida tasvirlangan g'oyalarning keyingi dostonlarda rivojlanishi misollar vositasida dalillangan.

Kalit so'zlar: ishq, talqin, badiiyat, obraz, g'oya, mahorat
Mumtoz adabiyotda ishq – umumbashariy mavzudir. Ilohiy ishq – komillik belgisi. Dostonida eng muhim masalalar qatorida Navoiy ishqqa ham maxsus maqolat bag'ishlaydi. Dostonning to'qqizinchi maqolatida shoir bu ilohiy tuyg'uni g'oyat ulug'laydi, mislsiz qudratini e'tirof etadi. «Hayrat ul-abror»da muallifning ishq iztirobi dardi va yuki borasidagi qarashlari quyidagicha ibtido topadi:

Qaysi ko'ngulniki, makon etti ishq,

O'tdin ani la'lg'a kon etti ishq. [H.A. –B.166]

Ilk dostonida boshlangan ishq masalasi keyingi dostonlarda uzviy rivojlantiriladi. «Farhod va Shirin» dostonidan olingan quyidagi misralarda ilk dostonidagi ulug'vor g'oyalar mantiqiy davom ettirilganini sezish qiyin emas:

Ki inson ko'nglin etti gulshani ishq,

Bu gulshanning harimin maxzani ishq. [F.Sh. –B.308]

Shoir mazkur baytlarda marom, ohang, ritm, g'oya va mazmuniy mushtaraklikni shunchalik mukammal shakllantira olganki, bu baytlarning mavzu, yo'nalish, vazn jihatidan bir-biridan tamoman farqlanuvchi turli dostonlardan olinganligi sezilmaydi.

Ilk dostonidagi quyidagi misralarda shoir haqiqiy oshiq qanday bo'lishi lozimligi borasidagi o'z nuqtai nazarini bayon etadi:

*Oshiq ani bilki, erur dardnok,
Ham tili, ham ko'ziyu ham ko'ngli pok.* [H.A. –B.168]

«Hayrat ul-abror»da Navoiy soʻz ochgan haqiqiy ishq va chin oshiqlik mezonlariga mos keluvchi obraz «Xamsa»ning keyingi dostonlaridan biriga kiritilishi tabiiy edi. Shu dostonida ibtido topgan haqiqiy oshiqlikning sifat va nisbatlari masalasi Farhod obrazi tasviri va talqinida toʻliq boʻy koʻrsatadi. Farhod – koʻnglida ilohiy ishq jilvalangan haqiqiy oshiq ekanligi, mazkur obrazning ruhiyati, teran qarashlari, tadbiri aʼmoli vositasida namoyon boʻladi, ilk dostonida koʻzda tutilgan shoir ideali – Farhod ekanligi ilk dostonga hamohang, «Farhod va Shirin» dostonidan olingan quyidagi misralarda ayonlashadi:

*Demon, ham ko'ngli poku ham ko'zi pok,
Tili poku so'zi poku o'zi pok.* [F.SH. –B.366]

«Hayrat ul-abror»ning Oʻn toʻrtinchi maqolatida charxning osmon kabi chiroyli boʻlsa-da, ishi makru-fusun ekanligini aytadi. Navoiy fikricha, charx qoʻgʻirchoqboz, u chodirxayolida odamlarni qoʻgʻirchoqday oʻynatadi. Soʻng istagan vaqtda Xusrav va Farhod kabi zotlarni yoʻq qiladi:

*Xusravlar qatli uchun tezhush,
Xusravi ham demaki, Farhodkush...
...Salmu Manucmehr ila Navzar qani?*

Bahmanu Dorovu Skandar qani? [H.A. –B.215;221]

Navoiy «Hayrat ul-abror»da Farhodni esga olar ekan, «Farhod va Shirin»dagi mashaqqatli sarguzashtlariga, ishq yoʻlidagi fojeaviy hayotiga ilk ishoralar beradi. «Hayrat ul-abror»da odob-tavozeʼ masalalarida alohida maqolat kiritilishi bejiz emas. Chunki keyingi dostonlardagi barcha bosh qahramonlar xarakterida shu fazilatlar mustahkam oʻrin olgan. Odob masalalariga bagʻishlangan oltinchi maqolatda shoir odobning kichiklarni saodatmand, ulugʻlarni sarbaland qilishini, nafsu havo (takabburlik) oʻtlarini oʻchirishini tasvirlaydi. Husni taʼlil sanʼati orqali hilol (yarim oy)ning har kuni egilib turgani uchun kamol topganini, yuksaklikka koʻtarilganini taʼkidlaydi. Odobning beqiyos ahamiyatini shunday eʼtirof etadi:

*Elga sharaf boʻlmadi johu nasab,
Lek sharaf keldi hayovu adab.* [H.A. –B.134]

Navoiy «Farhod va Shirin» dostonida Farhodning xarakteri, taʼlim-tarbiyasi, kamol topishida odobning mustahkam poydevor ekanligi, bu dostonida maʼrifat masalalarining birinchi oʻringa koʻtarilishi ilk dostonidagi shu mavzudagi maqolatning badiiy takomilidir. Ilmu adab bobida koʻp zahmatlar bilan kamol topgan Farhod maʼshuqasi vasliga yetolmasa ham Majnun boʻlib, dashtu sahroda darbadar kezmaydi, togʻ kesib, ariq oʻtkazib, elga nafʼ yetkazadi. «Hayrat ul-abror»da Navoiy shunday asl insonlarni – nafʼrasonlar, yaʼni elga foyda yetkazuvchilar deb ulugʻlaydi.

«Hayrat ul-abror»dagi ishq mavzusidagi maqolatda aks etgan gʻoyalar «Xamsa»ning uchinchi dostoni «Layli va Majnun»da ham oʻz takomiliga yetadi. Shoir ishqni taʼriflab, «axgari (choʻgʻi) balokash koʻngul pargolalari durur va mehnat qaro shomi aning tutuni» deya eʼtirof etar ekan, bu yerda *mehnat* soʻzini mashaqqat maʼnosida qoʻllaydi. Ishq oliy insoniy fazilat boʻlish bilan birga oshiqni

aqlu-hushidan ayirib, Majnunga aylantirishi, bu yoʻlda xavfu-xatar, sinov va kulfatlarning koʻpligini taʼkidlab oʻtadi:

Qaydaki ishq oʻti boʻlub shuʻlakash,

Aql oʻlub ul oʻt uza xoshokvash. [H.A. –B.166]

Majnunning aftoda holati, ruhiy izzitiroblariga ishora berib, koʻz oldimizda Majnun siymosini gavdalantiradi:

Dard yukidin boʻlubon xam qadi,

Darddagi «dol» aning hamqadi...

...Nuktada moyil tili har soʻzga yoʻq,

Jonida jonon gʻamidin oʻzga yoʻq.

Balki boʻlub oʻzlugi ham bartaraf,

Koʻzki solib, yor koʻrib har taraf. [H.A. –B.168;169]

Ilk dostonida keltirilgan ishq haqidagi muqaddimaviy fikrlar: oshiqning cheksiz koʻngil izzitiroblari, ishq yoʻlining mislsiz mashaqqati va uqubatlari «Farhod va Shirin», «Layli va Majnun»da muayyan syujet va obrazlar vositasida aniq-ravshan rivojlantiriladi.

«Hayrat ul-abror»ning Oʻn toʻqqizinchi maqolatida mayparastlarni tanqid qiluvchi bob davomida shoh Bahromning maishatparastligi sababli mulki vayron boʻlgani haqida hikoyat keltiriladi. Bu mavzu shoirning salaflarida ham mavjud. Biroq Navoiy bu hikoyatda shoh va raiyat, hokimiyat va xalq masalasini keskin qoʻyadi. «Hayrat ul-abror»da bu boradagi debocha fikrlarga oʻrin ajratilib, «Sabʼayi sayyor»da badiiy takomiliga yetkaziladi. Ikki dostonidagi shoh Bahrom obrazi mushtarak xususiyatlarga ega. Ilk dostonida bir bobda soʻz yuritilsa, «Sabʼayi sayyor»da yaxlit dostonida fikr rivojlantiriladi. «Hayrat ul-abror»da Bahrom fuqaro ahvolidan ogoh boʻlib, xatolarini tushungan hukmdor sifatida ideallashtirilgan boʻlsa, «Sabʼayi sayyor»da Navoiy tarixiy haqiqatni tasvirlab, taʼsir kuchiga erishdi. Ikkinchidan, agar podshoh xatolarini oʻz vaqtida anglab, toʻgʻri yoʻlga yuz bursam, saodatga erishishiga, buning aksi boʻlsa, hayoti fojia bilan yakunlanishiga zimdan ishora beradi, ogohlantiradi.

Umuman olganda, Alisher Navoiy asarlarini toʻgʻri anglash va mohiyatini teran his etish kelajagimizni ishonchli qoʻllarda boʻlgani holda yanada farovonlikka yuz tutishimiz uchun asos boʻlishiga ishonaman.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. Toʻla asarlar toʻplami. Oltinchi jild. Hayrat ul-abror.– T.: Gʻ. Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
2. Alisher Navoiy. Toʻla asarlar toʻplami. Oltinchi jild. Farhod va Shirin.– T.: Gʻ. Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
3. Alisher Navoiy. Toʻla asarlar toʻplami. Yettinchi jild. Layli va Majnun.– T.: Gʻ. Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
4. Alisher Navoiy. Toʻla asarlar toʻplami. Yettinchi jild. Sabʼayi sayyor.– T.: Gʻ. Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
5. Taroziy. Funun ul-balogʻa. Oʻzbek tili va adabiyoti. 2002 yil, 1-son.
6. Toʻxliyev B. Yusuf Xos Hojibning badiiy mahorati. – Toshkent, 2005.

7. Fitrat. Adabiyot qoidolari // Sharq mumtoz poetikasi. H.Boltaboyev talqinida. – T.: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2008.

8. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. – T.: Sharq, 1999.

ALISHER NAVOIYNING “HAYRATU-L-ABROR” DOSTONIDAGI BA’ZI IJTIMOIIY TOIFALAR XUSUSIDA

Sitora DEHQONOVA

Filologiya va tillarni o‘qitish: o‘zbek tili 2-kurs talabasi

Ilmiy rahbar: f.f.f.d. PhD Nigora Sharipova

Annotatsiya: Maqolada Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror” dostonida qalamga olingan xalq orasidagi ba’zi ijtimoiy toifa vakillari haqida mulohazalar bayon etilgan. Mazkur dostonida ifoda etilgan toifa vakillariga Hazrat Navoiyning shaxsiy munosabatlari aniqlanib, ularning jamiyatdagi o‘rni xususida xulosalar chiqariladi.

Kalit so‘zlar: doston, maqolat, obraz, ijtimoiy muhit, badiiy mahorat,

Alisher Navoiyning barcha asarlarida o‘zi yashagan ijtimoiy muhiy ruhi yaqqol seziladi. Xususan, “Hayrat ul-abror” dostoni obrazlar qamrovi kengligi va masalalar rang-barangligi nuqtayi nazaridan bu borada o‘ziga xos imtiyozga ega. Shoir qaysi toifa vakilini qalamga olmasin ularning orasidagi ijobiy va salbiy xususiyatga ega bo‘lganlariga alohida to‘xtaladi. Ijobiy sifatga egalari xususida iliq fikrlarni bildirsa, salbiy xulq-atvor egalarini qattiq tanqid ostiga oladi. Biz bulardan ba’zilarini ko‘rib o‘tsak.

Ko‘zbog‘lag‘ichlar timsoli. Shoir xalqni kuldirish uchun yolg‘on-yashiq so‘zlarni keltiradigan, yolg‘ondakam soqoli bilan xalq orasida kulgiga qolgan ko‘zbo‘yamachilarga nafrat bilan qaraydi. Shoir talqinicha, ularning so‘zlari yolg‘ondan iboratligi uchun o‘z tilini o‘zi kesishga, o‘zini jazolashga majbur. (Bu yerda ko‘zbog‘lag‘ichlarning bir sahna ko‘rinishi nazarda tutilgan):

Harza erur chunki mush‘abid so‘zi,

O‘z tilini ko‘rki kesar ham o‘zi. (113)

Yuqoridagi baytda shoir “...tasvirlanayotgan biror hayotiy hodisa yoki holatga g‘ayritabiiy sabab ko‘rsatish san‘ati”²⁰ hisoblanmish husni ta’lildan unumli foydalangan. Kulgi ustasining tilini kesganga o‘xshatib tayyorlagan sahna ko‘rinishi aslida ular yolg‘onchiligi, xalqni aldayotgani uchun o‘zlariga shu tarzda jazo berishmoqda tarzida izohlanmoqda.

Adabiyotshunos I.Haqqulovning e’tiroficha, “To‘g‘rilik chinakkam ma’naviy kuch. To‘g‘rilikning bir chizgisida ham shijoat aks etadi. Shaxs degan ulug‘ tushunchaning asosida rostlik va to‘g‘rilik turishi, bularsiz inson farzandi hayotning egri ko‘chalarida sang‘ib, o‘zini-o‘zi xor etishini unutmaslik kerak”²¹. Shu jumladan, jamiyatdagi ayrim olifta kimsalar, olim e’tirof etganlaridek, makru – hiyla, ko‘zbo‘yamachilik etagini mahkam tutib olgan.

²⁰Хожиаҳмедов А., Мумтоз бадийят луғати. Тошкент, 2008. В.186.

²¹ Ҳаққулов И., Занжирбанд шер қошида, Тошкент, 1989, 140-бет.

Qancha lof urganlari, yolg'onni bo'rttirganlari bilan ularning toleyi qora, taqdiri shum. Faqat atrofidagi gumashtalaridan o'zga biror kishi ularni qo'llab-quvvatlash tugul, yoniga yaqin yo'lamaydi ham.

Soxta oshiqlar timsoli. Dostonning "Ishq o'ti ta'rifida"gi to'qqizinchi maqolatida chin oshiq uchun zarur sifatlardan biri – to'g'rilik, rostlik ekanligi ko'rsatilgan. Biroq, oshiqlar orasida shundaylari borki, ko'rinishidan sipo, tuzuk, biroq ko'ngli ming yamoq. Ular usti go'yo ko'zbo'yamachining shishasi singari sof, ichi yuz xil makru-hiylani jamlagan. Jimjimador xatlari yolg'onu fahshdan iborat. SHoir soxta oshiqning asl qiyofasini va salbiy jihatlari ochib berish, uni fosh etish maqsadida tovushlar takroridan foydalanib, baytda musiqiylikni yuzaga keltirganiga diqqat qiling:

Hazl kitobi kibi xattida zeb,

Ma'ni anga fahshu, fusunu fireb. (138)

Quyidagi baytda aks ettirilgan tashbihi mutlaqqa e'tibor qarating. Tashqi ko'rinishidan sipo ko'ringan, aslida ko'ngli chirkin oshiq uchun Navoiy tabiatda uning xususiyatini o'zida to'la aks ettira oladigan original detalni topa olgan. Bunayrangboz, ko'z bog'lag'ichning shishasi. Usti sof, ichi gazof(bema'ni).

SHu'badagar shishasidek toshi sof,

Zimnida yuz makr ila zarqu gazof. (138)

Ishq – Tangrining inoyati. Unda lofga o'rin yo'q, yolg'onchilik yaramaydi. Egrilikni shior aylagan, to'g'rilikni odat qilmagan mazkur kimsalarga Navoiyning nafrati oshkor, jazosi tayin. SHoir bu xildagi oshiqlarga eng oliy jazoni ma'qul ko'radi: ularga insoniyat orasida o'rin yo'q, ularni o'ldirish, vujudini o'tga solib kul qilish lozim:

Bu esa oshiq, erur o'lturguluk,

Boshdin-oyoq jismini kuydurguluk. (138)

Dehqonlar timsoli. Navoiy har soha vakilini ishining mohir ustasi bo'lishini xohlaydi. Dehqon agar yerni to'g'ri shudgor qilmay urug' sochsa, ekin suvni tekis ichmaydi, bir xilda unmaydi:

Molasiz, ul tuxmki, dehqon sochar,

Suvni teng ichmas necha yakson sochar. (148)

Bog'bonlar timsoli. Bog'bon agar daraxtu ekin-tikini parvarishida to'g'rilikka rioya qilmas ekan, bog' changalzorga aylanishi tabiiy:

To raja chekmas yeriga bog'bon,

Bog' hamon zebda jangal hamon. (148)

Bu bilan shoir, birinchidan, so'nggi ikki kasb vakilini o'z ishiga mas'uliyatli, e'tiborli bo'lishga chorlasa, ikkinchidan, e'tiborsizlikning natijasida bo'y ko'rsatgan notekis chaman hamda shudgorni bog'bon yoki dehqon xarakterining egri chizgisi sifatida ko'radi. Demak, shoir tasavvuridagi to'g'ri inson – bu nafaqat to'g'rilik belgilarini xarakterida aks ettirilgan inson, balki bu tushuncha keng ma'noda o'z sohasini yaxshi tushungan, o'z kasbining mohir bilimdoniga nisbatan ham ishlatiladi. Navoiyning mazkur fikrlaridan kelib chiqib, uni hech bir sohani e'tibordan chetda qoldirmagan, hamma sohani mukammal tushungan zakovatli inson sifatida tasavvur qilish mumkin.

Har kishikim, istasa tuzlukka g'avr,
Angladik onikim, erur ikki tavr:
Biri buki, tuz bo'lsa kishining so'zi,
Yo'q so'zikim, ham so'ziyu ham o'zi. (146)

Umuman olganda “Hayrat ul-abror” dostonida turli toifa vakillari qalamga olingan bo'lib, bu asardagi obrazlar qamrovining kengligini isbotlashi barobarida Alisher Navoiy hazratlari yashagan muhit xususida keng tasavvur uyg'otishdan tashqari, shoirning turli toifa vakillariga bo'lgan munosabatini ham to'la anglash imkonini beradi.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. To'la asarlar to'plami. Oltinchi jild. Hayrat ul-abror.— T.: G'.G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013.
2. Davlatshoh Samarqandiy. Shoirlar bo'stoni (“Tazkiratul-shuaro”dan). — T.,1981. — B.88.
3. Hojiahmedov A. Mumtoz badiiyat malohati. — T.: Sharq, 1999.
4. Ҳаққулов И.,Занжирбанд шер қошида,Тошкент,1989.
5. Sharipova N. Alisher Navoiy “Hayrat ul-abror” dostoni poetikasi. Fil.fan.bo'yicha fal.dok.diss.avtoref. Samarqand, 2021.

ALISHER NAVOIY HAMDA ABDURAUFI FITRATNING ARUZGA DOIR QARASHLARI

Suhrob OCHILOV,

Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi

Ilmiy rahbar: f.f.f.d. (PhD) Payzullayeva R.M.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Alisher Navoiyning “Mezon ul-avzon” asari va bu asarning aruz she'riyatida tutgan o'rni hamda zamonaviy aruzshunoslik sohasida o'zining yuksak o'rniga ega bo'lgan Abdurauf Fitratning aruz ilmi yuzasidan qarashlarini, ilmiy-nazariy ma'lumotlarini hamda amaliy-tahliliy yondashuvlari haqida so'z yuritilgan.

Kalit so'zlar: Xalil ibn Ahmad, arab-fors she'riyati, aruzshunoslik, termin, adabiyotshunoslik, bahr, taqte', hijo, o'zbek-chig'atoy, qarib, mashokil, forsiy she'r, vazn, muxtasar.

Adabiyotshunoslik nazariyasiga doir ilk qarashlar miloddan avvalgi IV asrga — Aristotelning “Poetika” asariga borib taqaladi. Aristotel ushbu asarida tragediya, epik asarlar va dramatik janrlar doirasida fikr yuritadi. Bundan tashqari, Aflotun va Goratsiylar ham adabiy asarlar mohiyati doirasida o'z qarashlarini bayon qilgan.

Adabiyotning aruz sohasiga taalluqli ilk namunalar esa milodiy V asrga tegishli. VIII asrga kelib, bu soha alohida fanga, keyinroq esa ulkan sxemik tizimga aylanadi. Bu fanga asos solgan shaxs arab olimi Abul-Abbos Xalil ibn Ahmad al-Farohidiydir. U she'riy vaznlarni ilmiy jihatdan tartibga solib,

aruz ilmining nazariyasiga asos solgan. Jumladan, aruzning vazn birliklarini, bo'g'in tuzilishini aniqlash uchun "taqte" belgilarini fanga olib kiradi. Xalil ibn Ahmadning aruz ilmi doirasida qilgan ishlari islomiy madaniyat, fors va turkiy she'riyat rivojiga ham katta ta'sir ko'rsatadi.

XV asrga kelib adabiyotshunoslikka doir bir qancha asarlar yaratildi. Jumladan, Shayx Ahmad Taroziy adabiyotshunoslik sohasiga bag'ishlab o'zining "Funun ul-balog'a" asarini yozdi. Bu asar fikrni to'g'ri va ta'sirchan ifodalanishi, so'z obrazlilik va ifodaviy vositalar hamda adabiy san'atlar tizimini izohlaydi.

Aruz ilmiga oid to'liq va mukammal asar turkiy she'riyatda Alisher Navoiy ijodida dunyoga keladi. Alisher Navoiyning "Mezon ul-avzon" asari nafaqat turkiy aruzda, balki butun aruzshunoslik ilmida aynan shu sohaga atalgan ilk asardir. O'zigacha bo'lgan aruzga doir eng yaxshi manbalardan biri bo'lgan Shayx Ahmad Taroziyning "Funun ul-baloga"sidan farqli jihati Taroziyning asarida aruz ilmi to'rt ilmning biri sifatida aytib o'tilgan. Alisher Navoiyning "Mezon ul-avzon"i esa to'laligicha aruzga bag'ishlangan. Bu asarda aruzning 19 ta bahri va 160 ta vazni haqida, har bir bahrning tarmoq va asliy ruknlari haqida ma'lumotlar hamda barcha bahrlardan misollar keltirgan. Alisher Navoiydan keyin Hazrat bilan deyarli zamondosh bo'lgan Zahiriddin Muhammad Bobur o'zining aruz ilmiga taalluqli "Muxtasar" asarini yozadi. Bobur ham bu asarda aruz ilmini o'zigacha bo'lgan asarlardan ko'ra "muxtasar"roq holda tahlil qiladi. Bu asarda aruzning 21 ta vazn turi bayon qilinadi.

Oradan bir necha asr o'tgach aruz maydoniga Jadid adabiyoti namoyondalaridan biri bo'lgan Abdurauf Fitrat chiqib keladi. U o'zining "Aruz haqida" asarida zamonaviy aruz nazariyasini yoritib beradi. Fitrat bu ilmga qo'l urishini quyidagicha ta'riflaydi: "Bu asarni yozishdan maqsad yosh shoir va yozuvchilarimizni aruz vazni bilan yaxshilab tanishtirmoq va aruz vazni masalasini keng muhokama maydoniga kiritishdir." [3;208]. Shu bilan birga Fitrat aruz ilmini o'quvchiga yanada yaxshiroq tushuntirish uchun o'zigacha bo'lgan davrlarda yaratilgan nazariyalarni sodda shaklga soladi.

Arab nazariyotchilari davridan beri saqlanib kelayotgan murakkab tizimni Fitrat o'zining "Chirmanda usuli" bilan qayta ishlab chiqadi. Bu usul haqida olimning o'zi shunday izoh beradi: "«Faulun»chilik», «zuhofot»chilik kabi sxolastik qoidalardan qutulmoq maqsadi bilan aruz vaznini "Chirmanda usuli"ga ko'chirish tajribasi aruz tarixida, Sharqda birinchi tajribadir" [3;208]. Fitrat o'zining bu nazariyasi o'z zamonasi uchun eng sodda variant bo'lsa-da, yana kimdir bu usuldan ko'ra soddaroq yo'l o'ylab topsa hamda isbotlasa, bundan faqat xursand bo'lishi va o'z nazariyasidan uni ustun qo'yishini ta'kidlaydi. Bundan tashqari turkiy aruzga ilk bor "to'liq hijo", "qisqa hijo" terminlarini olib kiradi va izohlaydi: "Men bu kitobda aruz nuqtai nazaridan hijolarni taqsim qilganda "to'liq hijo", "qisqa hijo" terminlarini ishlatdim" [3;208].

Fitrat bu asarni Alisher Navoiyning "Mezon ul-avzon" asariga tayanib

yozganligini bayon qiladi. Fitrat “Bizning o‘zbek adabiyotida bu termin (“aruz” degan termin)ning xususiy bir ma’no olgani ko‘runadi. Bu holni biz boshlab Chig‘atoy shoiri Navoiyda ko‘ramiz. Navoiy o‘zining “Mezon ul-avzon” (“Vaznlar tarozisi”) atalgan asarida arab, eron “metrika”sini butun tafsiloti bilan yozar ekan, u davrdagi xalq she‘ridan bir munosabat bilan gapirib qo‘yadi...” [1;210] Alisher Navoiy aruz vazniga ta’rif berganda “...Aruz fanniki, nazm avzonining mezonidur, sharif fandur. Nevchunki, nazm ilmining rutbasi bag‘oyat biyik rutbadur. Andoqki, Haq subhonahu va taoloning Kalomi Majidida ko‘p yerda nazm voqe‘ bo‘lub-turki, aruz qavoidi bila rostdur. Ul jumladin biri bu oyatdurkim: «Lan tanolul-birra xato ilon»dur; «ramali musaddasi mahzuf» voqe‘ bo‘lubtur...” [2;543] – deya ilohiy ta’rif beradi. Ya’nikim, Haq Taoloning kalomi bo‘lgan Qur’oni Karim ham aynan shu vaznda bayon qilingani bilan buni izohlaydi.

Abdurauf Fitrat esa “Aruz vazni arabnikidir. Arab shu vaznlarda she‘r yozg‘an. Hijriy (170 nchi) yilda o‘lg‘an imom Xalil ibn Ahrnad bu vazrdami yig‘ib, belgili qoidalar ostiga kirgizdi, aruz qoidalarini tuzdi. Arab olimi tomonidan tuzilgan aruz qoidalarini forslar ham forsi(y) she‘rlar uchun qabul qildilar. Biroq, forsiy she‘r uchun qabul etilgan amz arab aruzining xuddi o‘zi emas edi. Forslar arab aruzini tuzatdilar. Kamchiliklarini to‘ldirdilar. O‘zlarining milliy vaznlarini ham shu qoidalarga ergashtirib aruzga kirgazdilar...” [2;28] – deb ma’lumot berib o‘tadi.

Fitrat Navoiyning ilmiy asariga tayangan holda aruzning o‘n to‘qqiz bahri arab-fors aruzshunosligida doimiy iste’molda bo‘lganini aytib o‘tadi. Ammo aruzning arab she‘riyatidagi miqdori o‘n oltita ekanligini, forslar unga *jadid*, *qarib*, *mushokil* kabi shakllarini kiritib, bahrlar miqdorini o‘n to‘qqiztaga yetkazganini aytadi.⁷ [2;31] Arablar aruzning ba’zi noqulay shakllarida – o‘n olti bahrning beshtasida yozgan namunalari oz ekanligini, chig‘atoy-o‘zbek shoirlari esa ushbu bahrlarning barchasida ijod qilgan deya yozadi Fitrat. Biz Fitratning bu fikrining isbotini Alisher Navoiyning “Mezon ul-avzon” asaridagi “Va ajam shuarosig‘a bu besh bahordakim, mazkur bo‘ldi, nazm oz voqe‘ bo‘lmish bo‘lg‘ay” [1;540] – deya keltirgan ma’lumotidan asoslab olishimiz mumkin.

Abdurauf Fitrat o‘z zamonasining shuarosi tilidan aruzning murakkabligini, uni o‘rganish va uzundan-uzoq qoidalar doirasiga keltirish ancha og‘irlik qilayotganini aytib o‘tadi. Fitrat buni shunday izohlaydi: “Eski sxolastik va chataq qoidalar bilan aruzni o‘rganish juda qiyin” [3;208].

Fitrat o‘z davrining nazmida keng amalda bo‘lgan va “milliy” vaznimiz sifatida qaraladigan “barmoq” vazni hamda “aruz” vaznini bir-biriga qiyosiy solishtiradi va o‘z ilmiy-nazariy xulosasini “Aruz vaznida esa hijolarning kamiyyati (soni)gina emas, qisqalik, to‘luqlik kayfiyyati (sifati) ham juda katta rol o‘ynaydi, to‘luq hijolarning tizilish tartibi o‘zgargancha yangi-yangi vaznlar maydonga keladi. Mana bu xususiyat barmoq vazni sistemasida yo‘q...” [3;214] – deya bayon qiladi.

Biz Abdurauf Fitratning “Aruz haqida” hamda “Adabiyot qoidalari”

asarlarining dunyoga kelishida Alisher Navoiyning “Mezon ul-avzon” asari asosiy tirgak bo’lganligini anglashimiz mumkin. Alisher Navoiyning ushbu asari nafaqat Fitrat, balki aruz ilmiga muhabbat qo’ygan, mumtoz adabiyotga oshno bo’lgan bugungi kun ijodkorlariga hamda o’quvchilariga ham qimmatli qo’llanmadir.

ADABIYOTLAR:

1. Alisher Navoiy. “Mezon-ul avzon”. To’la asarlar to’plami, O’ninchi jild. – Toshkent: G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2013-y.
2. Abdurauf Fitrat. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2009-y.
3. Abdurauf Fitrat “Aruz haqida” www.ziyouz.com kutubxonasi

ALISHER NAVOIY ASARLARINING OLIMLAR TOMONIDAN TAHLIL ETILISHI

Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi Umida Nurmatova

Ilmiy rahbar: Navoiy innovatsiyalar universiteti o’qituvchisi Zulxumor Mirzayeva

Annotatsiya. Ushbu maqolada o’zbek va boshqa turkiy xalqlarning buyuk shoiri, mutafakkiri va davlat arbobi Alisher Navoiy ijodi Sharqda ham, G’arbda ham ulug’langanligi bayon qiligan. Uning asarlari asrlar osha hali ham chuqur izlanishda. Bu maqolada Navoiy ijodini atroflicha olimlar nazmida ko’rib chiqilgan. Navoiy haqidagi ma’lumotlarni aniq dalillarga asoslangan holda har bittasini sinchiklab o’rganilgan. Navoiy ijodi uchun albatta, yuksak idrok, adabiyotg oshuftadillik va eng asosiysi o’tkir zehn kerak.

Kalit so’zlar: navoiyshunoslik, lug’at turlari, tarixiy shaxslar, she’rlar tahlili, shaxsiyati va ijod yo’li, anjumanlar va shoirlarga ehtirom.

Turkiy xalqlarning “Shams ul- millati” bo’lgan Nizomiddin Mir Alisher Navoiy jahon adabiyoti xazinasini o’zining hassos she’riyati, buyuk “Xamsa”si, fan sohalarining turli tarmoqlariga bag’ishlangan boy ilmiy merosi bilan boyitgan so’z san’atkoridir. O’z ijodiy merosida 26 mingdan ortiq lug’at boyligidan foydalangan bu buyuk daho, mana besh asrdan oshibdiki, asarlaridagi chuqur mushohadakorlik, ma’no-mohiyatining keng ko’lamlilik va nazmiy merosidagi fasohat dengizining bepayonligi bilan jahon ahlini hayratga solib keladi. Alisher Navoiyning hayoti va ijodi haqidagi ilk ma’lumotlarni shubhasiz, o’z asarlari orqali olishimiz mumkin. Shoir o’z ijodini asarlarida to’liq yozib qoldirmagan bo’lsada, lekin biz shoirning barcha asarlarida uning shaxsiyati, ijodiy va ijtimoiy faoliyati haqida muayyan fikrlar keltirib o’tadi. Xususan, “Vaqfiya”, “Munshoat” asarlarida shoirning ijtimoiy faoliyati aks etgan bo’lsa, “Majolis un- nafa’is”, “Xamsa”, “Munojot”, “Xazoyin ul-ma’oniyy” kabi asarlarida uning shaxsiy hayotiga doir fikrlar boradi, “Holoti Sayyid Ardasher” kabi asarlarida esa ayrim asarlarining yozilish tarixi haqida bayon qilinadi.

Abdurazzoq Samarqandiyning “Matla’yi sa’dayn va majmayi bahrayn”(Ikki baxtli sayyoralarning kelib chiqishi va daryolarning qo’shilishi) asari shoir haqida ilk ma’lumot beruvchi asardir. Bu asar 1467-1470-yillar oraliq’ida yaratilgan va

bevosita hazrat Navoiyning nazorati ostida yakunlangan. O'sha davrning yana bir mashhur tarixchisi Muhammad ibn Xovandosh Mirxondning "Ravzat us-safo" ("Soflik bog'i") asarlarida ham Navoiy ijodiga doir ma'lumotlar keltirilgan. Asar 7 jildidan iborat bo'lib u ham Navoiy homiyligi ostida yaratilgandir. Davlatshoh Samarqandiyning "Tazkirat ush-shuaro" asari Navoiy ismi zikr etilgan manbalardan biri hisoblanadi. Tazkirada besh asr davomida yashab ijod etgan 150 ga yaqin ijodkor haqida ma'lumotlarni topishimiz mumkin. Navoiy asarlari nafaqat o'zimizda, balki, xorij mamlakatlarda ham sevib o'rganiladi. XVI asrlardanoq Yevropada ma'lum edi. 1557-yilda italyan tilida Venetsiyada nashr etilgan va Xristofor Tabriziyga nisbat beriluvchi "Sarandib shohining uch yoshlik o'g'loni ziyofati" asarining ikkinchi qismida Navoiyning "Sabbayi sayyor" dostonidan olingan Bahrom va Dilorom sarguzashti bayon qilinadi. Shuningdek, XVII asr gruzin shoiri Sitsishvili Navoiyning "Sab'ayi sayyor" dostonini ijodiy tarjima qilib, "Yetti go'zal" dostonini yaratadi. Rus sharqshunosi V.V.Velyaminov-Zernov 1868-yilda Aloyi binni Muhibiyning "Al-lug'at un Navoiyat val-istishhodat ul-chig'atoiyat" (Navoiy lug'ati va chog'atoy tili dalillari) lug'atini Sank-Peterburgda nashr ettiradi. Fransuz sharqshunosi Pave de Kurteyl esa Navoiy asarlaridan foydalanib lug'at yaratadi. G'arbda Alisher Navoiyning hayoti va ijodiy faoliyatini ilmiy aspektda o'rganish XIX asrdan boshlangan deb aytish mumkin. 1818-yilda nemis olimi X.Purgstall "Navoiyga oid bitiklar" asarini yaratib, unda Navoiyning nasl-nasabi, shoirligi, davlat arbobi sifatida faoliyati va bunyodkorlik ishlariga to'xtalib o'tadi. Rus sharqshunosi P. Savelyev 1835-yilda shoir ijodiga bag'ishlab maxsus "Alisher Navoiy" nomli maqola yozadi. Butun dunyoda yuz berayotgan turli ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlar, ma'naviy tafakkurdagi yangilanishlar buyuk Sharq mutafakkirlari, xususa, Navoiy ijodiga yangicha yondashuvning shakllanishiga zamin yaratdi. Yangi asrning ilk yillaridan jahonning ko'plab mamlakatlarida hazrat Alisher Navoiy hayoti va ijodiy faoliyatini o'rganishga bag'ishlangan ilmiy-nazariy anjuman va simpoziumlar o'tkazila boshlandi. Shoir tavalludi munosabati bilan Turkiy, Ozarbayjon, Afg'oniston, Ukraina, Germaniya, Eronda xalqaro konferensiyalar o'tkazilgani va unda o'zbekistonlik shoirlarning ishtirok etishi diqqatga sazovarlidir.

Navoiy ijodi chindan ham betakror va chuqur o'tmishga ega. Ming, o'n minglab jildlik asarlar yozsa arziydi. Eng avvali yuqorida ta'kidlaganimdek, Navoiy ijodiga kirish va uni tushunib yetish uchun falsafiy, ilmiy, dunyoviy va albatta, botiniy ilmlarga ham ega bo'lish kerak. Biz Navoiy ijodini o'z-o'zimizcha tahlil qila olmaymiz yoki kamchilik topa olmaymiz. Uni his qilgan, anglagan holatda ma'lum bir mazmun-mohiyatni tushunishimiz mumkin. Ayniqsa, kopgina asarlarida komil inson bo'lish, tarbiyalash yoki o'zini idora qilish masalari eng dolzarbdir. Aynan shu narsa xorijlik olimlarni nazariga tushgan va tadqiqotlarga sabab bo'ldi. Professor Najmiddin Komilovning fikricha, Navoiy asarlarining markazida ibrat va komillik turadi. Sababi inson qaysi yoshda bo'lsa ham Navoiy asarlariga muhabbat qo'yadi. Misol uchun "Mahbub ul-qulub" asari odamni odob-axloqqa, ta'lim olishga undaydigan va insonni ruhiy, ham ma'naviy tarbiyalovchiasari ekanligini bilamiz. Asarda insonni o'zini-o'zi taftish qilishi,

xato va kamchiliklarini bilib olishi, axloq odamning qimmatbaho libosi ekanligi ta'kidlanadi. Xorijiy ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Navoiyning she'riyati va nasriy asarlari insoniyatga ma'naviy ozuqa bo'lishi, kamolatga yetaklashi va o'z o'rnida yetuk shaxs tarbiyalanishi mumkin deya bimalol ayta olamiz

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Odiljon Avaznazarov Rahmatullayevich "Navoiyshunoslik" T-Spectrum Media Group- 2024.
2. Shuhrat Sirojiddinov, Dilnavoz Yusupova, Olimjon Davlatov "Navoiyshunoslik (I-kitob)" T-"Tamaddun"-2018.
3. Alisher Navoiy : qomusiy lug'at. 1-2-jildlar. T:Sharq 2016.
4. Alisher Navoiy ijodiy va ma'naviy merosning olamshumul ahamiyati (xalqaro ilmiy-nazzariy anjuman materiallari) T: O'zbekiston , 2011.
5. Sirojiddinov . Sh. Navoiy zamondoshlari e'tirofida.- Samarqand: Zarafshon, 1996.
6. Boyqaro Husayn . Risola :Devon. –T : Sharq 1995.
7. Navoiy zamondoshlari xotirasida . –T: Adabiyot va san'at. 1985.
8. <http://www.alishernavoiy.uz>.
9. <http://www.referun.com.uz>.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЗЫКИ И ЖИВОПИСИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ КАК ВАЖНОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ

Беккулова Ситора Хайруллаевна

Аннотация: В данной статье обсуждены вопросы использования произведений изобразительного искусства и музыки на занятиях по литературе, анализ и синтез, обобщение и систематизацию, абстрагирование и конкретизацию знаний о литературе, становятся могучим средством развития творческого мышления учащихся.

Ключевые слова: научно-теоретические понятия, процесс мышления, развитие речи, творческое мышление.

Произведения литературы являются одним из сильнейших способов воздействия на интеллектуальную, эмоциональную и волевую сферы деятельности школьников. Однако такое воздействие достигается лишь в том случае, если глубоко усвоено идейно-художественное содержание литературного произведения. Именно поэтому усилия методистов и учителя направлены на поиски эффективных форм и приемов обучения, позволяющих организовать интенсивную познавательную деятельность учащихся.

Одними из средств оптимизации учебно-воспитательного процесса является использование произведений изобразительного искусства и музыки на занятиях по литературе.

Произведения изобразительного искусства и музыки на уроках литературы становятся источником новых знаний, а, следовательно, они помогают формировать у учащихся научно-теоретические понятия, активизировать процесс мышления и развивать их речь. Облегчая анализ и синтез, обобщение и систематизацию, абстрагирование и конкретизацию знаний о литературе, произведения изобразительного искусства и музыки становятся могучим средством развития творческого мышления учащихся, а значит, представляют значительную образовательную ценность.

Наряду с этим, произведения изобразительного искусства и музыки, используемые в процессе преподавания литературы, имеют большое воспитательное значение. Правильно отобранные картины, иллюстрации и т.п. помогают воспитывать школьников в духе патриотизма, преданности и любви к своей Родине, народу, ненависти к ее врагам, утверждения гуманизма и справедливости, сознательного отношения к труду.

Произведения изобразительного искусства и музыки на занятиях по литературе: углубляют понимание индивидуально-психологических качеств литературных персонажей; способствуют осознанию роли художественно-изобразительных и выразительных средств в раскрытии основной идеи произведения; -помогают формированию оценочных суждений у учащихся; вырабатывают навыки наблюдения над особенностями идейно-художественного содержания произведения; формируют общеэстетические и нравственные идеалы у подрастающего поколения.

Эстетическая культура человека закладывается в детстве, в школьные годы. В школе формируются основы того отношения к искусству, литературе, красоте, плоды которого человек пожинает всю свою жизнь. Искусство правомерно считается важным средством воспитания личности. Школа должна помочь детям не только овладеть определенным запасом знаний, умений и навыков, а научить их выразить себя в этом мире, ощутить свою эстетическую и нравственную сопричастность к нему.

Наши ученики – люди будущего. Они должны вырасти влюбленными в жизнь, в прекрасное, творчески устремленными к нему. Ведь человек с развитым чувством прекрасного не способен на плохие поступки, жестокость, вандализм, равнодушие.

Но как окрылить, сохранить чистыми детские души в мире разгула насилия, пошлости, бескультурья, цинизма? Как спасти их от потребительского отношения к жизни, погони за пустыми развлечениями, душевной черствости, глухоты к истинному искусству? Эти проблемы стоят перед современным учителем. Наравне с родителями ребенка он является спасителем его души и ваятелем характера. Литература является ведущим предметом в системе нравственного и эстетического воспитания подрастающего поколения. Поэтому и роль этого предмета особенная:

литература призвана закладывать в детях тягу к красоте, доброте, справедливости. Универсальными задачами литературного образования школьников являются приобщение их к богатствам отечественной и мировой художественной литературы, развитие художественно-творческих способностей, эстетических ориентаций, воспитание их эмоциональной отзывчивости при восприятии художественных произведений.

Уроки литературы, представляющие синтез различных видов искусства: музыки, живописи, театра, кино и искусства слова, дают возможность для самореализации учителя и ученика, развития их творчества, воображения. Это способствует эмоциональному, эстетическому развитию личности ребенка. Эмоционально настроенный, творчески раскрепощенный ученик глубже чувствует и воспринимает литературное произведение.

Сопряжение различных видов искусств на уроках литературы возможно использовать в трех направлениях: 1) включение других видов искусства в литературный текст для углубления знаний об авторе произведения и характеристики образов, создания эмоционального фона повествования; 2) определение исторической, идейно-художественной, тематической связи произведений различных видов искусств; 3) участие различных видов искусств в творческом процессе писателей.

Современные компьютерные технологии дают учителю возможность плодотворно использовать на уроке богатейший наглядный материал о различных видах искусств, разнообразить деятельность учащихся. На любом уроке уместен разговор о связи литературы и искусства, размышления над эстетическими понятиями.

Формы проведения учебных занятий самые разнообразные: урок – заочная экскурсия, урок – праздник, презентация, путешествие, телепередача, творческая защита, презентация, нравственная проповедь, «мозговой штурм» и др. Во время изучения биографии и творчества литератора я практикую проведение уроков на темы: «Искусство в жизни писателя (поэта)», «Музыка и живопись в произведении (по выбору учителя)», «Мотивы творчества писателя (поэта) в искусстве» и т. д. Большой образовательный, развивающий и воспитательный эффект имеют уроки и внеклассные мероприятия обобщающего характера.

Итогом изучения темы «Человек и природа в современной отечественной литературе» может стать интегрированный урок-прозрение «Окунись, душа, в чистую волну!», посвященный теме воды в жизни человека, литературе, искусстве и науке. Урок целесообразно проводить совместно с учителями биологии, обществознания, музыки, химии. Кроме научных сведений о свойствах воды, ее значимости в повседневной жизни человека, на уроке звучат любимые отрывки из отечественных литературных произведений. Подобные уроки, построенные на диалоге разных видов искусств, способствует формированию у детей правильных эстетических ориентаций, понимания смысла прекрасного в жизни и искусстве, обогащает их внутренний мир, очищает душу. Ведь задача учителя – разбудить в своих

учениках живое, цельное эстетическое чувство, желание жить по законам Красоты.

Конечной целью эстетического воздействия является формирование человека с чуткой, красивой душой, здоровыми вкусами, с творческим умом и глубокими знаниями. А такие уроки не могут не стать толчком для духовного и нравственного роста молодого человека, для зарождения у него искр познания, самых чистых и светлых чувств, которыми только и жива душа человека.

Список литературы

1. Маранцман В.Г. Содружество искусств на уроках литературы. Искусство анализа художественного произведения. Сост. Т.Г. Браже -М., 2001
2. Мащенко П.М. Использование музыки на уроках литературы.- М., 2008-76с.
3. Осеннева М.С. Средство эстетического воспитания. Литература в школе 2001- №8 -С.23

ALISHER NAVOIY NAZMIDA “IRSOLU-L-MASAL” BADIY SAN’ATINING BETAKROR JILVASI

Go‘zal Muzaffarovna NORMURODOVA
Navoiy innovatsiyalar universiteti talabasi
Ilmiy rahbar: f.f.f.d. Payzullayeva R.M.

Annotatsiya. Maqolada ma’naviy san’atlar guruhiga mansub bo’lgan “Irsolu-l-masal” san’atining Hazrat Mir Alisher Navoiy ijodidagi betakror namunalarining jozibasiga bag’ishlanadi. Alisher Navoiy devonlaridan o‘rin olgan nazmiy asarlari doirasi misollar bilan tahlilga tortiladi.

Kalit so‘zlar: Badiiy san’atlar, lafziy san’atlar, ma’naviy san’atlar, irsolu-l-masal, devon, balog‘at ilmi, ilmi sanoyi’, maqol qo‘llash, g‘azal, tasavvuf, Naqshbandiya oshiqona, axloqiy-ta’limiy.

Ma’lumki, azaldan she’riyat o‘zining tizimliliigi, nafis jozibasi, musiqiy ohangdorligi, so‘zlarning kuchli ta’siri bilan qadrlangan va xalqning ma’naviy kamolotiga, ko‘ngil boyligiga asosiy ozuqa bo‘lib xizmat qilgan. Ayniqsa, mumtoz she’riyatda so‘z san’atining eng nodir namunalari nafaqat o‘z davrini, balki, hozirgi zamon o‘quvchisini ham hayratda qoldirishi shubhasiz. Buning asosiy sabablaridan biri she’riyatning ajralmas qismi bo‘lgan badiiy san’atlar desak, mubolag‘a emas. Adabiyotshunos olim To‘xta Boboyev: “Badiiy (she’riy) san’atlar Sharq mumtoz adabiyotining, shu jumladan o‘zbek adabiyotining o‘ziga xosligi, milliyligi, latofati, nazokati, rango-rangligi, jozibadorligi va ta’sirchanligini ifodalovchi tasvir vositasidir. Mumtoz adabiyotimiz badiiy san’atlarga boy – ular nihoyatda xilma-xil va nihoyatda nafis...” — deya ta’riflaydi [3;356]. Haqiqatan, she’rning mazmun zalvorini, ritmik ta’sirchanligini oshiruvchi eng asosiy vosita bu badiiy san’atlardir.

She'riyatda badiiy san'atlarning turlari ko'p. Bu ilmni arablar "Balog'at ilmi" deb atashsa, fors-tojik va turk-o'zbek she'riyati "Ilmi sanoyi" deb nomlashadi.² Bu ilmni bir necha guruhlariga ajratish mumkin: a) lafziy (so'zning tovush jihati bilan bog'liq) san'atlar; b) ma'naviy (so'zning ma'nosi bilan bog'liq) san'atlar; c) lafziy-ma'naviy (so'zning ham tovush, ham ma'no jihatlari bilan bog'liq) san'atlar. Bu turlar o'z navbatida yana bir talay ichki guruhlariga bo'linadi [3;354].

Irsolu-l-masal san'ati ma'naviy san'atlar guruhiga mansub bo'lib, she'riyatda fikrning ta'sirini kuchaytirish uchun keltiriladigan isbot desak bo'ladi. Ushbu termin arab tilida "maqol qo'llash" degan ma'noni anglatadi. Asliy vazifasi — she'rda maqol, matal, hikmatli so'zlarni muayyan maqsadda tamsil yo'li bilan ishlatish. Irsol-ul-masal nazmda ham, nasrda ham qo'llanilaveradi. Bu ma'naviy san'atning qo'llanishi asosan uch shaklda amalga oshadi: a) qo'llanilgan maqol, matal va hikmatli so'zlar shoirning aniq ishorasi bilan ("derlar", "ayturlar", "masaldur", "masaldurkim"...) beriladi;

b) maqol, matal yoxud hikmatli so'z hech qanday ishora siz va o'zgarishsiz ishlatiladi;

c) maqol, matal yoxud hikmatli so'zning ma'nosi saqlangan holda shakli turli o'zgarishlarga uchraydi [3;383]

Turkiy adabiyotning asoschilaridan biri bo'lgan hazrat Mir Alisher Navoiy biz yuqorida keltirgan "Ilmi sanoyi" ning barcha shaklidan juda samarali va poetik mahorat bilan qo'llagan. Biz bu maqolada ma'naviy san'atlar oilasiga mansub "Irsolu-l-masal" ma'naviy san'atini Alisher Navoiy ijodi doirasida tahlil qilamiz.

Alisher Navoiyning "Navodir ush-shabob" devonidan o'rin olgan 142-oshiqona g'azalida:

"Yetti jon og'zimaki, chiqmas uyidin ul hur,

Chiqmag'an jonga umid, ushbu masaldur mashhur [2;142].

— deya irsoli masalning go'zal namunasini keltiradi. Biz bu baytning mazmunini tahlil qilsak, lirik qahramon "ul hur"ning eshigi oldida bir ko'rish uchun doimiy muqim qolganini, ammo lirik qahramon kutgan malak sira o'zini ko'rsatmaganini anglaymiz. "Yetti jon og'zimaki..." deb lirik qahramon sabr kosasi to'lganini ifodalasa-da, oshiqligi tufayli ketishga azm-u qaror berolmaydi. Shunda oshiq "Chiqmagan jondan umid" — deb o'zining sabriga quvvat beradi.

"G'aroyib us-sig'ar"dagi 288-g'azali esa axloqiy-ta'limiy mavzuda yozilgan. Ushbu g'azalning maqta'sida

Ey Navoiy, Tengri asrorig'a til mahram emas,

Chok ko'nglung ichra tutqim «jovaz-al-isnayni sho'» [1;309].

deydi. Ushbu g'azalning butun holidagi mazmuni shukronalik, molparastlikdan tiyilish, oxiratni unutmaslik kabi g'oyalarni ilgari surgan. Maqta'da esa Tangri taoloning shunday yuksak qudrati borki, uni til bilan bayon qilib bo'lmaydi, so'zlarga sig'maydi. Ammo sen ko'nglingdagini hammaga ham aytaverishing to'g'ri emas.

Ko'nglingdagini faqat Alloh bilan bo'lishsang bo'ladi. Zeroki, arab maqolida keltirilganidek, (jovaz-al-isnayni sho') tishlaring orasidan chiqqan sir-asror baribir xalqqa yoyiladi.

“G'aroyib us-sig'ar”ning 249-g'azali, ya'ni o'sha mashhur “Orazin yopqach...” deb boshlanuvchi oshiqona g'azalining ham 4-baytida juda nafis va totli misol keltirilgan:

Bo'saye qilmas muruvvat asru qattiqdur labing",

Desam, og'zi ichra aytur: "La'l ham bor nav'i tosh [1;270]

Bayt nihoyatda ko'lamdor mazmun va g'oyatda chiroyli o'xshatish bilan irsoli masalning betakror namunasini qo'llaydi. Ya'nikim, oshiq o'z ma'shuqasiga shikoyat qiladi: “lablaring menga bo'salar bilan muruvvat qilmaydi. Lablaring juda ham qattiq” — deya. Lirik qahramonning ma'shuqasi esa oshiqqa maqol keltirib, nafis javob qiladi: “La'l ham bor nav'i tosh”. Ya'ni, garchi la'l ham aslida juda qattiq tosh. Lekin odamlar uni yaxshi ko'rishadi. Aslida la'lning qmmmati shunaqa qattiq bo'lgani kabi labning qiymati ham shunaqa qattqlikda — “muruvvatsiz”ligida. Ushbu bayt zamirida sevgining nozikligi va ma'shuqaning betakalluf javobi orqali chin ishqning latifligi va murakkabliklari singdirilgan

Navoiyning “Navodir ush-shabob” devonidagi 170-g'azalida ham irsoli masal san'ati uchraydi. Ushbu g'azalning borinchi baytiga nazar solsak:

Furqat ichra sharbati la'ling visoli kam bo'lur,

Garchi derlar: talx daryoda chuchuk suham bo'lur [2;173]

Hazrat Navoiy birinchi misrada oshiqning og'riqmi firoqi ko'p muddat davom etgani, bu vaqtda ma'shuqaning visol sharbatidan bahramand bo'lish juda qiyin ekanligini bayon qiladi. Ammo ikkinchi misrada hamon visoldan umidvorligini aytadi. “Garchi derlar...” deya xalq tilidagi maqolga yuzlanib, o'z fikrlarini izohlaydi. Ya'niki, “Oz bo'lsa ham taxir daryoning tarkibida chuchuk suv borligi kabi sening visoling nasib bo'lishidan umidvorman” degan mazmunni singdiradi. Irsoli masalning bu namunasi oshiqning sabriga ko'zgu bo'ladi. Taxir daryoning tarkibidan chuchuk suvni axtarib topmoq va unga erishmoq qanchalik qiyin bo'lsa, ma'shuqaning visoliga erishmoq ham shu qadar mashaqqatlidir.

Guvohi bo'lganimizdek, hazrat Navoiy o'z ijodida badiiy san'atlardan, xususan, irsolu-l-masal san'atidan mohirona foydalangan. Har bir g'azalida keltirilgan maqollar yuksak did va teran mazmunga tayangan holda kiritilgan. Hazrat Navoiy lirikasida irsolu-l-masal badiiy san'atining eng yuksak va nafis namunalari uchraydi.

ADABIYOTLAR:

1. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний. Биринчи девон. Фаройиб ус-сиғар. – Тошкент. “Tamaddun”, 2011 – 785 б.
2. Алишер Навоий. Хазойин ул-маоний. Иккинчи девон. Наводир уш-шабоб. – Тошкент. “Tamaddun”, 2011 – 731 б.
3. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент. “Ўзбекистон”, 2002. – 557 б.

MUNDARIJA:

So‘zboshi		4
Jurabek Yorqulovich Mavlonov		5
BIRINCHI SHO‘BA: ALISHER NAVOIY SHAXSIYATI VA BADIYYATI		
1.	E. Shamsiyeva NAVOIY ASARLARIDA TA‘LIM-TARBIYA MASALALARI	7
2.	S. Numonova “HAYRAT UL-ABROR” DOSTONIDA SALOTINGA MUNOSABAT	9
3.	Sh.Mirzayeva ALISHER NAVOIYNING “HAYRAT UL-ABROR” DOSTONI AHAMIYATI VA MA‘NAVIY-AXLOQIY MASALALARNING YORITILISHI	12
4.	M.Shamsiddinova, F.Yusupova NAVOIY G‘AZALLARINING TARIXIY VA TA‘LIMIY AHAMIYATINI YORITISHDA TALMEH SHE‘RIY SAN‘ATIDAN FOYDALANISH	13
5.	D. Isoqova ALISHER NAVOIY - A PROMINET FIGURE IN UZBEK LITERATURE	17
6.	O. Sayraxmatova ALISHER NAVOIY ADABIY ME‘ROSINING JAHON TAMADDUNIDA TUTGAN O‘RNI	19
7.	R. Turobova ALISHER NAVOIYNING “MAHBUB UL-QULUB” ASARIDA AXLOQIY MASALALARNING YORITILISHI	23
8.	S. Iskandarova MUTAFAKKIR ALISHER NAVOIY VA UNING ADABIY MEROSI	25
9.	Ф.Кахарова ОБРАЗ ВЕЧНОЙ ЛЮБВИ В ПОЭМЕ АЛИШЕРА НАВОИ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»	27
10.	M.Safarova ALISHER NAVOIY HIKMATLARINING INSON MA‘NAVIY OLAMINI BOYITISHDAGI ROLI	30
11.	G.Dusbayeva “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDAGI FARHOD OBRAZINING O‘QUVCHILAR MA‘NAVIYATIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI	32
12.	Sh.Allamurodova NAVOIY QAHRAMONLARI ZAMONAVIY JAMIYAT KONTEKSTIDA	34
13.	O.Abdumalikova	36

	“SABBAI SAYYOR” DOSTONIDAGI QOLIPLOVCHI QISSANING G’OYAVIY-ESTETIK MAZMUNI	
14.	S.Shabonova MIR ALISHER NAVOIY - XALQPARVAR VA MEHR-SAXOVAT SOHIBI	39
15.	M. Rabbimova ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ILM VA TARBIYAGA E’TIBOR	41
IKKINCHI SHO’BA: NAVOIY IJODI VA TILSHUNOSLIK MASALALARI		
16.	N.Fayzullayeva NAVOIY IJODINING BA’ZI TIL XUSUSIYATLARI	45
17.	O.Fayzullayeva BADIY MATNDA MUALLIF NUTQI NEOLOGIZMLARINING STRUKTUR TADQIQI	48
18.	D.Sattarova ALISHER NAVOIYNING “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA QO’LLANGAN AYRIM “KO’NGIL” KOMPONENTLI IBORALARNING SEMANTIK TAHLILI	51
19.	S.Aliyeva “FARHOD VA SHIRIN” DOSTONIDA MUROJAAT BIRLIKLARINING QO’LLANISHI	53
20.	S.Xolboyeva NAVOIY LIRIKASIDA SINONIM SO’ZLARNING ISHLATILISHI	55
30.	S.Saydaliyeva ALISHER NAVOIYNING G’AZALLARIDA QO’LLANGAN “KO’NGIL” KOMPONENTLI IBORALARNING SEMANTIK XUSUSIYATLARI	57
31.	D.Iskandarova THE IMPORTANCE OF MODERN INNOVATIONS IN STUDYING THE WORK OF ALISHER NAVOI	60
32.	М. Кахрамонова АЛИШЕР НАВОИ В МИРОВОЙ КУЛЬТУРЕ: ИЗУЧЕНИЕ, ПЕРЕВОДЫ И ВЛИЯНИЕ	63
33.	Л. Шомурзаева МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КУЛЬТУРЫ РЕЧИ В ТВОРЧЕСТВЕ АЛИШЕРА НАВОИ И ВЛИЯНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ И ЭКСТРАЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ	65
34.	S.Ilmurotova INNOVATIVE APPROACHES TO TEACHING ALISHER NAVOIY-S WORKS	71
35.	F.To’laganova ALISHER NAVOIY ASARLARIDAGI GIDRONIMLAR VA NAVOIY	75

	DAVRI GIDROTOPONIMIYASI	
36.	G.Asatova NAVOIY G'AZALLARIDA ANTONIMLARNING QO'LLANISHI	77
37.	Sh.Allamurodova ALISHER NAVOIY HIKMATLARINING KOGNITIV TAHLILI	80
38.	M.Orifova ALISHER NAVOIY G'AZALLARIDA QO'LLANGAN "KO'Z" KOMPONENTLI SOMATIK IBORALARNING PARADIGMATIK VA SINTAGMATIK XUSUSIYATLARI	82
39.	Y.Po'latova "G'AROYIB US-SIG'AR" DEVONIDAGI AYRIM "BOSH" KOMPONENTLI IBORALARNING LINGVOPOETIK TAHLILI	85
40.	Sh.Ro'ziyev NAVOIYNING "XAZOYIN UL-MAONIY" KULLIYOTIDA SINONIM VA OMONIMLARNING QO'LLANISHI	88
41.	Sh.Shavqidinova ALISHER NAVOIYNING TILSHUNOSLIKKA DOIR QARASHLARI VA BUYUK SHOIR ASARLARINING TILI. NAVOIY POETIKASI	92
UCHINCHI SHO'BA: NAVOIY IJODI SHARQ VA G'ARB SHARQSHUNOSLIGI NIGOHIDA		
42.	Н. Амонова БЕССОЮЗНЫЕ СЛОЖНЫЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ В ПОЭМЕ А.НАВОИ «ЛЕЙЛИ И МЕДЖНУН»	94
43.	П. Серикова ҚОЗОҚ АДАБИЁТИДА АЛИШЕР НАВОИЙ ИЖОДИНИНГ ЎРНИ	97
44.	М. Имомова ИСТИННАЯ ОЦЕНКА ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ АЛИШЕРА НАВОИ: С ВОСТОКА НА ЗАПАД	99
45.	К. Сахатова ФУНКЦИОНАЛЬНОЕ НАЗНАЧЕНИЕ СЛОЖНЫХ МНОГОЧЛЕННЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В ПОЭМЕ А.НАВОИ «ФАРХАД И ШИРИН»	102
46.	N. Alimova NAVOIY ASARLARINI INGLIZ TILIGA TARJIMA QILISH: MADANIY VA LINGVISTIK TO'SIQLARNI YO'LGA QO'YISH	104
47.	У. Нарзуллаева АЛИШЕР НАВОИ И ЕГО ТРУД "МУХОКАМАТ УЛ-ЛУГАТАЙН": ЗАЩИТА РОДНОГО ЯЗЫКА	106
48.	Sh. Ahmadov ALISHER NAVOIYNING "MEZON UL-AVZON" ASARI ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI NODIR MANBA SIFATIDA	109

49.	M. Toshmamatova ALISHER NAVOIY – THE MASTER OF UZBEK LITERATURE	112
TO‘RTINCHI SHO‘BA: NAVOIY IJODINI TADQIQ QILISH MUAMMOLARI: FALSAFA, TARIX, MADANIYAT VA SAN‘AT		
50.	M.Aktamova ALISHER NAVOIYNING SIYOSIY QARASHLARIDA DAVLAT VA JAMIYAT BOSHQARUVI	115
51.	Sh.Allamurodova ALISHER NAVOIY G‘AZALLARINING FALSAFIY VA MA‘NAVIY TAHLILI	116
52.	Ch. Jabborova ALISHER NAVOIYNING MA‘RIFIY-MADANIY, PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK QARASHLARI	118
53.	D.Xakimova “NAFS” KONSEPTINING HAYVONLAR TIMSOLIDAGI TALQINI	123
BESHINCHI SHO‘BA: ALISHER NAVOIY ASARLARINI O‘QITISHDA INNOVATSION YONDASHUV		
54.	M. Norbo‘tayeva ALISHER NAVOIY SHE‘RIYATI VA IJODIDA TIL VA ADABIYOTNING UYG‘UNLIGI	126
55.	Ш.Рахматова ПРОСВЕТИТЕЛЬСКОЕ-КУЛЬТУРНЫЕ, ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ АЛИШЕРА НАВОИ	129
56.	Г.Эшмодова ВОСПИТАНИЕ МОЛОДЁЖИ И ПАТРИОТИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ А.НАВОИ	131
57.	B.Eshboltayev BOLALAR REKLAMA MATNLARINI FONOSEMANTIK TAHLIL QILISH	134
58.	N. Norbo‘tayeva ALISHER NAVOIY ASARLARINI O‘QITISHDA ONLAYN PLATFORMALAR VA MULTIMEDIA VOSITALARIDAN FOYDALANISH.	136
59.	Д. Зиядова ОСНОВНЫЕ ПРИНЦИПЫ ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛИШЕРА НАВОИ	140
60.	M. Rabbimova ALISHER NAVOIY ASARLARIDA ILM VA TARBIYAGA E‘TIBOR	142

61.	S.Iskandarova MUTAFAKKIR ALISHER NAVOIY VA UNING ADABIY MEROSI	146
62.	M.Jalilova ALISHER NAVOI'S WORK IS CHARACTERISTIC OF THE KIPCHAK ACCENT CERTAIN FEATURES	148
63.	J. Shokirova “HAYRAT UL-ABROR”DA INSONIY FAZILATLAR TALQINI	152
65.	M.Bahronova ALISHER NAVOIY “XAMSA” ASARIDA MUHABBAT TALQINI	154
66.	S. Dehqonova ALISHER NAVOIYNING “HAYRATU-L-ABROR” DOSTONIDAGI BA’ZI IJTIMOYIY TOIFALAR XUSUSIDA	157
67.	S. Ochilov ALISHER NAVOIY HAMDA ABDURAUF FITRATNING ARUZGA DOIR QARASHLARI	159
68.	U.Nurmamatova ALISHER NAVOIY ASARLARINING OLIMLAR TOMONIDAN TAHLIL ETILISHI	162
69.	С.Х. Беккулова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ МУЗЫКИ И ЖИВОПИСИ НА УРОКАХ ЛИТЕРАТУРЫ КАК ВАЖНОЕ СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ ЭСТЕТИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ ЛИЧНОСТИ	164
70.	G. Normurodova ALISHER NAVOIY NAZMIDA “IRSOLU-L-MASAL” BADIY SAN’ATINING BETAKROR JILVASI	167